

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA HISTORICA
TOMUS CVIII.

HUNGARIA
SZEGED
1999

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATA**

**ACTA HISTORICA
TOMUS CVIII.**

**HUNGARIA
SZEGED
1999**

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
ACTA HISTORICA

Szerkesztő bizottság:

DR. GAÁL ENDRE, DR. MAKK FERENC, DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ,
DR. J. NAGY LÁSZLÓ, DR. PÁNDI LAJOS, DR. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ,
DR. ZIMONYI ISTVÁN

Redegit:

DR. LÁSZLÓ MARJANUCZ

Szerkesztette:

DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ

Seriem publicationum edendam curat:

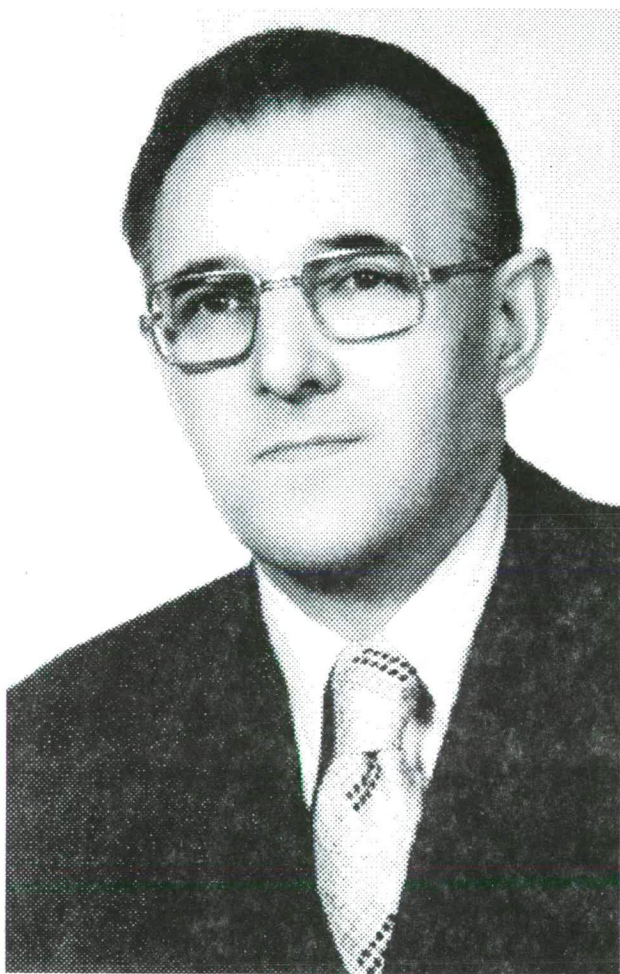
DR. ENDRE GAÁL

Műszaki szerkesztő:

DR. GAÁL ENDRE

HU ISSN 0324-6523 Acta Universitatis Szegediensis
de Attila József nominatae

HU ISSN 034-6965 Acta Historica

Dr. Gerald Anderson

KÖSZÖNTJÜK A 70 ÉVES DR. GAÁL ENDRÉT

Dr. Gaál Endre nyugalmazott egyetemi docens, a történettudomány kandidátusa ez év december 21-én tölti be 70. életévét. A JATE BTK, az Új és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék *egyik legrégebb munkatársa szolgálatában* eltöltött 38 év is indokolja, hogy visszaemlékezései segítségével visszatekintsünk e nagyívű életpálya főbb oktatói és tudományos állomásaira.

Gaál Endre Hódmezővásárhelyen született 1929. december 21-én. A családi környezet, amelyben felnőtt, több tekintetben meghatározó volt érdeklődési körére. Édesapja, *Gaál Imre* kőműves szakmát tanult, kb. 16 évig dolgozott segédként, majd egy helyi építőmesternél kapott állást, miután megtanulta a földszintes épületek, házak tervezését, a tervrajzok elkészítését. A gazdasági válság idején azonban az építőmester tönkrement, de édesapja, az építésszettel kapcsolatos kitűnő szakismeretei folytán, a városi mérnöki hivatalban kapott alkalmazást. A háború alatt a polgármesteri hivatal áthelyezte őt a városi kórház irodájába, ahol, hivatalosan csak 1945 után, műszaki vezető volt. Édesapja az 1920-as évek elejétől részt vett a MÉMOSZ (Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetsége) helyi csoportjának munkájában a vezetőség tagjaként, vezette az ülések jegyzőkönyveit és megszakításokkal haláláig szakszervezeti tag maradt.

Gaál Endre a jelesen letett érettségi vizsga után 1948–1952 között a Szegedi Tudományegyetem hallgatója lett, ahol 1953-ban magyar-történelem szakos tanári diplomát szerzett. Olyan kiváló tanárok, mint *Szádeczky-Kardoss Samu*, *Lederer Emma*, *Mérei Gyula* stb. segítségével vált az egyetemen akkor megkívánt történettudományi ismeretek biztos birtokosává. Az egyetem elvégzése után a Történeti Intézetben kapott állást. A szegedi egyetem volt élete egyetlen munkahelye, másutt sehol sem volt alkalmazva. Rövid ideig *Karácsonyi Béla* mellett középkortörténettel, majd ezután *Mérei Gyula* tanítványaként az ő tanszékére került, s az újkori magyar történelem kérdéseivel foglalkozott. E tanszéken doktorált 1959-ben, és a kandidátusi cím 1973-ban történt megszerzése után itt kapott egyetemi docensi kinevezést is. Tanári és tudományos munkáját a történettudomány újabb és újabb eredményeinek érvényesítésével végezte és végzi.

Ami az egyetemi oktató munkát illeti, az 1955/56-os tanév második félévétől adta elő főkéllégiumként a dualizmus történetét, de már 1953-tól vezetett e korszakból gyakorlatokat. Néha az 1918–19-es forradalmak is féléves előadásai témái voltak. A dualizmus korának programjában politikai történetet (pl. parlamenti pártok és küzdelmeik), gazdaságtörténetet, a korszak haladó politikai mozgalmainak történetét, a parlamentarizmus 1867–1918 közötti magyarországi történetét, a hazai szakszervezeti mozgalom és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1918

előtti történetét stb. adta elő. 1986/87-től ő tartotta a Kormányzattörténet c. előadást is. A kötelező szeminárium tematikáit – Mérei Gyula tanszékvezetése idején – többnyire az ő kérésének megfelelően jelölte meg. A felettes szervek által 1960 tájától újból előtérbe állított ideológiai-politikai nevelés miatt isn.ét nagy hangsúlyt kapott az új- és legújabbkori magyar történeti oktatásban a munkás- és parasztmozgalmak, a nemzetiségi kérdés tárgyalása.

A munkásmozgalom-történetben már az 1960-as évek első felétől nagy súllyal tárgyalta a szakszervezet-történetet. Ennek keretében is – akárcsak más témánál – kitért a vonatkozó különböző forrásfélések jelentőségének, felhasználhatóságának, elemzésének kérdéseire is. A gyakorlati foglalkozásait elsősorban forráskiadványokra építette, hogy hallgatói megismerhessék a forráselemzés módszerét. Gondja volt arra is, hogy hallgatói lássák: a magyar történet az európai történet fejlődésének része, amelytől azonban számos vonatkozásában eltér, egyedi vonásokat hordoz. Az ország történetének, ha lehet tágabb környezetbe illesztését önmagától is, hallgatóitól is, a nála szakdolgozatot vagy doktori értekezést készítőktől is elvárta. Igényes előadásai és gyakorlatai korszerű gondolkodásra, a tények elemzésére, a történeti források tiszteletére szoktatták hallgatóit.

Gaál Endre tudományos munkáját Mérei Gyula irányította: főleg ezért került annak egyik központjába a Csongrád megyei, a szegedi és a környékbeli városok munkásmozgalom-története a kezdetektől 1919-ig. E tekintetben a szakszervezeti mozgalom történetét is erőteljesen kutatta, ami a családi hagyományokban gyökerező egyéni kezdeményezés volt. (Mérei Gyula ugyanis az 1868 utáni időszakra a munkásmozgalom-történet fogalmán elsősorban a párttörténetet értette, de elfogadta a szakszervezeti és a munkás kultúr- és sporttörténet kutatását is.) Mérei Gyula kezdeményezte – megkérdése után – a Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből c. sorozatot, amelynek két kötetét szerkesztette. Szeged modern monográfiája 3. kötetének szerkesztése is az ő kezdeményezésére került kezébe. E kiadványok szerkesztése során igen nagy, szinte erejét meghaladó munkát fektetett be; a bevezető tanulmány mellett a dokumentumkötetek esetében a közölt anyag jegyzeteit is ő írta. (Ezek némelyike egy-egy kis tanulmány, amelyekkel megvilágította a dokumentumok összefüggés-rendszerét.) A Szeged története 3. kötete is igen sok munkát kívánt; kb. 16 ív terjedelmű részt is megírt bele.

Az 1950-es évek közepén az Intézet vezetői vették rá Gaál Endrét, hogy vitacikkeket írjon. Ezek végső következtéseit is tudatták vele. A maga részéről e vitákat már akkor befejezettnek tekintette, megváltozott világunkban pedig elvesztették jelentőségüket.

1957-ben Mérei Gyula felkérte intézeti Acta-felelősnek. Az első egyetemi Acta-szabályzat nem határozta meg az intézeti Acta-felelősök feladatait. Gaál Endre úgy látta, hogy a köteteket előállító Szegedi Nyomdával történő kapcsolat-

tartást kell biztosítani. Ennek folytán már 1957-től rendszeresen megfordult a nyomdában és a műszaki finomságok iránti családi örökség is hozzásegítette, hogy fogékony legyen a nyomdászati szakismeretekre. Sokat tanult e tekintetben *Dobó Józseftől*, aki akkor a szedőterem, majd a nyomdai „rekonstrukció” után a Termelési Osztály vezetője, 1976-tól 1986-ig pedig nyomdaigazgató volt. E személyes kapcsolaton túl azonban számos nyomdászati szakkönyvet is beszerzett és tanulmányozott. Az 1970-es évek második felében már olyan jelentős tipográfiai ismeretanyaggal bírt, hogy az Acták műszaki szerkesztésén kívül terjedelmesebb, több műszaki-előkészítési problémát jelentő, önálló kötetek nyomdai előírásait is megoldhatta, a kötettervezés bonyolult feladatait is elláthatta. Az első tipografált kötet a Tanulmányok Csongrád megye történetéből c. levéltári kiadványsorozat legelső kötete; e sorozat első 21 kötetét tervezte. Másik levéltári kiadványsorozat (Délalföldi évszázadok) 5 kötetét, valamint a Csongrád megye évszázadai c. forráskiadvány 3 kötetét is megtervezte. Legbonyolultabb műszaki előkészítési feladata TÓTH ATTILA: Szeged szobrai és muráliái c. album volt, amelyben csaknem 600 kép, a vonatkozó leírások és magyarázó részek egymásmelletteiségét kellett biztosítani. E kötet „papírtördelését” is ő végezte. Tipografált más köteteket is, pl. SZÁNTÓ IMRE: Hévíz története 1–2. kötetét, a BLAZOVICH LÁSZLÓ szerkesztette Kistelek története c. nagy munkát, valamint a tanulmányok Mérei Gyula 75. születésnapjára c. kötetet, amelynek egyik szerkesztője volt és tanulmányt is írt bele. Egyéb tipográfiai munkáinak felsorolására nincs terünk.

A nyomdászati szakismeretei alapján kezdett el foglalkozni már az 1970-es évek második felében korszerű, tudományos módszerrel nyomdászattörténeti munkák írásával. Ez is önálló kezdeményezése volt. Sajtó alatt van a Szeged nyomdászata 1801-től 1918-ig c., nagyon sok részadatot összeötvöző monográfiája, amibe körülbelül 240 illusztráció kerül. Ez a könyv a szegedi nyomdászat megindulásának 200. évfordulója, a millenniumi ünnepségek kulturális örökségünket feltárni igyekvő törekvése jegyében láthat napvilágot a Csongrád Megyei Levéltár kiadványaként. A nyomdászattörténeti munkák készítése során sok betű- és szedőanyag-történeti ismeretet kapott *Haiman Györgytől*, a neves könyvtervezőtől és betűtörténészről. 1951 óta kutatóként nagyon sokszor megfordult az egykor szegedi, ma Csongrád Megyei Levéltárban; eközben volt alkalma megismerkedni a különféle iratrendszerekkel (közigazgatási, üzemi, intézményi, stb. iratok). Sokat tanult e téren *Oltvai Ferenc* levéltárigazgatótól. Mindig szívesen látták bármely levéltárban, Szegeden, Szentesen, Gyulán, Hódmezővásárhelyen, Makón, vagy országos gyűjteményekben is, mint a Politikatörténeti Intézet, vagy az Országos Levéltár. Sokat kutatott könyvtárakban, elsősorban az Egyetemi Könyvtárban, a Somogyi-könyvtárban, az Országos Széchényi Könyvtárban, az Országos Műszaki Könyvtárban, a hódmezővásárhelyi Németh László Városi Könyvtárban és más könyvtárakban is. Az iratokkal, a szövegközlésekkel történt beható foglalkozás, az

erre vonatkozó ismeretei alapján *Makk Ferenc*, a Történeti Segédtudományok Tanszék vezetője felkérte a tanszéke által kiadott, a Zepetneky Tötösy-család középkorba visszanyúló történetét bemutató dokumentációs kötet gondozására. E kétnyelvű könyv munkálatai során kapcsolatba került az edmontoni Alberta Egyetemmel (Kanada), ahol a könyv szerzője professzor.

Helytörténeti tudományos működésének elismerése volt, hogy 1967-ben Molnár János miniszterhelyettes kinevezte az Országos Helytörténeti Bizottság tagjává és e testületnek mindvégig tagja volt. E bizottság metodikai és elvi kérdésekben segítette az országszerte folyó helytörténeti kutatásokat. Ezzel szemben a Karon működő Helytörténeti Bizottság, amelynek 1974-től a működésének végéig, 1989-ig elnöke volt, évi 200 000 Ft-tal rendelkezett. Pénzügyileg támogatta mindazokat a témákat, amelyek a kari helytörténeti kutatásokkal kapcsolatosak voltak: régészet, néprajz, község- és várostörténet, helyi irodalomtörténet, egy adott település történetének vagy népnyelvének feldolgozása, iskola-, uradalomtörténet, különböző társadalmi mozgalmak története stb.

Az Acta-kötetek közül az I-LXXXVII., valamint 1990 után egyes tanszék-vezetők bizalmából (Kristó Gyula, Makk Ferenc, Marjanucz László, Serfőző Lajos, Soós Katalin, Tóth Sándor László) a XC., XCII., XCIII., XCVI., XCVII., XCVIII., C., CII., CIV. és a jelenlegi kötet műszaki szerkesztését is ellátta. Az Acta Historica sorozatba 11 munkát írt, ebből 7 olyan kötet, amely csak az ő munkáját tartalmazza. Az Acta Historica Tom. I–C. történetét a századik kötet számára megírta részben az általa az 1957-től folyamatosan gyűjtött, részben a JATE Központi Irattárában őrzött vonatkozó iratok, az Acta-kötetek és más egyetemi kiadványok alapján. A pénzügyi problémák miatt az 1980-as évek második felében a magasnyomtatásról át kellett térni az olcsóbb, szövegszerkesztéssel, a megszervezett JATEPRINT üzemében készített kötetekre. Akárcsak korábban a Szegedi Nyomda, a JATEPRINT vezetője, *Szőnyi Etelka* is igyekezett a kiadványainkkal kapcsolatos igényeket – a lehetőségektől függően – figyelembe venni.

Gaál Endre az országos történész fórumokon is sikeresen szerepelt. Pl. 1971-ben a Gyulán rendezett történész vándorgyűlésen a vezetőelőadást tartó *Vass Henrik* példaként állította szakszervezet-történeti munkáit a helyi munkásmozgalom-történet művelői elé. *Kabos Ernő* később azt írta egyik tanulmányában, hogy e témájú munkáinak „Jellemzőjük a maximálisan teljes összképre törekvés és a helytörténet országos, sőt nemzetközi összefüggésekben történő vizsgálata.” A gyakorlati tipográfiában elért egyik szép eredménye: 1980-ban a szépségdíjas nyomdai termékek sorában ott volt az Acta Historica LXV. kötete, a Középkori Magyar Történeti Tanszék Actája is.

A szorosan vett egyetemi munka mellett sok ismeretterjesztő előadást tartott, beleértve a TIT-rendezvényeket, a Szegedi Nyomda által a hazai könyv-

nyomtatás 500. évfordulóján rendezett ünnepélyt is. Az ez alkalomra a Szegedi Nyomda által kiadott gyönyörű emlékkönyvben is jelent meg munkája.

Egyetemi munkája során nagyon sok kézirat-lektorálást végzett. Számos Csongrád és Békés megyei, vagy távolabbi települések történetére vonatkozó műveket is lektorált, pl. a már említett Hévíz története 1–2. köteteit. Ily módon figyelemre méltó segítséget nyújtott jó néhány Békés megyei kiadványhoz is. Saját írásai lektoraiként olyan kiváló szakemberekkel kerülhetett kapcsolatba, mint *Erényi Tibor, Földeák Árpád, Haiman György, Kabos Ernő, Kende János, S. Vincze Edit, Szabad György, Vörös Károly* stb.

1990 elején egészségi állapotára való tekintettel, saját kérésére nyugdíjba ment. De a tudományos munkát azóta is folytatja; pl. Hódmezővásárhely modern monográfiájának II. kötetébe az 1873–1914 közötti fejlődés több témakörét írta meg. (Többek között a politikai pártharcok történetét.)

Gaál Endre kiemelkedő oktató és tudományos tevékenységéért 1978-ban „Kiváló munkáért”, 1989-ben „Szocialista kultúráért” kitüntetést kapott; 1992-ben pedig elnyerte a rangos „Szeged Alkotói Díjat”.

Gaál Endre ifjúkorában, szabadidejében szívesen és eredményesen sakkozott. Ez időre datálható a sport iránti érdeklődése, ami sporttörténeti írásaihoz járult hozzá. Családi hagyományokból eredt a képzőművészet, elsősorban a festészet iránti érdeklődése is. Az apai nagybátyja festőművész volt; az 1920-as években *Gaál Istvánnak* több kiállítása is nyílt. Képeinek legnagyobb részét a vásárhelyi gyűjtők vásárolták meg. Érthető tehát, hogy diákkorában akvarell-, majd olajfestést is művelt, emellett érdekelte a 19. századvég és a 20. század elejének európai és hazai festészete.

A sokirányú, az egyetemi munka során megkívánt tanári és tudományos munkát, annak jelentős eredményeit elősegítette a szülei által biztosított nyugodt családi légkör, valamint az az áldozatos munka, amellyel felesége, *Farsang Ilona*, egyetemünk egykori hallgatója lehetővé tette tevékenységének ellátását. Gaál Endre csakis az egyetemi tanári és tudományos munkának élt, életvitele, puritánsága is ennek volt alárendelve.

Dr. Gaál Endrét 70. születésnapján tisztelettel és baráti nagyrabecsüléssel köszöntik, jó egészséget, további eredményes alkotómunkát kívánnak neki a JATE Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszékének vezetője és munkatársai:

DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ tanszékvezető,
DR. BELÉNYI GYULA, DR. DEÁK ÁGNES,
DR. GICZI ZSOLT, DR. PELYACH ISTVÁN,
DR. SZABÓ PÁL CSABA,
DR. SOÓS KATALIN ny. egyetemi tanár

DR. GAÁL ENDRE MŰVEINEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

1955

1. Hősi harcok emlékei. (Könyvismertetés.) = *Századok*, 1955. 4–5. sz.

1956

2. A szegedi munkásság harca a Tanácsköztársaságért 1917–1919. Budapest, 1956. 232 p. 24 dokumentumszöveggel.

1957

3. Adatok Szeged felszabadulásának történetéhez 1944–1945. = *Acta Universitatis Szegediensis Sectio Historica*, Tom. I. Szeged, 1957. 3–24. p.

1958

4. Hozzászólás az egyetemi tankönyv 1849–1880. közötti időszakot tárgyaló részéhez. = *Századok*, 1958.
5. Az őszirózsás forradalom győzelme Szegeden. = *Tiszatáj*, 1958. november.

1959

6. A hódmezővásárhelyi Nemzeti Tanács megalakulása és működése. = *Tiszatáj*, 1959. október.

1960

7. Szeged 15 éve. = *Tiszatáj*, 1960. április.
8. Széchenyi István. = *Tiszatáj*, 1960. május.

1961

9. A területi levéltárak segédletkészítésének néhány kérdése. = *Levéltári Szemle*, 1961. 3. sz.
10. A hódmezővásárhelyi munkásmozgalom története 1917–1919. március 21. = *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*. Tom. VIII. Szeged, 1961. 59 p.

1964

11. Az MTK 75 éve. Háromnegyed évszázad a magyar sport szolgálatában. (Könyvismertetés.) = *Sport és Tudomány*, 1964. 4. sz.
12. Az 1918. június 21–22-i tüntetések Hódmezővásárhelyen. = *Vásárhelyi Tanulmányok*. Hódmezővásárhely, 1964. 60–64. p.

1965

13. A szegedi ipari munkásság 1905 előtti szocialista szakmai szervezkedésének néhány kérdése. = *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica.* (A továbbiakban AUSZ) Tom. XIX. 3–43. p. Szeged, 1965.

1966

14. A szegedi ipari munkásság 1905–1906. évi szakszervezeti mozgalmának főbb kérdései. = AUSZ Tom. XXIII. 43 p. Szeged, 1966.

1967

15. A szegedi munkásmozgalom története a dualizmus korában. Kandidátusi értekezés. I–II. Kézirat. 593 gépelt old.
16. A szegedi szakszervezeti mozgalom helyzete és küzdelmei 1907–1914. között. = AUSZ Tom. XXV. 29 p. Szeged, 1967.

1968

17. Adatok Szeged 1859–1860. évi történetéhez. = AUSZ. Tom. XXX. 21–38. p. Szeged, 1968. Klny. is.
18. A monarchia válságának kifejlődése. = *Délmagyarország*, 1968. szept. 15.
19. Kis szegedi munkásmozgalom-történet I–II–III–IV. = *Tiszatáj*, 1968. szeptember, október, november, december.
20. Ötvenéves dokumentumok. = *Délmagyarország*, 1968. okt. 27.

1969

21. Idegen meg szállások Csongrád megye területén 1919-ben. = *Csongrád Megyei Hírlap*, 1969. május 8.
22. Kis szegedi munkásmozgalom-történet. V–VI–VII–VIII–IX. = *Tiszatáj*, 1969. február, március, április, június, július, augusztus.
23. Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből 1917–1919. 13 képpel. Szerk., a Bevezetést és a dokumentumok jegyzeteit írta --. Szeged, 1969. 588 p.

1972

24. Dokumentum a Tanácsköztársaság időszakából. = *Délmagyarország*, 1972. március 21.
25. A vásárhelyi építőmunkás-mozgalom kezdetei. = *Csongrád Megyei Hírlap* (Vásárhelyi kiadás), 1972. június 4.

26. Válogatott dokumentumok a szegedi ipari munkások szocialista szakmai szervezkedésének történetéből 1890–1900. = AUSZ Tom. XLII. Szeged, 1972. 47 p.

1973

27. Mozaik a nyomdai munkások mozgalmáról 1–2–3. = *Délmagyarország*, 1973. május 26., 27., 29.
28. Válogatott dokumentumok a szegedi nyomdai munkások mozgalmának történetéből 1874–1919. = GAÁL ENDRE, OLTVAI FERENC, SZABÓ FERENC: 1473–1801–1973. A magyarországi könyvnyomtatás 500 éves évfordulóján kiadja a Szegedi Nyomda. Szeged, 1973. 19–65. p.

1974

29. Az 1904. évi szegedi építőmunkássztrájk hetvenedik évfordulójára. = *Délmagyarország*, 1974. augusztus 30.
30. Válogatott dokumentumok a szegedi ipari munkások szocialista szakmai szervezkedésének történetéből 1901–1904. = AUSZ Tom. L. Szeged, 1974. 103 p. + 5 melléklet.

1978

31. Adatok a szegedi Grünnyomda történetéhez. 1811–1847. (SZABÓ FERENCCEL közösen) = Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIX. század. (Szerk. FARKAS JÓZSEF). Szeged, 1978. 5–61. old. (22 képpel). Klny. is.
32. A szegedi szociáldemokrata pártmozgalom az 1890-es évek elejétől 1904 végéig. = AUSZ Tom. LX. Szeged, 1978. 54 p. 4 képpel.
33. Békés megye első nyomdásza, Réthy Lipót. = *Békési Élet*, 1978. 4. sz. (Könyvismertetés.)

1979

34. A Tevan-nyomda- és kiadványállalat történetéből (1903–1949). = *Békési Élet*, 1979. 3. sz. (Könyvismertetés.)
35. Útmutató a „Szeged története” szerzői számára. Szeged, 1979. (Kézirat gyanánt.)

1980

36. Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből 1868–1917. 9 képpel. Szerk., a Bevezetést és a dokumentumok jegyzetét írta --. Szeged, 1980. 472 p.

1982

37. A szegedi nyomdai munkások segélyzőegyletének megalakulása. = Tanulmányok Csongrád megye történetéből V. (Szerk. BLAZOVICH LÁSZLÓ). Szeged, 1981. 133–152. p. Klny. is.
38. A Tevan-nyomda betűmintakönyve. = *Békési Élet*, 1982. 1., 2., 3. szám.

1983

39. Egy évszázad mezsgyéjén. A Kner Nyomda gyomai és békéscsabai üzemeinek története. (Könyvismertetés.) = *Békési Élet*, 1983. 398–402. p.

1984

40. A Kner-nyomda, kiadványainak tükrében I–II. Összeállította LÉVAY BOTOND-NÉ-HAIMAN GYÖRGY. Akadémiai Kiadó. 1982. (Könyvismertetés.) = *Békési Élet*, 1984. 1. sz.
41. Fejezetek Szentes forradalmi múltjából. Szentes, 1984. 15 képpel. Szerk., DR. GAÁL ENDRE. Ebben a kötetben: DR. GAÁL ENDRE: Szentes az 1918–1919. évi forradalmak idején. 7–146. p.

1985

42. A Tevan-nyomda betűmintái. A mintakönyv hasonmásával. 29 p. + 40 p. melléklet. Békéscsaba, 1985. (A Kner Nyomdaipari Múzeum Füzetek 8.)
43. A szegedi munkásság 1905–1906. évi harca a politikai jogokért. = AUSZ Tom. LXXX. 3–24. p. Szeged, 1985.
44. Emlékezés az EÜSZ Sakk-körre. = Tanulmányok Csongrád megye történetéből IX. (Szerk. BLAZOVICH LÁSZLÓ.) Szeged, 1985. 115–135. p. 1 képpel.

1986

45. Új pedagógiai kiadvány. (Ismertetés a Pedagógiai Műhely c. kiadványról.) = *Csongrád Megyei Hírlap*, 1986. május 5. (Valamennyi mutációban.)
46. Adalékok a szegedi nyomdai munkások mozgalmának történetéhez 1890–1934. = Tanulmányok Mérei Gyula 75. születésnapjára. Szerk. GAÁL ENDRE és SERFŐZŐ LAJOS. Szeged, 1986. 97–113. p.

1987

47. A Pedagógiai Műhely új száma. (Ismertetés a Pedagógiai Műhely 2. számáról.) = *Csongrád Megyei Hírlap*, 1987. január 29. (Valamennyi mutációban.)
48. Szeged nyomdaipara az 1850-es évektől. 1891-ig. (The Printing Trade in Szeged from 1850s to 1891.) A Kner Nyomda Múzeum füzetek 12. sz. 48 p. 48 képpel. Békéscsaba–Gyoma, 1987.

49. Haladó ifjúsági mozgalmak Csongrád megyében. Válogatott dokumentumok. (1874–1986). Szerk. HEGYI ANDRÁS. Gyűjt., jegyz. FÁBIÁN GYÖRGY, ... SEBESI JUDIT, SERFŐZŐ ZOLTÁN) Közrem. GAÁL ENDRE stb. Szeged, 1987. 896 p. 104 tábla.

1989

50. A Lechner-féle városfeltöltés és némely következménye. = *Szeged*, 1989. 2. sz.

1991

51. Szeged története 3/1–2. köt. Szerk. GAÁL ENDRE. Ugyanő írta a kötetbe: A munkásmozgalom története az 1850-es évektől 1914-ig. A munkásosztály kialakulása és szerkezete, A polgárság fejlődése, Az 1918–1919. évi forradalmak, A városi háztartás az önkényuralom és a dualizmus korában, A városi levéltár, A város történetírói 1918 előtt, A sportélet története az 1850-es évektől 1919-ig; TÓTH EDÉVEL közösen: Szeged a világháborúban c. fejezeteket.

1992

52. Szeged története. Kronológia a kezdetektől 1944-ig. Szerk. KRISTÓ GYULA. Szeged, 1992. 1849. aug. 2.–1919. júl. 13. közötti rész. 62–86. p.
53. Móra-kéziratok a Magyar Országos Levéltárban. = *Szeged*, Várostitörténeti, kulturális és közéleti magazin. 1992. V. szám.

1993

54. Hódmezővásárhely története II/1–2. A polgári forradalomtól az őszirózsás forradalomig. 1848–1918. Főszerkesztő: SZABÓ FERENC. Szerkesztők: KOVÁCS ISTVÁN, KRÚZSLICZ ISTVÁN GÁBOR, SZIGETI JÁNOS. Hódmezővásárhely, 1993. Benne: GAÁL ENDRE: Politikai és társadalmi küzdelmek 1873–1914. 277–338., 366–376. p. (A politikai küzdelmek és pártharcok; A Nagy Görgy-féle köztársasági mozgalom; A haladó polgári gondolkodás terjedése, a szabadkőművesség; Az ipari munkások szervezetei és gazdasági mozgalmak.)
55. STEVEN TÖTÖSY DE ZEPETNEK: A zepetneki Tötösy család adattára. Records of the Tötösy de Zepetnek Family. Szeged–Edmonton, 1993. A szöveget gondozta DR. GAÁL ENDRE. 91. illusztrációval. 280 p.

1995

56. Az 1848-as forradalom évfordulójára. = *Dél Csillaga*, 1995. március.
57. Régi május elsejék Csongrád megyében. = *Dél Csillaga*, 1995. május.

58. A Hódmezővásárhelyi Sakk-Kör és a Magyar Sakkszövetség Déli Kerületének megalakulása, kezdeti tevékenysége 1925–1930. Hódmezővásárhely, 1995. 146 p.

1999

59. A Szegedi Tudományegyetem Acta Historica Tomus I–C. számainak története.
= AUSZ Tom. C. Szeged, 1999. 60 p.
60. A szegedi nyomdászat 1801–1918. (Sajtó alatt.)

WIR BEGRÜßEN
DR. ENDRE GAÁL ZU SEINEM 70. GEBURTSTAG

Einer der seit längstem am Lehrstuhl für Neuere und Neueste Ungarische Geschichte der Universität Szeged tätigen Mitarbeiter, der Universitätsdozent i.R. Dr. Endre Gaál feiert am 21. Dezember seinen 70. Geburtstag. Seit 1952 war er mehr als 38 Jahre an unserem Lehrstuhl tätig; als ehemaliger Student des Lehrstuhlleiters Prof. Dr. Gyula Mérei hat er nicht nur Seminare geleitet, sondern seit dem Anfang des Jahres 1956 auch Hauptkollege gehalten, später hat er auch Spezialseminare über die ungarische Geschichte 1790–1918 durchgeführt. Er hat die seit 1957 verlegte Zeitschrift des Historischen Instituts *Acta Historica* von Anfang an betreut, technisch redigiert, und in dieser Publikationsreihe hat er selbst auch mehr als 10 wissenschaftliche Studien veröffentlicht. Er hat zahlreiche Bücher über Ortsgeschichte, Regionalgeschichte, über Typographie und Sportgeschichte ferner viele populärwissenschaftliche Studien geschrieben. Seine Arbeiten über die Geschichte der Gewerkschaften haben besonders beachtliche Erfolge erzielt. Im Besitz seiner praktischen typografischen Kenntnisse hat er viele wichtige Bücher entworfen. Als Mitglied des Landesausschusses für Lokalgeschichte hat er vor allem die Entwicklung der wissenschaftlichen Forschungen zur Lokalgeschichte gefördert.

Durch seinen Gesundheitszustand bedingt ließ er sich 1990 in den Ruhestand versetzen, aber mit seinen wissenschaftlichen und typographischen Ermittlungen hat er zum Glück nicht aufgehört. Als Anerkennung für seine weitgespannte und hervorragende wissenschaftliche und Unterrichtstätigkeit wurden ihm mehrere Auszeichnungen verliehen. Über seine reichhaltige wissenschaftliche Tätigkeit vermittelt die Veröffentlichung einer *Bibliographie in Auswahl* Informationen.

Der Leiter und die Mitarbeiter des Lehrstuhls für Neuere und Neueste Ungarische Geschichte der Attila József Universität sprechen Herrn Dr. Endre Gaál zu seinem 70. Geburtstag als Begrüßung ihre Hochachtung und zugleich ihre Verehrung in Freundschaft aus.

*Lehrstuhlleiter Dr. László Marjanucz,
Dr. Gyula Belényi, Dr. Ágnes Deák,
Dr. Zsolt Giczi, Dr. István Pelyach,
Dr. Pál Csaba Szabó,
Universitätsprofessor Dr. Katalin Soós i.R.*

SZEGED VÁROS HATÓSÁGÁNAK MAGATARTÁSA A BETELEPÜLŐ ZSIDÓSÁGGAL SZEMBEN A XVIII–XIX. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A magyarországi zsidóság szabad királyi városokban való letelepedését törvény nem tiltotta. Ezt a szándékukat kifejezetten városi privilégiumok szabályozták, melyek értelmében zsidókat lakosul befogadni a hatóságnak szabad tetszése volt bízva.

III. Károly 1719. május 21-én Szeged részére kiadott szabadalmi levelében világos utasítást adott e tekintetben a városi hatóságnak: „Polgárokat és lakosokat keblébe befogadni, zsidókat és cigányokat megtűrni vagy meg nem tűrni a tanácsnak tisztében álland.” Ugyanezen szabadalmi levél további soraiban leszögezte, hogy úgy a polgárok összessége, mint az egyes polgárok, tartozzanak bármily nemzetiséghez – s itt a szerbeket, zsidókat említi – a város védnöksége és törvényhatósága alá tartoztak.¹ Ebből az utasításból egyértelműen kiderül, hogy Szeged város hatósága, a tanács felvehetett a lakosok közé zsidókat is, akik ebben az esetben egyenesen a tanács védnöksége alatt álltak, de el is utasíthatta letelepedési kérvényüket.

Hogy végül is miként éltek a szabad királyi városok e privilégiumukkal, az sok tényezőtől függött. Befolyásolta döntésüket a városok közszelleme, mely a XVIII. század folyamán inkább kedvezőtlen volt a zsidók letelepedésére nézve. Függött döntésük a polgárság nyomásától, a városok kereskedő és iparos népességének a kérdéshez való hozzáállásától. Tudjuk, hogy az elutasító határozatok többsége mögött a polgárság összehangolt fellépése húzódott.

A helyzet II. József uralkodása alatt változott meg. De nem az Edictum Tolerantiale következtében, mint sokan hitték és hiszik ma is. A türelmi rendelet pusztán az akatolikus keresztény felekezetek helyzetét szabályozta, zsidókról egy szót nem ejt. Ellenben József politikai-közigazgatási reformjai érvénytelenítették a szabad királyi városok eddigi külön jogszabályait, kiváltságait megszüntette. Ez lényegében a városi önkormányzat megszűnését jelentette, melynek helyébe a királyi biztos városirányító szerepe lépett. Ez adott politikai és közigazgatási lehetőséget a szabad királyi városokban letelepedni szándékozó zsidóknak. Ennek

---

¹ LÖW IMMÁNUEL – KULINYI ZSIGMOND: A szegedi zsidók. Szeged, 1885 14. p.

köszönhető, hogy Szegeden 1784/85-től dokumentálható a zsidók nagyobb arányú letelepedése.²

REIZNER JÁNOS hivatkozik Szeged város 1768. október 3-án kelt azon jelentésére, miszerint a zsidók összeírását azért nem foganatosították, mert „a városban, mint azelőtt, úgy most is egyetlen zsidó sem lakik”.³

Több forrásunk is van viszont arra nézve, hogy az 1784. évtől kezdődően számosan telepedtek meg Szegeden. 1786-ban rendeletet adtak ki, miszerint a zsidók polgári jog nélkül is szabadon lakhatnak a szabad királyi városokban. Ez Szegeden erősítette a költözés ütemét.

A letelepedés története foglalkoztatta LÖW LIPÓTOT is, aki 1857-ben az első kísérletet tette a szegedi zsidóság történetének feldolgozására.⁴ Adata összevág REIZNER JÁNOS későbbben írt tanulmányának adataival, hogy ti. Szeged város tanácsa 1784. szeptember 18-án hozott döntést az idezarándokolt 11 zsidó családnak az ügyében. Megengedte nekik, hogy Szegeden lakhassanak. Zsidó szokás: ahol a férfiak száma a 10 főt meghaladja, oda kell már zsinagóga, rabbi, tanító, kántor, sachter, templomszolga. Ez kellett tehát a letelepült 11 családnak is. 1789-ből való az a tudósítás, mely az említett hivatalok ellátásáról adott hírt, igaz egy személy több hivatal betöltését is kénytelen volt elvállalni. Így az első rabbi Jechiel, aki azonban tanítóskodott, jegyzősködött is, sőt baromfit is vizsgált, ha azt az ítélszék elé hozták. Az első előjáróság az alábbi személyekből tevődött össze: Wodiáner Fülöp, Spitzer Izrael, Basch József, Pollák Mihály, Politzer Lóbl, Princz Salamon, Deutsch Dávid.

A letelepedés korának másik rabbija Back Hirschl volt, akit 1790-ben választottak meg, s aki azzal egyengette a zsidók betelepülését, hogy a megszapordott gyeremekek számára tanítókat fogadott fel. Kiemelkedett közülük Pollák Sámuel, aki a talmudot tanította héber nyelven. Megjegyezzük: az első betelepülők számára a héber nyelv még az elsődlegesen használt nyelv volt, mivel még sem magyarul, sem németül nem tudtak tökéletesen.

II. József 1787-es névrendelete már a nagyobb számban megtelepedni kívánó zsidóság könnyebb nyilvántartása végett született. Ez a rendelet mondta ki, hogy 1788. január 1-től minden zsidó köteles „bizonyos meghatározott nevet viselni”. Mégpedig „az asszonyi rend hajadon létiben” lévő tagjai apjának vezetéknévét, a férjnél levő urának vezetéknévét kellett, hogy felvegye, míg a férfiaknak

---

² Uo. 15. p.

³ Uo. 18. p.

⁴ Löw Lipótnak a témával foglalkozó „könyvecskérdő” a Szegedi Híradó 1864. április 20-i száma tudósít.

német előjáró nevet kellett választani maguknak, „s azt életének tellyes idejében” viselni tartozott.⁵

Halálos ágyán II. József intézkedéseinek jórészét visszavonta. A régi állapotok visszaállítása nem történt minden zavar nélkül. Némely szabad királyi város a kebelébe letelepült zsidókat nyíltan vagy hallgatag szerzett lakossági jogaik ellenére kiűzte.

A zavart az 1790–1791. évi országgyűlésen hozott XXXVIII. törvénycikk szüntette meg. Ez az első törvény, mely a zsidóknak a szabad királyi városokban való letelepülését biztosítja, amennyiben az 1790. január 1-i tényleges helyzetnek megfelelően rögzítette állapotukat.

„Hogy időközben a zsidók állapotán is segítsék... minden szabad királyi városban... azon állapotban, melyben 1790. évi január 1. napján állottak, megtartassanak és ha netán kiűzettek volna, ugyanoda visszahelyeztessenek.”⁶

II. József császár uralkodása alatt hozott rendeletekben és a fentebb említett törvényben találjuk magyarázatát annak, hogy több szabad királyi városban, mint Szegeden is lehetőség nyílt a zsidók nagyobb arányú letelepülésére. Azon városokban, ahol II. József uralkodása alatt nem sikerült a zsidóknak lakossági jogot nyerni, ott a város privilégiuma a betelepülésnek további gátja volt. Példa erre Debrecen városa.

A városok előbb említett privilégiumait csak az 1840. évi XXIX. törvény szüntette meg. Ekkor a bányavárosok kivételével a zsidóknak bárhol való letelepülését, gyárak alapíthatását, iparuk és kereskedelmük folytatását engedélyezték. Ugyanakkor kötelezték őket állandó vezetéknev felvételére és arra, hogy papjaik által német nyelvű anyakönyvet vezessenek.

Összegezve a zsidók betelepüléséről mondottakat, bevándorlásuknak kedvezett, hogy a császár halála után is a türelem álláspontjára helyezkedett velük szemben a város. Igaz, József halála után sok szabad királyi városban megkezdődött az elűzésük is. Szeged azonban tartotta magát a tolerancia szelleméhez, legalábbis ezt bizonyítják a számok.

---

⁵ Csongrád Megyei Levéltár (továbbiakban: CSML) Tanácsi Iratok 1787. II. József 1787. júl. 27-én kiadott rendeletének nyomtatványa.

⁶ Idézi Löw – KULINYI, 1885. 5. p.

Év	Családok száma	Fő
1787	25	136
1808	60	356
1848	357	1683 ⁷

Akadtak azért nehézségek; főleg az előjogaikat féltékenyen óvó városi polgárok próbálták megakadályozni a zsidók betelepülését. Ennek érdekében különböző megszorításokhoz kötötték azt.

Az első ilyen megszorítás 1798-ban született a város tanácsának gyűlésén.⁸ Ez kimondta, hogy a zsidókat csak akkor lehet befogadni a városba, ha azok korábbi lakó- vagy tartózkodási helyükről származó bizonyítvánnyal igazolják, hogy ahonnan jöttek, ott magukat rendesen viselték, adósságot nem hagytak hátra, illetve magatartásukban, életvitelükben semmi kivetni való nem volt.

Forrásainkból alapvetően a múlt századforduló zsidó migrációs mozgalma rekonstruálható. A zsidók betelepülésével kapcsolatos hatósági álláspont, illetve az ezt nagy mértékben meghatározó lakossági viszonyulás három nagyobb problémakör hatására alakult. Egyik a betelepülés jogi normáinak való megfelelés mértéke, illetve a migráció várható társadalmi-demográfiai következményei. Második: a zsidók gazdasági tevékenységével kapcsolatos városi előnyök, illetve lakossági panaszok mérlegelése. Harmadik: a zsidó hitközségi élet városi kontrolljának biztosítása.

Dokumentumaink zöme tartalmilag e három kérdéskör köré csoportosítható. A fentebb említett jogi normának eleget tevő ajánlólevél maradt fent 1793-ból. Ebben Majsy Izsák Szegedre beköltözni szándékozó zsidó feddhetetlen, becsületes, törvénytisztelő jelleméről tanúskodik korábbi gazdája. Izsák több évig élt Irsa községben. Szállásadója így írt róla:

„Kezem alatt, vagyis a házamban lakván, az alatt az idő alatt holmi aprólékos és a törvénnyel egyező kereskedéssel élelmét folytatta, és magát minden gyanu nélkül betsületesen viselte, s nekem... ..amivel tartozott, azt betsületesen minden foglalkozás nélkül visszafizette.”

⁷ Szeged története 1686–1849. Szerk.: FARKAS JÓZSEF. Szeged, 1985. 141. p.

⁸ Uo. 6. p.

Éppen ezért bizalommal ajánlotta bárkinek a szolgálatába az elkövetkező időkben.⁹

Izrael Jakab újszegedi lakos pedig eképpen folyamodott a „Tekintetes Nemes Tanácshoz” betelepülése érdekében:

Az alól meg írt azon esedezik a Nemes Tanácsnál, hogy eőtet is azon okból amellybül a többi Zsidóknak a városban lakni engedettnek, lakosnak be venni méltóztassék azon okbul is, hogy eő mindenkori betsületes magaviseletit meg mutathattya”.¹⁰

Nevezett személyek folyamodását a tanács elfogadta, tekintettel arra, hogy a törvényes előírásoknak megfelelték.

A következő eset viszont arról tanúskodik, hogy a már letelepedett zsidók előbbi helyükön adóhátralékot halmoztak föl. Az 1791 június 20-án tartott „közön-séges gyűlés alkalmatosságával” jegyezték fel, hogy „Angyal József Királyi Tanácsos Úr és Nemes Bihar vármegyének alispánnya” átiratot intézett Szegedhez a Nagyváradai Kamarai Kerület jószágigazgatójának panaszja ügyében. Eszerint az ottani kamarai számvevő kimutatta, hogy a szegedi zsidó község tartozik számadásaikat adójuk és taxájuk megállapítása végett a kamarai hivatalnak bemutatni. Reoss Antal tanácsost bízták meg azzal, hogy hozza a szegedi hitközség tudomására a számadáskészítés módját és sürgősségét.¹¹ A Szegedi Zsidó Hitközségnek tagjaik vagyoni és jövedelmi állapotát tartalmazó számadását a Nagyváradai Kamarai Adminisztrációnak kellett beküldeni. Ezt elmulasztották időben megtenni 1791-ben. Gróf Antal „tanácsbéli” még december 20-án is arról írt, „*hogy Ties Klobusitzky Antal Adminisztrátor kérésére az ide való Zsidókat megintette, hogy mentül előbb az Adójokul nem különben a Taxájokul a számadásokat be küldjék*”. Ennek teljesítése a befogadás és a maradhatás minimális feltétele volt nemcsak Szegeden, de az országban mindenütt.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a szegedi városvezetés nem gördített különös akadályokat a zsidók betelepülése elé, ha az az önkormányzati hatáskörben előírt szabályoknak megfelelt, beköltözhetek, s ha rendesen fizették az adót, folyamatos maradásuk is biztosított volt. Ugyanakkor figyelemmel volt a Tanács a bevándorlás demográfiai következményeire. Az első nagyobb migrációs hullám elülte után, s a II. József uralkodásától eltelt, közel 50 év népességmozgásának ismeretében tartott ülést a Tanács 1838. szeptember 20-án.¹² Egyik tárgyalási téma „a kebelbeli türelmezett zsidóság” egybekelések által megfigyelt

---

⁹ CSML Szeged Város Tanácsának Iratai. 1793. jan. 19.

¹⁰ CSML Tanácsai Iratok 2297/1786 okt. 18.

¹¹ CSML Szeged Város Tanácsai Iratok 635/1791. jún. 20.

¹² CSML Szeged Város Tanácsának Iratai. 1838/2589.

„veszélyes elszaporodása”, mely a „kereszténységnek elnyomatásával” fenyegetett. Veszelinovics Bazil aljegyző írásos okfejtéséből kiderül, hogy itt elsősorban „a Kapitányi Tisztség” utasításáról volt szó, hogy ti. a kapitány addig ne adjon a zsidó házasulandóknak „engedelem jegyzéket”, – ha azok mint vidékiek Szegeden kívánnának letelepedni, – míg „megtűredelemeztetésük eránti határozatot” fel nem mutatják. Ugyanis számos vidéki zsidó – családgyesítési vagy csak síma letelepedési céllal – Szegeden kötött házasságát használta fel a városba költözéshez. Ezt a Tanács – főleg a népmozgalom városi kontrollja végett – úgy próbálta megakadályozni, hogy a rabbit eltöltotta „oly esküvések végbe vitelétől, hol az házasulandók engedelemmel felruházva nintsenek”. Mindezt a „legszorosabb felelet teher alatt”, vagyis a rabbi számonkérhető felelőssége mellett, s a kapitányi tisztségnek tett erőteljes felszólítással „a maga mihez tartásához végett”.

Ennél komolyabb volt az a megszorítás, melyet a város 1799-ben fogantatosított a betelepülő zsidókkal szemben. Ebben a városi gyűlés kifejezésre juttatta, hogy a betelepülő jövevény zsidóság több kárt okozott a helybeli kereskedőknek és családságokat követtek el. Ennélfogva a városban tartózkodó zsidókat – 58 család – adózás alá kívánták vetni. Meg akarták szigorítani betelepedésüket, illetve kikötötték, hogy a már itt lakók előzetes bejelentés nélkül nem vásárolhattak házakat, telkeket.¹³

Amennyiben a zsidók Szegeden akartak letelepedni, vagy már a városban lakók a város másik részébe költözni, engedélyt kellett kérniük a szegedi tanácstól. Ha ilyen engedéllyel nem rendelkeztek, akkor a városból kitúlthatók voltak még akkor is, ha már régebb óta tartózkodtak itt.

1803. júliusában tartott városi tanácsi gyűlésen vetették fel az újabb problémát. Egyre sűrűbben tapasztalták, hogy többszöri tilalom ellenére a zsidók folyamatosan beszivárogtak a városba és engedély nélkül letelepedtek. Ez ellen kívántak fellépni úgy, hogy elhatározták, azokat, akik engedelem nélkül tartózkodnak a városban, családjukkal együtt a legközelebbi tanácsülés elé idézik. Ugyanakkor a zsidó bírót és azokat a zsidókat, akik ezen személyek itt tartózkodásáról tudtak, de azt nem jelentették a hatóságnak, súlyosan megbüntetik.¹⁴

A jogtalanul itt tartózkodók kiszűrésére kívánták bevezetni 1805-től, hogy minden esztendőben az itt levő zsidókat számba veszik és a tartózkodási engedély bemutatására kötelezik őket. Akik ezt nem tudják felmutatni, azok ellen szigorúan fellépnek.¹⁵

---

¹³ CSML Szeged Város Tanácsának Iratai 577/1799. ápr. 15.

¹⁴ Löw – KULINYI, 1885. 4. p.

¹⁵ Uo. 5. p.

A szigorú, de soha teljes szigorral végre nem hajtott végzések és intézkedések dacára a városbeli türelmezett (tolerált) zsidóság szaporodott, melyet a számadatok is híven tükröznek.

Hiába volt fontos mérlegelési szempont a betelepedés társadalmi és demográfiai következményeinek latolgatása, a folyamatot nem állította meg. Ha a város magatartását pusztán az utóbbi, tehát a demográfiai folyamat felől kell megítélni, akkor a XVIII. század végétől egyértelműen pozitív a kép, hisz a népességi számadatok a zsidóság folyamatos gyarapodását mutatják. 1792-ből maradt fenn az első zsidó összeírás, eszerint az első zsidó, aki a városban megtelepült és folyamatosan itt élt Pollák Mihály volt. 1784-ben zajlott le az első tömegesebb bevándorlás.

Regionális eredetüket az 1785–1825 között regisztrált 57 család beköltözés előtti lakóhelyi megoszlása szemlélteti.

Szeged környékéről	24,6 %
Szomszéd megyékből	19,3 %
Duna-Tisza közéről	21,0 %
Dunántúlról	19,3 %
Felvidékről	10,5 %
Tiszántúlról	5,3 %

Mivel a reformkor végétől már rendelkezésünkre állnak a hitközségi anyakönyvek az 1844–1849 közötti időszakra megállapítható, hogy egy évre 593 születés jutott. Ez pedig kb. 1200–1300 fős népességet feltételez már a reformkor közepén. Tehát a zsidóság betelepődése jelentősnek és folyamatosnak mondható 1781–1849 között.

Erre következtethetünk a hitközség 1792-ben kelt kérvényéből is.¹⁶ Ebben arról értesítik a „tekintetes nemes Magistratust”, hogy a sok jövevény miatt „az imádságnak meg tevésére házunk elegendő nintsen”. Ezért a legutóbbi gyűlekezet megtartásakor közös akarattal azt a végzést hozták, hogy a magistrátushoz fordulnak. Kérésük lényege: rendeljen nekik a tanács egy olyan helyet, melyen a zsidók „imádó” házat építhetnének. Annál is inkább jogosnak érzik e kérést, mivel már hat esztendeje „contributálnak” azaz adóznak a városnak, és négy esztendeje gróf Haller József „kormányzó parancsolta meg az imahely kirendelését”. Akkor még „nem volt annyiba a tehetségük”, hogy felépíthették volna az épületet, „de mostanában azon építést” már megtehetik. Eszerint már 1786-ban jelentősebb adózó zsidó közösség élt a városban, s 1792-re már annyira megszorodtak, hogy új imaház építése vált szükségessé. Wodianer Fülöp, aki a rabbi-féle házban lakott,

¹⁶ CSML Szeged Város Tanácsának Iratai. 1137/1792. aug. 3.

tel is ajánlotta kertjének egy részét telkül, csak hogy az bírósági processzus alatt állt, így bizonytalan volt, hogy mikortól lehetne rá építeni. Ezért a hitközség inkább a városi megoldást forszírozta.

A Tanács és a szegedi zsidóság kapcsolatában a zsidók gazdasági tevékenységével összefüggő kérvények és panaszok elintézése dominált. Ilyen problémával foglalkozott „Szeged Város Közöséges Tanács gyűlése” 1791 novemb. 14-én. Herzl Balkovitz óbudai, Mojzes David pesti és Szalke David Abeles óbudai zsidók „könyörgő levelet” nyújtottak be a maguk, mind pedig a többi pesti, óbudai és pozsonyi kereskedők nevében, mert a város „az itt való vásár helyén, az város közepén eddig állani szokott vásáros deszka sátorjaikat széjjel bontani parancsoltatott.”¹⁷ Ezután csak könnyen mozgatható vásári alkalmatosság felállítását engedélyezték. Kérésük most az, hogy vásárról vásárra ne szenvedjenek el tetemes költségeket, illetve alkalmatlanságokat, s ehhez új, a vásárhoz közel fekvő állandó sátorhely kijelölését kéri, „állandóan leendő megmaradás végett”. Ennek érdekében hajlandók a nagyobb sátorokért az eddigi 12 Ft. helyett 40 Ft-ot, s a kisebbekért az eddigi 6 Ft. helyett 20 Ft-ot fizetni. Tehát több mint megtriplázták eddigi ajánlatukat.

A kérést megvizsgálta a Tanács, s úgy döntött, hogy a Búza-piacon, Parasó István csizmadia háza mögötti üres térség alkalmas „a sátor helyeiknek” felállítására. Dugonics Ádám polgármester azonban feltételekkel engedte át „az könyörgő zsidóknak” a nevezett területet. Először is a város fenntartotta jogát, hogy szükség esetén a sátorhelyeket más haszonra fordítsa. Továbbá kikötötte, a folyamodók a használatbavétel által „semmi örökségeket nem gyökerezhessenek meg,” azaz a puszta használat nem adhat semmiféle tartósabb birtoklásra jogcímet. Feltételként szabták meg a „föl állítandó sátraik oly készítését”, hogy azok közeit „akármely gonosztevők bujkáló, menedék helyre” ne használhassák fel. Sátorhelydíj gyanánt a Tanács elfogadta a folyamodók ajánlatát, tehát a 40, illetve 20 Ft. évi összeget. Cserébe szabadságukban állt a „fogadandó mester emberek” által a kijelölt területen belül a bódékat tetszés szerint felállítani. Bár itt is érvényesültek azok a hatósági megszorítások, miszerint a „mutatott sornál” (határvonalnál – *M. L.*) kijebb, illetve a központ felé „bellyebb” vagy „akár merre elhelyeztetni” nem volt szabad egész addig, míg eziránt a „N. Tanácstól újra szabadságot nem kérendenek, s nem nyerendének”.

Látható, hogy a Tanács nem valami bizalmatlanságból állapította meg az állandó sátorhely építésének feltételeit. Az ilyenkor szokásos biztonsági érdekek motiválták döntését, illetve az az elsődleges szempont, hogy bevételhez jusson. Ennek figyelembe vételével gyorsan és méltányosan intézkedett a városban keres-

---

¹⁷ CSML Szeged Város Tanácsának Iratai 1362/1791. nov. 14.

kedelmi tevékenységet folytatni akaró zsidók kérvénye ügyében, kilátásba helyezve e vásári kereskedés térbeli és időbeli határainak további tágítását a megfelelő formulák (kérvényezés – díjajánlat – mérlegelés – döntés) betartásához ragaszkodva.

A letelepedés sikere azonban azon fordult meg, hogy a hatóság a városi polgárság kiváltságokhoz kötött egzisztenciális érdeke és a helybéli zsidóság gazdasági és társadalmi törekvései között miképp tudott összhangot teremteni. Legélesebb összeütközések a gazdálkodás különböző területein figyelhetők meg.

Legtöbb gondot a város által bérbe adott beneficiumok jelentették. A regale-bérlés kettős problémát hordozott magában: 1. az eladó és vevő hagyományos ellentétét, 2. s ezt színezte az az elsődleges városi pénzügyi érdek, ami a bérleti jog elárverezéséből fakadó fix évi bevételhez kapcsolódott, s ami miatt a városi beneficiumok bérlet utjáni hasznosítása ellen apelláló termelőknek és fogyasztóknak ritkán foghatta pártját. Így történt ez a kisteleki juhosgazdák esetében is. Kisteleki gazdák egy csoportja – mivel a község akkor Szeged földesúri birtoka volt – a szegedi Tanácshoz fordult, ahogy írták: „nékünk különös panaszunk miatt”.¹⁸

Mi volt ez a panasz? Kérték, hogy az 1790-ben Szeged város Tanácsa által a kisteleki „zsidó Polyák Mihálynak” ítelt gyapjú elővásárlási jogot vonják meg tőle. Az indok: a visszavétel nélkül nem lehet megakadályozni, hogy Polyák (helyesen valószínűleg „Pollák” – *M. L.*) Mihály a jövőben az ő kárukra éljen. Az elővásárlási jog egyéves (1790–1791) gyakorlása a kisteleki gazdáknak tetemes károkat okozott. Ennek oka, a Polyák Mihály által megszerzett monopól felvásárlói helyzetben keresendő. Ugyanis a neki ítelt elsőség miatt a többi kereskedő – írták beadványukban – „mintha eladó portékánk nem volna, annyira elidegenedtek tőlünk”. Egyedül a „helybéli zsidó” vásárolhatta meg a gyapjút, megakadályozva ezzel az adásvételi alkudozásokkal kicsikarható kedvezőbb árat, ha több a vevő. Azaz a gyapjú árát Polyák Mihály határozhatta, illetve szabhatta meg. Márpedig a minél kedvezőbb ár elérése annál is inkább fontos volt a kisteleki lakosoknak, mivel sokféle adóikat ebből fedezték. Ezért nem mulasztották el megemlíteni a Tanácsnak, hogy Polyák Mihály tevékenysége ennél fogva a városnak is káros. Példaként hozták fel, hogy a „múlt esztendőbeli gyapjút a Helybéli Zsidó fellyebb nem szedte mint 28 Ft-on”. Ugyanakkor „Salamon Abonyi zsidó (feltehetőleg egy Abonyból érkezett felvásárló zsidó – *M. L.*), ki gyapjú bevételére végett érkezett”, hajlandónak mutatkozott magasabb áron felvásárolni a gazdák gyapjút. Csakhogy Polyák Mihály „a még saját gazdák kezén lévő jószágot le áristáltatta és a maga udvarába erővel behordatta”. Így üres kézzel távozott az abonyi zsidó és károsultak

---

¹⁸ CSML Szeged Város Tanácsának Iratai 514/1791. ápr. 28.

a kisteleki gazdák is. Azonban a konkrét árveszteségnél nagyobb volt az a kár, amit az eset tanulsága szolgáltatott, hogy ti. „a kisteleki gyapjút, akárki megvegye is, a Helybéli Zsidó által lé tartóztatatik”. Emiatt a kereskedők elkerülik Kisteletket „haszontalan fáradságot és költséget nem kívánván, és a jószág mindenkor veszendőbe megy”. Mit tehetett a város ebben a kényes helyzetben?

Szeged hatósága ilyen esetekben két szempontot mérlegelt: 1. Kockáztassa-e az előre fix összegben kialakult biztos bevételét ami a gyapjúfelvásárlási jog árverésen történt eladásából folyt be; 2. vagy hathatósan gondoskodik a közterheket csak a realizált valós jövedelemből fizetni tudó gazdák helyzetéről. Mindkettő eleven anyagi érdekébe vágott ám mégis általában a beneficiumot bérlő személy státuszát óvta, mert az mindig egy összegben és előre fizetett.

A betelepülés időszakában kiemelkedő jelentőséggel bírt Szegeden és környékén a gyapjútermesztés mellett a dohánytermelés. Szeged mindkettőből a regálebérlet révén vette ki a maga hasznát. Különösen jó jövedelmezőséget biztosított termelőjének a dohánytermesztés, de a belőle származó haszon megosztott a földbérlő, a tulajdonos és a felvásárló között.¹⁹ Miközben emelkedett az árenda a rögzített dohányár a hitelező kereskedőket juttatta nagyobb haszonhoz. Az inséges években ugyanis újabb és újabb kölcsönök felvételére kényszerültek a bérlők, s eközben évekre előre lekötötték várható dohánytermésüket. Így a piaci árnál jóval alacsonyabban tudták terméküket értékesíteni. A szerződés teljesítésének elmaradása esetén pedig a hitelező kereskedő kérésére a tanács végrehajtást rendelhetett el. A polgári jogállású bérlőket védte valamelyest az a városi privilégiumlevélen alapuló mentesség hogy a hitelezők polgári státuszú adósaikat csak a visszafizetés nyilvános megtagadása esetén, s akkor is csak a Tanács közbejöttével zaklathatta. Ellenben a zsellér állású bérlőket – ilyenek voltak Szeged úrbéres birtokainak (Szőreg, Újszentiván) árendásai – könnyebben elárverezhették. Maga a város a bérlők helyzetének stabilizálásában volt érdekelt, hisz az árendát tőlük kapta, de teljes fizetéseképtelenség esetén, amit okozhatott a felvásárlás monopol jellege, belenyugodott a bérlő személyi vagyonának konfiskálásába. Szeged ugyanis a dohányföldek magánbérléséből nagyobb jövedelemhez jutott, mint a földek házi kezeléséből. A XVIII. század végén a dohányüzlet legjelentősebb alakja Wodiáner Fülöp, de híres dohánykereskedő volt Spitzer Israel és Pollák Mihály is. Utóbbiak bepanaszolt pénzügyi eljárását elég gyakran vizsgálta a Tanács, mindig tárgyyszerűen, egyszerű közigazgatási esetként kezelve.

Fellelhető a források között nevezett két személy által készített beadvány, melyet a Városi Tanács elé terjesztettek hitelesítés végett.²⁰ A panasz oka egy, az

---

¹⁹ CSML Szeged története 2., 1985. 239. p.

²⁰ CSML Szeged Város Tanácsának Iratai 1436/1793. okt. 7.

iratok alapján nehezen kibogozható dohányvételi tranzakció. Ennek során a Nagyszombatban polgár Mayer Heinrich János megbízásából Ábrahám Kálmán wittentzei (Nyitra megyei) zsidó dohány árban 30 aranyat fizetett állítólag a nevezett szegedi kereskedőknek. A két szegedi érintett tagadta, hogy Füsti Ábrahám Kálmántól valaha is bármilyen címen pénzt kapott volna, sőt ők adtak neki 100 Ft-ot avégett, hogy dohányukat Mayer János Heinrichnek eladhassák. Pontosan a szegedi zsidók sem tudták, hogy Füsti Kálmán a dohányvételben mint Mayer Henrik társa járt-e el, csupán egy dolgot szögeztek le, hogy Mayer Henrik tőlük a dohányt megvette, s azért „Füsti Kálmán Ábrahám zsidó” egy fillért nem fizetett. Ellenben Mayer Henrik kifizette az érte járó 500 Ft. hátralékot Pollák Mihálynak és Spitzer Izraelnek, de az erről szóló „obligatorialis levelet” náluk felejtette. Ezt a kötelezvényt küldték el Mayer Henriknek Ábrahám Kálmán kereskedő által, aki ezzel kapcsolatban pört kezdeményezett a két szegedi zsidó ellen.

Hogy mi a pör alapja és mi lett a vége, arról az irat nem tudósít, de szempontunkból nincs is jelentősége. Valószínűleg a kereskedelmi haszon eloszlása miatt panaszolták be egymást a kereskedők, mivel a szegediek elmondása alapján pör folytatására „s valamely fáradságra, s költségtételre sem ok, sem szükség nem volt”. Ellenben ugyanez a nyitrai kereskedő már korábban is próbálkozott a szegediektől vett gyapjú árát a pesti bíró előtt a neki kedvező szinten megállapíttatni.

Sokkal fontosabb az ügy kapcsán a panasz benyújtásának módja, s a kezelésében játszott városi szerep. Szeged Szenátusa latin nyelvű tanusítványt adott ki arról, hogy a bíró és a tanácsbeliek összegyűltek 1793. okt. 7-én, és a személyesen megjelent Spitzer Izrael és Pollák Mihály zsidó kereskedők panaszát élőszóban is meghallgatták. A Tanács nem döntött a panasz megalapozottságáról, pusztán azt tanusította, hogy a dohány ára körül kirobbant vitában az egyik érintett fél „saját szájával” ezt és ezt adta elő. Tehát a városi magisztrátus mint valamiféle hiteles hely, az egyik fél által képviselt verzió hatóság előtti kinyilvánítását és a benne foglalt mondanivalót hitelesítette. A maga részéről ezzel egy esetleges per indításához, illetve viseléséhez adott ki hivatalos igazolást anélkül, hogy állást foglalt volna az ügyben. Míg az érintett két szegedi zsidó kinyilatkozta, hogy: „ebbéli vallomásunkat készek vagyunk akár mikor szokott czeremóniákkal Zsidó módon leteendő hitünkkel is meg erősíteni”.

A város bírói pecsétjével igazolt vallomással kapcsolatban érdekességgént megemlíthjük, hogy a beadványhoz csatolt, Ábrahám Kálmántól származó, német nyelvű pénzátvételi kötelezvény dátumként az 5552. esztendőt tüntette fel.

Fentieknél nagyobb gondokat okozott a betelepült zsidó iparúzókkal szembeni magatartás kérdése. Itt a város három oldalról érkező nyomásnak volt kitéve. A Helytartótanács felsőbb rendelkezései a szabad iparúzás irányába mutattak, ugyanakkor Szeged német, szerb és magyar iparúzó polgárai ádáz kenyérharcnak fogták fel általában a kívülről érkezett kontár iparos tevékenységét.

A betelepülő zsidó iparosok elsősorban a „szabad mesteri folytatás” engedélyezését, illetve a céhekbe való belépést kérvényezték.²¹ Ám épp e céhes mesterek voltak azok, akik a legélesebb vádakat fogalmazták meg a zsidó iparosokkal szemben. A szabó céh pl. 1832-ben azt írta a tanácsnak, hogy a zsidók hallatlan szabadsággal bírnak, ami túlszaporodásukhoz fog vezetni. Ők kontárok, akik ráadásul keresztény legényeket tartanak. Ebben a tényben a céhbeli jogainak súlyos sérelmét látták, mert a „zsidók mint türedeztek, a keresztény hazafiaknál nagyobb jussal bírtak”. Ti. a kontárkodást a privilégiumok ellenében keresztényeknek sem engedte meg a város, így az általában ezzel járó legénytartást sem. A szabad mesterségűzés úgy jelentkezett, hogy a „csak türedezett zsidó” a velük egy életmódot gyakorló keresztény hazafiúkat semmivé teszik, miközben ők készek életüket áldozni a felségért”. Fleisch Márk szabó ugyancsak a tanácshoz küldött folyamodványában visszautasította a vádak, s arról írt, hogy „az ocsmány nemzeti gyűlölségből béhájogosodott a vádlók szeme”, s ő semmi mást nem akar, mint tanult mesterségét folytatni. Az ügy végére a Helytartótanács tett pontot azzal, hogy engedélyezte a zsidó szabók működését. Szeged azonban ezen a területen – szabad kézművesipar folytatása – inkább a monopóliumra törő céhbeliakat támogatta, mint a zsidó kérelmezőket. Így volt ez a zsidó üvegesek és a szabók céhalapítási ügyében is. Hozzáteszem hogy a város céhvédő magatartása következetes: általában alkalmazza a vidéki iparosokkal és kontárokkal szemben. Több ok is közrejátszott ebben. Talán a legfontosabb, hogy a városi magisztrátus, de különösen a választott község és a külső tanács a céhes polgár politikai korporációja volt. Belejátszott az ellenkezésbe az is, hogy a vármegye a város örökös politikai ellenefele – kiállt a zsidók szabad iparüzése mellett, liberális módon a céhkorlátok lazítását követelte, amit a város már csak önvédelemből sem helyeselt. Végül úgy látta Szeged, hogy a társadalmi és gazdasági stabilitás szempontjából előnyösebb, ha a legveszélyesebbnek tartott konkurenciával szemben a szegedi iparosok és kereskedők élvezhetik a hatóság támogatását. Ez azonban fékezte a dinamikusabb fejlődést, hisz a beköltöző idegenek többnyire fejlettebb iparú vidékekről érkeztek, s főként a hiányszakmában kívántak elhelyezkedni. Az 1839-es adófékönyv az alábbi személyekről, foglalkozásokról tudósít többek között: Joachim Moyses pipakészítő, Politzer Móritz, Maud Mihály ötvösök, Deutsch Sámuel, Ausländer János piktorok, Kohn Móricz, Wimmer István üvegesek. Ők végül is annak köszönheték működésüket, hogy a közigazgatási úton felterjesztett panaszok elbírálásakor a Helytartótanács mindig érvényt szerzett a hatályos jogszabályoknak.²²

---

²¹ Szeged története 2., 1985. 357. p.

²² Uo. 358. p.

Ennyiből is látható, hogy Szeged a céhes kézműipar kiváltságolt helyzetét féltette, ezen belül is a munkaerő biztosításának eddigi garantált módját. Ugyanis a zsidó iparosok teremtette konkurenciában főként a legények elcsábítását tartották a legveszélyesebbnek. A piac törvényei szerint pedig a kevés munkaerőnek magas a bére. Ezen a ponton okozott gondot a szükséges munkaerő biztosítása a szegedi céhmestereknek. A kialakult helyzetért azonban nemcsak a zsidók betelepülését kárhoztatták, hanem általában a vidéki iparosok beözönlését. Sőt, a kötélverő cég tagjai még a környék len- és kendertermesztő paraszjait is a legények elcsábításával vádolta meg, azaz a munkaerő elcsábítása, elszívása kapcsán nem beszélhetünk speciális zsidó törekvésekről.

A város és a benne élő zsidóság viszonyának igazi neuralgikus pontja a kereskedői tevékenység szabályozása volt.²³ 1781 előtt zsidó kereskedőket a város – hivatkozva saját kiváltságlevelének idevágó passzusára, –nem fogadta be. Rögtön hozzá kell tenni, hogy hasonló bánásmódban részesültek a protestáns kereskedők is, hisz a vonatkozó szabály csak katolikus polgárok betelepülését engedélyezte. Kivételt mindössze a görögkeleti valláshoz tartozókkal szemben tettek, amit Szeged török utáni kereskedelmi élete magyaráz. Nem volt tilos azonban a környéken élő zsidó kereskedőknek Szegedre a vásárba járni, és sokan éltek ezzel a lehetőséggel. Sőt, 1755-ben Moyses Jakabnak arra is lehetősége nyílt, hogy tanácsi engedéllyel a vásárolni jövő zsidók számára kifőzdét nyisson, s e célra egy polgári házat bérelhessen állandó jelleggel.

Nagyobb mérvű kereskedői beáramlásra II. József uralkodása idején került sor az 1780-as évek közepétől. Gazdasági és társadalmi hatása nagy jelentőségű, hisz a zsidó kereskedők folyamatos szegedi beköltözése, illetve a német és magyar kereskedők anyagi megerősödése vetett véget a szerb kereskedői hegemoniának a XIX. század elején. A megtelepült zsidó kereskedőknek két csoportja alakult ki:

1. Az évtizedek óta a környező településeken élőké, kik kenyerüket Szegeden a vásárokon keresték meg, letelepedésük után pedig főként felvásárlói és házaló kereskedelmet űztek. Tőkeerejük nem volt jelentős.
2. A távolabbról érkező, gazdag és tőkeerős vállalkozók csoportja, akik közé tartozott a Bács-Bodrogból jött Wodiáner Fülöp, s az ország távolabbi pontjairól bevándorló Spitzer, Deutsch, Pollák, Ausländer és Lichtenberger családok.²⁴

---

²³ Uo. 390. p.

²⁴ Uo. 399. p.

A bennszülött rác kereskedőknek főleg az első csoportba tartozókkal volt baja, tehát a zsidó kereskedők alsó rétegével, s ezen belül is a házalókkal. Kérték is a tanácsot, hogy tiltsák el a zsidókat a piaci árusítástól, a nem helybélieket pedig a házalástól. Ezt a kérvényt azonban a tanács 1795-ben elutasította. 1817-ben engedve a városi polgárság nyomásának, a „csinált termékekkel” (késztermék) való kereskedést a zsidók számára külön taksa lefizetése ellenében engedélyezte, de nyerstermények (dohány, gyapjú) és gabona esetében a taksafizetés bevezetését elutasította, s ezzel egyenesen a konjunkturális kereskedelmi ágazatok felé terelte a zsidó kereskedőket. Szeged vezetősége általában figyelembe vette a kereskedői panaszokat, s ahol azok nem ütköztek a város eminens anyagi érdekeibe, engedett is a polgári nyomásnak a zsidók rovására. Sok esetben viszont tekintettel kellett lennie a szabad királyi városok belső életét szabályozó helytartótanácsi rendeletekre, melyeket a többség mindig érvényesített, ha egy-egy ügyet a folyamodók közigazgatási útra tereltek. S végül nem cselekedhetett a város nyilvánvalóan önérdékellenes módon, ami főleg a beneficiumok bérbeadásának területén mutatkozott meg. Így 1819-ben a tanács már a kocsmák, és más városi javak bérletére is feljogosította a zsidókat, nem törődve az ezen a fronton megmutatkozó erős rendi ellenállással. Erre erősödött a másik fél, a konzervatív céhes és kereskedői befolyás alatt álló Electa Communitas nyomása, minek következtében a tanács 1821-ben eltiltotta a zsidókat a hetivásárokon történő árusítástól. Válaszként a helybéli zsidóság az újszegedi piacot kezdte látogatni, míg a konkurrencia onnan is kitiltatta őket. A tanács vegyes, társadalmi, politikai és anyagi szempontokat figyelembe vevő egyensúlyozása csak lassíthatta a piaci elemek térhódítását, de fel nem tartóztathatta. 1839-ben a város 14 elsőosztályú kereskedőjéből 7 a zsidók közül került ki, tehát 50 %-a, miközben népességen belüli aránya nem haladta meg a 3 %-ot. A zsidó kereskedők többsége alacsony adótétellel szerepelt a főkönyvben, aminek oka, hogy jelentősebb ingó és ingatlan vagyona a helybéli zsidóságnak nem volt.²⁵ Éppen ebből kifolyólag tőkéjüket kénytelenek voltak a különböző kereskedelmi ágazatokban forgatni. A tőke gyors kereskedői forgatásának köszönhetően 1840-es évekre a termény-, dohány-, a borkereskedés területén szinte kizárólagosan uralták a piacot.

Szeged tehát az öt megillető földesúri jogok közül többet is zsidó bérlőknek értékesített. Közülük fontos tanulsággal szolgál pl. a „Zsidó Latzi konyha” bérbeadásának ügye.²⁶

Az erről szóló árendális kötést Dénes Salamon írta alá a várossal, miután „a nyilvános licitáción megjelenő kedvelőknek az itt szokásban lévő anyai nyelven”

---

²⁵ Uo. 341. p.

²⁶ CSM L Szeged Város Tanácsának Iratai Contractus Arendalis 1828. okt. 7.

a feltételeket felolvasták, és Dénes Salamon mint a legtöbbet ígérő, első lett az árverésen.

Ám a jegyző által győztesnek elismert licitáló személyét, s a vele kötött szerződést még a „Nagyméltóságú Magyar Királyi Kamarának” is jóvá kellett hagynia. Maga a szerződés az alábbi pontokat tartalmazta:

1. „Nemes Szeged Városa által adja a Zsidó Latzi konyhát a bormérési jussal, oly formán; hogy az árendátor mind a vidéki, mind a helybéli Zsidóknak illendő áron jó, tiszta és egészséges ételekkel és italokkal szolgálni tartozzon, ellenben tilalmas lészen, az idevaló vagy vidéki keresztényeknek ételt főzni, bort vagy másféle italokat árulni, mérni vagy eladni, nemkülönben semmiféle más zsidóknak az árendáson kívül nem szabad sem ételt főzni, sem bort mérni pénzért vagy eladni, azoknak cofiscatiója terhe alatt, egyedül a vidéki zsidó ingyen való vendéglése engedtetik meg, az is csak az helybéli házas zsidóságnak”. Amennyiben az árendátor kívülről hoz be bort vagy egyéb italt – azaz nem a városban szerzi be – minden behozott akó bor után 10, a pálinka után 20 krajcárt tartozott fizetni. Ha a négy kántor az említett italokat szintén mérni kívánta, a város engedélyt ad ki számukra az ún. „Kántor korcsmáltatás jussa” alapján.
2. Tartozott az árendátor a licitáláskor megígért évi bérleti díj (22 Ft.) negyed részét (5 Ft. 50 krj.) „fertályonként” a város kincstárába mindenkor előre befizetni.
3. Nem pontos vagy elégtelen fizetés esetén a város előbb vizsgálatot fogantatosít, majd a törvény adta eszközökkel a „contractuális kötelességekre” szorítja az árendátort, s ha ez sem elegendő, bírósági útra tereli a szerződésszegés tényét.

Több szempontból is figyelemre méltó ez a contractus. A város két Laci-konyhát üzemeltetett, – egyet keresztényeknek, egyet a zsidóknak – csökkentve így a hús és italmérési jog bérletének piacán jelentkező konkurrencia harcot. Ugyanakkor a zsidó közösség számára „belüggyé” tette a saját szokások szerint elkészített bor és hús kimérésének feladatát. A keresztény vevők kiszolgálásának tilalma nem felekezeti elfogultságból adódott, hanem a hasonló céllal működő polgári elárusító helyek üzleti érdekeinek megóvása céljából, a keresztény és zsidó kereskedők egyik várható üzközési pontjának kiküszöbölése végett.

Abból is leszűrhető a város bevétel-központú gondolkodása, hogy nyilvános bor- és húsméréssel csak az árendátornak volt joga foglalkozni, a fekete kiméréseket szigorúan büntette, de a vidéki zsidók ingyenes vendéglátása a házzal bíró szegedi zsidó lakosoknak korlátlan jogában állt. Ez utóbbi akár a Szegedre irányuló migráció egyik fedő jogi aktusa is lehetett.

A fizetési feltételek megállapítása is ezt az erős jövedelemszerzési orientációt húzza alá. Hiszen a város előre, a kiadások tervezése szempontjából stabilan kalkulálható módon szedte be a bérleti összeget, miközben saját kötelességeiről egy szót sem szólt. Sőt, a „contractuális kötelezések” megszegése esetén 15 napot kapott a bérlő annak helyrehozására, ha nem tud, vagy nem akar eleget tenni a szerződés előírásainak a Tanács azonnal „végrehajtja” az illetőt. Azaz házától, ingó vagyonától az okozott anyagi kár nagyságától függően megfoszthatja a bérlőt. Ami a szerződést különösen egyenlőtlen alkuhelyzetté változtatja, az az a passzus, mely *expressis verbis* kijelenti, hogy a hatósági végrehajtást nem szükséges bírói útra terelni, mert hogy itt „pörlekedésnek, vagy valamely bíró megkérésének helye nincsen”, vagyis a bérlő lemond minden törvénykezésről és magát rövid úton engedi „exequaltatni”.

Forrásaink másik csoportja a keresztény és zsidó lakosok közvetlen együttműködéseinek egy-egy esetét taglalja elsősorban a tényállás valódi tisztázása céljából. Hiszen mondanunk sem kell, hogy ugyanazon ügy egyik vagy másik fél általi interpretációja gyökeresen eltért egymástól.

Ebből a szempontból, érdemel figyelmet „Mojzes Levi Makai lakos zsidó” esete 1791-ből. Az alapprobléma az, hogy Mojzes Levi egy bánati út után nem tudott elszámolni a vele egy kereskedésben dolgozó Kozma Jánosnak 877 Ft-tal. Elmondása szerint a pénz „az Törököknek elrablása által, nem pedig az én hamiságom vagy elpredálásom által” veszett el, „mely tény a napnál világosabb”. Ezek után elpanaszolja Levi, hogy bánt vele ezért üzlettársa, Kozma János. Előbb a bánati Csanádra csalta a szolgabíró elé, aki nem is létezett, ám ehelyett az ottani nótárius segítségével Szegedre cipelte a sértettet, ahol a Magisztrátus elé állította. Ám a szegedi hatóság illetéktelennek mondta magát a makói jurisdictio alá tartozó ügyben és visszautalta a tárgyalást Makónak. Ott a „Tekintetes úr”, azaz a püspök 9 napra lecsukatta Mójzes Levit, majd azt tanácsolta neki, hogy az ügy végleges tisztázására térjen vissza Szegedre, Kozma Jánoshoz és lépjen vele új kontraktusra. Mojzes Levi így is cselekedett, ám Kozma János őt azonnal átadta a városi porkolábnak, aki ítélet nélkül tömlöczbe csukta és „ki vont karddal keresztények mogyára térdelve imádkozni hajtatta, és oly sanyarú mód bántak véle hetekig”. Később Kozma kivitte őt a börtönből, de házánál fogta, s ott vasra verve tartotta „oly kegyetlenül, hogy még az oktan állatnak is sok vólna”. Hiába érvelt Mojzes, hogy még „Törvényünk sem volt, hogy erre érdemes legyek”, azaz nem született bírói ítélet, mely ezt előírta volna, mire Kozma azzal vágott vissza, hogy a „Tekintetes úr”, vagyis a makói püspök, őt neki teljesen „által adta, szabad akármit cselekednie véle”. A beadvány szerint az üzlettárs még ezzel sem elégedett

meg és Mójzes Levi feleségét és hatéves gyermekét is „két hétig áristáltatta”, sőt a gyereket „mind ez óráig tartya”.²⁷

Ugyanerre az ügyre reagáltak „A Makai Zsidó Bírák, és az egész Község”. Bevezetőjükben hivatkoztak arra, hogy a „Méltóságos Csanádi Püspökség eddig mindig pártfogolta őket, ”szárnyai alatt kegyessen meg engedtetett magunk lakása, s ha akárki közülünk valamely dologban vagy adósságban találtatott mindenkor annak causája előbb az Tekintetes úriszék látása mellett disentiáltatott, és úgy ki-ki a maga törvényes sententiáját vette”. Azt pedig végképp nem tapasztalták eddig, hogy valamely adósságért, annak törvényesen való revíziója előtt az adóst személyében a creditornak, vagy vidéki jurisdictionnak átadták volna. A makói zsidó bírók hangsúlyozták, hogy ők el se akarják hinni, „hogy az ilyenekben nekünk kegyes pártfogónk, a Tekintetes úr” Mójzes Levi emberüket „Kozma Jánosnak telyességgel olyképpen átadta volna, hogy véle úgy bányon amint akarja”. Erősen kifogásolták azt a szemléletet, mely a gyereket „attyá tselekedeteiért” szenvedni hagyja, ugyanis a tényből, hogy Kozma János előbb a férfit, majd a feleségét is elengedte, s már csak a gyerek maradt nála, ezt a következtetést vonták le a makói hitközség tagjai. Hozzá tették még, hogy Kozma János állítólag már le is mondott a pénzről, helyette elfogadta a gyereket, aki már az övé.

Ezek után a makói bírák arra kérik a püspököt, hogy Kozmának Levi Mójzes elleni keresetét folytassák „a Tekintetes úriszéknek törvényén, s a gyermeket bocsássa el”. Mindezt azonnal, nehogy „egész Communitasunk az fölségek eleiben kényszerítessék a maga igazságos panaszát benyújtani”.²⁸

Ezt a két panaszos levelet a Csanádi Püspökség átküldte a Kozma János lakhelye szerinti illetékes hatósághoz, azaz a szegedi Magisztrátushoz, amely azok tartalmát hivatalos formában haladéktalanul Kozma János tudomására hozta. Egyben felszólította, hogy nyivánítson véleményt a benne foglaltakról. Kozma a vele szembeni vádakra 1791 július 23-án készítette el a maga hivatalos válaszát.²⁹

Ebben azt állította: „hogy én magam hatalmával úgy általjában Makai Zsidón Levi Mójzesen, mint adósomon, sem pedig annak feleségén, gyermekén semmi tömlöczözést és kínzást el nem követtem, hanem midőn a makai uraságnál adósságom kifizetését sürgettem, akkoron maga az uraság Tisztye, Szent Györgyi Mihály úr adta kezembe azon zsidót, akár mit tsináljak véle”. Elvitte a házába ugyan, és ott tartotta „oly keménység alatt, hogy legalább dolgoztat véle”. Ez sem vezetve eredményre „Levi Mójzes önként elkéreckedett”, hátrahagyva családját mintegy kezesül. Aztán a felesége is „önként elmenvén kisgyermekét maga helyett hagyva és többé senki nem jött érte”. Következőképp Kozma János a gyereket

---

²⁷ CSML Szeged Város Tanácsának Iratai 835/1791. jún. 21.

²⁸ CSML Szeged Város Tanácsának Iratai 835/1790. jún. 21.

²⁹ CSML Szeged Város Tanácsának Iratai 996/1792. júl. 3.

nem tartóztathatta le, hanem a szülők hagyták nála. Végezetül megjegyezte, hogy a gyereket azóta Makón átadta az anyjának, Mójzes Levivel pedig „új egyezésslevelet” kötött.³⁰

Érdemes egy pillantást vetni erre az új egyezésre. Ebben Mójzes Levi elismerte, hogy nemzeti Kozma János Uramnak „rész szerént pálinka árában, rész szerint dohány árában” 877 Ft-tal tartozott. Ezt az adósságot, bár már egy éve keletkezett, eddig nem állt módjában visszafizetni, sőt most sem tud eleget tenni eme kötelezettségének, ezért „a Creditor úr előtt, ezen Contractus által” az alábbi dolgokra kötelezte magát. A pénzt igyekszik mihamarabb egy summában kifizetni. Ha ez nem menne, akkor a szerződés napjától obligálja magát, hogy évenként 100 vagy minimum 50 Ft-os részletekben fizeti vissza az adósságot. Amennyiben ennek törlesztésére sem nyílna lehetőség, akkor az adós szabadságot ad „Creditor Kozma János Uramnak”, hogy akár mely néven nevezendő jószágát nemcsak a törlesztőrészlet erejéig, hanem az összes tartozás értékéig az „illető Bírák által megvehesse” (árverezze). Ha pedig az elégtételre a jószág ára elegendő nem lenne, tulajdon személyét és hozzátartozóinak személyét lekötelezi a hitelezőnek.

Az öreg Nagy István főbíró és Igaz Benedek esküdt jelenlétében Makón aláírt szerződés az adós teljes kiszolgáltatottságát tükrözi, amennyiben elfogadott magánjogi gyakorlattá tette az adós és családja személyes szabadságtól való megfosztásának lehetőségét a hitelező számára. Az eset általános emberjogi vonatkozásairól akkor tudnánk közelebbit mondani, ha hasonló magánszerződést keresztények közötti viszonylatban is elemeztünk volna. De önmagában a tény, hogy hatósági jóváhagyás mellett működhetett ez a sajátos adósrabszolgasági intézmény, nem egyszerűen rendi, hanem az emberi egyenlőtlenség egyik eklatáns esete.

További tanulságai az ügynek, hogy a zsidók és keresztények üzleti kapcsolatában az áru formájában nyújtott hitel, vagy bizományosi adásvétel dominált. Esetünkben is szegedi termelő adott pálinkában és dohányban árukölcsönt egy makói zsidó kereskedőnek, aki adós maradt a termékek kifizetésével. Szeged város hatósága tárgyszerűen járt el az ügyben, hiszen először visszautalta a területileg illetékes Csanád megyei hatósághoz, majd annak hivatalos megkeresése után a „nemzeti urat” is kötelezte saját beadványa megtételére, a bizonyítékok bemutatására. Nem engedett a törvényt kikerülni akaró magánakciónak, s elérte az üzleti kapcsolatok szerződésbe foglalását, mely az esetleges későbbi pereskedések immár hivatalos okmányául szolgálhatott.

Ezek a közvetett adatok is bizonyítják, hogy a város keresztények és zsidók között támadt, többnyire pénzügyi természetű pörlekedésekben igyekezett

---

³⁰ CSML Szeged Város Tanácsának Iratai 1791. jún. 28.

tárgyilagosságát megőrizni, s a fennálló szabályok szerint eljárni, noha számos polgár a zsidókkal szembeni keményebb fellépés híve volt.

A tanács nem volt bíróság, csak regisztrálhatta, illetve hivatalosan igazolta, hogy ezek a panaszok, de igazságot – kivéve egyes, közigazgatási eljárást igénylő eseteket (pl. adóhátralék) – nem oszthatott.

Mayer Sophia özvegy és egy „bizonyos Spitzer nevezetű zsidó” közötti viszálykodás is anyagi háttérű. Az özvegy a Nemes Magisztrátusnak írt levelében tett panaszt Spitzer ellen, annak jogtalan pénzkövetelése miatt.³¹ Történt, hogy a nevezett zsidótól ellopták a lovait, s megmaradt kocsiját szétszerelve Mayer Sophie padlására pakolta. Ezért ő semmiféle bért nem fizetett, igaz a padlás sem volt zár alatt. Egy idő után azzal vádolta tulajdonosát, hogy padlásán a kocsit valaki kicserélte, s a keletkezett károkért 20 Ft-ot követelt. Márpedig ez jogtalan – állítja az özvegy – az alábbiak miatt. „Hogy pedig keresetének rajtam helye nincs – így az özvegy – az onnan is kitetszik, hogy 1. gondviselésem alá nem adta, hanem engedelmemből, helye nem lévén pusztá padlásra rakta fel; 2. ezen engedelemért árendát nem követtem, úgy annak terhét, ha mingyárt ellopott volna is, nem viselhetném, 3. én nem tudom tserélődött-e el a kochija vagy sem, mivel sem pecsétje alatt, sem Billogja alatt az én számadásom alá nem adta. Lehet, hogy eltseréltek azért állíttya, hogy rajta intenzióskodhasson a zsidók fortélyának módja szerint”. Így érvelt az özvegy, melyből kiviláglik, hogy mindennapos ügyekben is – pl. szívességtétel – élénk kapcsolat állt fenn keresztyének és zsidók között. Hiszen Mayer Sophia elmondása szerint Spitzer sokszor megfordult házában, lakott is nála, mindennapos dolgaikat közösen intézték. Sőt, ami igen figyelemre méltó, az özvegy több zsidó kereskedő („az ő kereskedőik”) pénzét és aranyát vette át „őrzés és eltevés kedviért, de soha benne a leg kisebb hiba sem találtatott”. Mindezokről felelt, melyeket pecsét vagy jegy és billog alatt a számadására bíztak. De kocsmákban kiagyalt „tserélések nincsenek az ő tudtára adva”. Ezzel jelezte, hogy ő ugyan módos kereskedők megbízható partnere, hiszen kezeli a pénzüket – ami már önmagában érdekes –, de kocsmái egyezségek – amilyenek azt az egész kocsi ügyet tartotta – nem tartoznak üzleti stílusába.

Újra olyan esettel állunk szemben, melyben maga a történet pusztán hordozója egy szokatlan társadalmi jelenségnek: zsidók és keresztyének között létrejött bizalmas pénzügyi tranzakcióknak.

Nem tudjuk, mi lett a bepanaszolás vége, csak annyit közöl forrásunk, hogy Mayer Sophia kérte „a Nemes Magisztrátust, méltóztassék őt azon Zsidónak helytelen intentiójátul mentnek állítani”.

---

³¹ CSML Szeged Város Tanácsi Iratok 786/1786. ápr. 3.

Végezetül hadd említsünk néhány szót a város és a hitközség viszonyáról. Szeged önkormányzati jogállásából következett, hogy a felekezeti életet közigazgatási közegein keresztül felügyelte. Ez a hatósági kontroll kiterjedt a város valamennyi egyházi közösségére, így a zsidó hitközségre is. Funkcióját tekintve tehát egy önkormányzati ellenőrző szerepről volt szó, amit a város hatósági biztosain keresztül gyakorolt. Nekik elvileg nem volt joguk a hitközség belügyeibe avatkozniuk, ám a hitéletet szabályozó rendszeres községi statutumok híján ez mégis sokszor megtörtént. Azaz a városi biztosok önkényesen utasították – ellenőrzésre kijelölt szerepüket túllépve – a hitközséget ügyeinek mikénti vezetésére nézve.³²

Jellemző e tekintetben az 1799. június 17-én megejtett községi tisztújítás története. A 37 aláírást tartalmazó jegyzőkönyvi kivonat arról ír, hogy a Zsidó Község representatiót (közgyűlést) akart tartani, mivel azt comissariusok, Öreg Kernyi Sándor úr elrendelte. Tehát a gyűlés megtartása nem saját iniciativa volt, hanem a hatósági biztos rendelkezéséből következett. Azonban súlyos probléma adódott abból, hogy a comissarius nem tudott németül, amely nyelven a hitközségi élet még 1799-ben zajlott, így a jelen lévő képviselők nem „nyilatkozhatták ki az ebben a dologban – ti. a tisztújításban – náluk lévő szokásokat”. A „Tekintetes Nemes Tanácshoz” forduló 37 zsidó szerint ugyanis a lefolyt választás törvényellenes módon zajlott, amit biztos nyelvismeret híján nem észlelhetett a comissarius, ezért ők, a hibát észlelő 37 zsidó, most kénytelenek hivatalos beadványban a Tanácshoz fordulni jogorvoslatért.

Szokás volt náluk, hogy „midőn Bírákat és ilyes Elöljárókat választanak, előre 5 individum közülünk rendeltetett, akik mint egy Electa Communitas választják az elöljárókat”. Látható, hogy a községi elöljáróság megválasztása analóg a városi tisztújítások rendjével, vagyis a zsidó felekezet saját közösségi szabályait a meglévő városi minta lapján dolgozta ki. Jelen esetben az volt a probléma, hogy az electori testület „megrendeltetett ugyan”, de nem a községi háznál, ahol a rendelkezések értelmében történnie kellett volna, hanem „a Spitzer házában”, ahol a votumokat is leadták. Ennek köszönhető, hogy Spitzer „rendeltetett első bírónak, a sógora Lichtenberger egyházatyának, második bírónak a Polyák és második egyházatyának a veje, aki még esztendeje sincs, hogy közöttünk legyen”.

Itt történt a második szabálytalanság, ugyanis a szokásjog szerint a második egyházatyája tisztségére a tavalyi bírót is illetett volna jelölni, „aki mostan Tavalyi Bírónk Politzer Lebl”. A panaszlók kiemelik, ha Politzer Lebl kimaradása a kandidációból a tanács rendelkezésére történt, ezt maga az érintett is jó szívvel szenved-

---

³² LÖW – KULINYI, 47. p.

né. De mivel ezt nem reméli, szégyenli magát, hogy „az egész község akarattya ellenére nem candidáltak”, s ez városi hatósági orvoslást kíván.³³

Volt még egy panaszkodó a folyamodóknak. Eddig a „tolerantia obligentia individualiter”, azaz egyénenként kimutatva („névről névre kinyerve”) kapták a tanácstól. Az új bírák viszont szakítva az eddigi hagyománnyal, új repartitót (elosztást) csináltak, miáltal mindenkire nagyobb teher nehezedne. „S azt akarják legitimatiojukra elő adni – fogalmaz a beadvány –, hogy akarnák, hogy köz Casánkban mindig pénz legyen minden esetre előre”. Vagyis az új eljárás a türelmi adó kiróását előíró városi statutumra építve, egyfajta belső adó kivetését tervezte. „Ezért – olvashatjuk a folyamodványban –, a tagok megelégszenek a Tekintetes Tanács repartíójával is”. Sőt, nem fogadhatják el a sachter felfogadásának és a rabbi fizetése megállapításának a módját sem. Előbbit nem a szokásos Szent György napon fogadták fel az új Bírák, hanem megválasztásuk után. Utóbbi fizetését pedig meghosszabbították anélkül, hogy a községi tagokkal ezt megtárgyalták volna, pedig a rabbinak „mind a kívül is húsonként és csirkénként eleget fizettek”.

Mivel hiba esett a választásban, s utána az adóelosztásban, alázatosan könyörögtek az aláírók, hogy a Tanács „ezen véghez vitt representatiót vassalja és egy deputátus urat közibünk rendeljen ki, olyant aki németül tud”. Ezen deputátus feladata, hogy új közgyűlést hívjon össze a tisztújítás megejtése végett. Ha pedig az új bírák ezt elleneznék, akkor a tanács a keresetben megtámadott bíróságot törölje el, és marad a régi eljárás. A beadvány végén kifejezték abbéli meggyőződésüket, hogy ők megelégszenek „a Tekintetes Nemes Város Bíró bölcs ítéletével”.

Úgy tűnik, hogy a városnak döntő beleszólása volt a hitközség életébe, mégha ezt jogosan nem is tehette meg. Ellenben a bíró- és vezetőség választásban érdekelt különböző csoportoknak szükségük volt a városi hatóság jó akaratára, ami politikai lehetőséget adott a mindenkori magisztrátusnak jogosulatlan intézkedések megtételére. A forrásból nem derül ki, mi lett a két lobby harcának az eredménye, de világosan rámutatott, a belcsatározás tétje nagy: ki szerzi meg a törvényes közösségi irányítás jogát, s rendelkezik ezáltal részben a hívek anyagi energiái felett. Ezen a ponton a város, – mint felügyelő – érdekei szerint alakíthatta az események menetét. Bár mostani példánk arra int, hogy ez is csak lehetőség, mert akkor nem küldtek volna ki olyan felügyelő biztost, aki megfelelő nyelvtudás híján nem volt képes az események követésére.

---

³³ CSML Szeged Város Tanácsának Iratai 130/1799. jún. 28.

Tary Pál városi főkapitány jelentése abból a szempontból fontos, hogy már a zsidók letelepedését szabályozó 1840. évi törvény után keletkezett. Tary Pál 1834 óta állt Szeged szolgálatában a hivatás különböző ágában.

Mivel szorgalmas munkássága feddhetetlen erkölcsiséggel párosult, elnyerte Nyéki Mihály Királyi Helytartósági Tanácsos – királyi biztos – bizalmát. Ennek alapján nevezte ki őt a királyi biztos „a kebelbeli zsidó község biztosává”. Munkáját már a fentebb hivatkozott törvény a Helytartótanács végrehajtói rendelete alapján, de a zsidó község jogait meg nem sértve végezte. Ilyen körülmények között hívta össze „a biztossága alá rendelt kebelbeli zsidó község zsinati gyűlését” 1846 július 14-re. Egy szépséghibával: elfelejtették városi előjárójukat értesíteni. Ezt egy jól szervezett csoport érdeke diktálta így. Tárgyát a községen belüli egyenetlenség megbeszélése képezte, melyre vonatkozóan a Helytartótanács közzétette „legkegyelmesebb állásfoglalását. Ebben a „hitközségi dolgoknak a maga állásában hagyását parancsolta”, amit a városi biztos, Tary Pál hozott az illetők tudomására. Ennek ellenére Schweiger Ábrahám és Polyák D. Simon a helytartótanácsi parancs elvetésére buzdított. Sőt, Schweiger Ábrahám fia „nem átallott a zsinagógában isteni szolgálatát teljesítő rabbi ellen gúnyos és betsület sértő kifejezéseket fennhangon kiáltozni”!

Ezek után érthető, hogy a fenti gyűlést a község egy része a városi biztos háta mögött, annak értesítése nélkül kívánta megtartani. Csakhogy az „összve jövetelről” Tary Pál mégis tudomást szerzett és elment, „nehogy azon község egyénei között kellemetlen következtetésű események keletkezzenek”, s hogy ne vádolhassák meg tiszti kötelességének elmulasztásával. Mint községi biztos, de úgy is mint rendőri főnök megjelent tehát a hitközség zsinati termében.

Am alig kezdődött el a gyűlés, belépett a terembe Lengyel Pál polgármester, Gerentsér János tanácsnok és Veszelinovits Bazil aljegyző, utánuk pedig Schweiger Ábrahám, Polyák D. Simon, valamint 35 „zsidó egyén” a vezérletük alatt. Igencsak meglepte mindkét felet a másik jelenléte, mire Tary Pál kinyilatkozta, hogy itt egyes egyedül az ő jelenléte indokolt, mert a királyi biztos őt bízta meg a zsidó községi biztos tiszttel. Ennélfogva az ő tudta és biztosi jelenléte nélkül semmilyen gyűlés nem tartható, s ha mégis tartanának, az érvénytelen lenne. A zsidó felekezet eképpen felügyeleti módjával a város vezetői is tisztában voltak, „s a tisztelt urak indulatos heveskedések közepette önkényesen visszavonultak, a velük bé jött számos zsidókkal együtt anélkül, hogy ki küldetetésüket megmutatták, akár célba vett működésük tárgyát kijelentették volna.”

Milyen tanulságot szolgál ez az eset? Az egyik levonható következtetés, hogy a tanács – különösen személyi kérdésekben – a felsőbb királyi rendeletek ellenére is közvetlen beavatkozott a zsidó felekezet belső életébe. Az a tény pedig, hogy a Helytartótanács által legszigorúbban tiltott titkos összejöveteleken való részvételre is hajlandó volt az előjáróság, egyes zsidó érdekcsoportok és a ma-

gisztrátus bizonyos köreinek lobbyszerű összefonódását valószínűsíti. Arról nem is beszélve, hogy az ilyen illegitim eszközök igénybevétele milyen lealacsonyító hatást tett az érintett tisztviselők személyére, s rajtuk keresztül a tanács tekintélyére. Hisz az efféle törvénykijátszásokkal megsérült a rend, s az eddigi városi hatósági gyakorlat, melynek iratlan szabálya volt a tisztviselők hivatali állásának a megbecsülése és megbecsültetése. Ebben az ügyben ugyanis nem kevesebbről volt szó, mint arról, hogy a városvezetés tagjai sajátos érdekösszefonódásból illetéktelen hatósági nyomást akartak gyakorolni a hitközség legitim gyülekezetére, amivel kétségbe vonták a királyi biztosi hatáskört. Márpedig a király nevében fogatosított kinevezéseket, s a nyomában elrendelt biztosi működést egy szabad királyi városban mindenki tisztelni tartozott.

A főkapitány által írt jelentés alapján a tanács csak egyet cselekedhetett: elrendelte a rend, az eddigi gyakorlat, s a hivatalos tekintély visszaállítását. Ami tulajdonképpen nem jelentett mást, mint a felsőbbség által előírt biztosi működést sértő önkényeskedések meggátolását, a felekezeti kontroll törvényes jellegének helyreállítását.³⁴

---

³⁴ CSML Szeged Város Tanácsának Iratai 1846. júl. 20.

DAS VERHALTEN DER BEHÖRDEN DER STADT SZEGED DEN ZUWANDERNDEN JUDEN GEGENÜBER IM 18. JAHRHUNDERT

Die Niederlassung des Judentums in den königlichen Freistädten hat verschiedene gesellschaftliche und wirtschaftliche Spannungen ausgelöst. Die Integration der Juden in die Bevölkerung galt jedoch zugleich als städtisches Privileg zur Zeit der Ständeordnung. Wie die königlichen Freistädte letztlich von diesen Privilegien Gebrauch machten, war vielfach vom Verhältnis des Bürgertums zu dieser Sache, von der finanziellen Lage der Städte und vom allgemeinen Gemeingeist der Politik abhängig.

Eine wesentliche Zuwanderung in die königlichen Freistädte – und in ihrer Reihe nach Szeged – war während der Regierung Josefs II. eingetreten. Die politischen und die Verwaltungsreformen des Kaisers hatten die früheren besonderen Privilegien der königlichen Freistädte ungültig gemacht, und das hat die rechtliche Möglichkeit für eine Zuwanderung größeren Ausmaßes geschaffen.

Über das Verhalten den zuwandernden Juden gegenüber hat die Stadt Szeged mehrere Aspekte in Betracht gezogen. Einer dieser Aspekte war die allgemeine Entsprechung den Wohnbarkeitsbedingungen. Der um seine Aufnahme in die Einwohnerschaft ansuchende Jude konnte nur im Falle auf die günstige Beurteilung seines Ansuchens hoffen, wenn er über die von der Behörde vorgeschriebenen Atteste und Zeugnisse verfügte, die ihm sein bisheriges Leben in Ungarn bescheinigten. Als wichtiger Aspekt galt die unbescholtene Vergangenheit, der Umstand, dass ihm keine unbezahlte Schuld sowie keine öffentliche Schuld zur Last gelegt werden konnten. Tadellose Lebensführung, und Loyalität galten als die formellen Voraussetzungen der Zustimmung und zugleich als die moralische Erwartung des Magistrats.

Allerdings hat man in der Folgezeit auch die demographischen Wirkungen der Zuwanderung in Betracht gezogen. Der Umstand nämlich, dass der legale Aufenthalt weiteren nunmehr illegalen Aufenthalt involvierte. Es oblag dem im Auftrag des Magistrates wirkenden Judenrichter bzw. der Glaubensgemeinde selbst, eine innere Aufsicht über diese Sache zu führen. Sie waren bei Strafe verpflichtet, die rechtswidrige Zuwanderung, den rechtswidrigen Aufenthalt zu melden. Das Verhältnis der städtischen Behörden zur Niederlassung von Juden war jedoch vorrangig durch Fragen bestimmt, die mit dem Handel und Gewerbe in Verbindung standen. Auf diesem Gebiet haben die von der Stadt vermieteten Benefize die meisten Schwierigkeiten bereitet. Zum Beispiel hat die Stadt das einen beachtlichen Gewinn versprechende Wollvorkaufsrecht zum Schaden der Interessen

der Schafzüchter an jüdische Kaufleute vermietet. Dieses Aufkaufsmonopol hat es den Schafherdenbesitzern unmöglich gemacht, einen durch Kaufsverhandlungen erreichbaren günstigeren Preis zu realisieren, denn sie konnten ihre Produkte lediglich an die Mieter der Regalien verkaufen.

Das Gewerbe befand sich einigermaßen in einer anderen Situation, indem die Maßnahmen des Statthalterrates in die Richtung des freien Gewerbetreibens gewiesen haben. Die deutschstämmigen, die serbischen und die ungarischen Bürger des Handwerks in der Stadt Szeged empfanden die Handwerkertätigkeit der von der Außenwelt zuwandernden – allerdings nicht nur jüdischen – Frötter als einen erbitterten Brotkampf, und die zuwandernden jüdischen Handwerker haben in erster Linie um die Genehmigung des freien Gewerbetreibens, um die Aufnahme in die Zünfte angesucht. Diesem Bestreben waren aber die Zunftmeister aufs Schärfste entgegengetreten. Die eingereichten Gesuche wurden deshalb meistens abgelehnt. Allerdings muss man hinzufügen, dass das für die Sache wichtigste Forum, das Magistrat, der Rat der Stadt sowie auch die gewählte Gemeinde die politische Korporation des Zunftbürgertums darstellten.

Trotz aller dieser Umstände kann man wohl sagen, dass die Stadt Szeged nicht vorsätzlich die Zuwanderung der Juden erschwerte. Demographische Angaben belegen, dass die Bevölkerungszahl der Juden in Szeged ständig zwischen 1870 und 1848 anstieg. Als die ausschlaggebende Quelle dafür galt noch nicht der natürliche Zuwachs, sondern jener positive Unterschied, der aus der zunehmenden Zuwanderung resultierte.

SZABÓ PÁL CSABA

KRASSÓ ÉS SZÖRÉNY VÁRMEGYE EGYESÍTÉSE

„Egy jó közigazgatási rendszernek
legelső tulajdona tartozik lenni,
hogy a rendet és a szabadságot,
még pedig a testületek az egyének szabadságát,
a kormányval szemben épen úgy,
mint a nemzetét, mint egészét,
az idők folyamán keresztül megkímélje,
az erőszakos rázkódtatások ellen biztosítsa”.

Tisza Kálmán, 1865

„A törvényhatóságok területének
jelenlegi beosztása sem az állami
közigazgatás igényeinek,
sem a helyes önkormányzatnak,
sem a közönség érdekeinek meg nem felel”

Szapáry Gyula belügyminiszter, 1873.

„... magyar és román nyelven kifejezett
hazafias felszólalások... tömeges részvétel ...
lojális és hazafias ovatio...
a legnagyobb rend és összhang...”

Tabajdy Károly főispán távirata

Tisza Kálmán belügyminiszterhez,

Krassó-Szörény megye alakuló közgyűléséről.

1881. január 4-én 12 óra 45 perckor.

A magyar országgyűlés által 1880. novemberében elfogadott LV. törvény-cikk – amely Krassó és Szörény megyét egy törvényhatósággá egyesítette – egy több mint évszázados, keserves, változatos, sokszor reménytelennek tűnő területi-igazgatási és politikai reintegrációs folyamatot lezárva, helyreállította az anyaország államjogi értelmű egységét. A két megye egyesítésével, illetőleg a félkatonai szervezetű Szörény megye felszámolásával, a képviseleti demokrácia elvei és alapintézményei – a kiegyezést követően majd másfél évtizeddel – immár az ország egész területén érvényesülhettek.

A hajdani Krassó megye Mohács előtt Temes és Torontál déli részén terült el. A megye 1718-ban szabadult fel a török uralom alól, 1751-ig a Temesi bányához tartozott, és katonai igazgatás alatt állott, 1751-ben polgárosították, majd 1779-ben visszacsatolták az anyaországhoz. Az 1790. évi XXVIII. törvénycikk adott a megyének az országgyűlésen ülési és szavazati jogot. 1849-ben az újonnan

megalapított Szerb vajdaság és Temesi bánság részévé vált, majd a politikai viszonyok változásával 1860-ban került vissza Magyarországhoz.¹

Szörény megyét az 1873. évi XXVII. törvénycikk állította fel, ezt megelőzően a megye területe Temes megye részét képezte. Szörény megye – történeti érvekkel is gazdagon megtámogatott² – létrehozása valójában a katonai Határőrvidék³ polgárosításának egyik fontos részemét és biztosítékát képezte. A Habsburg birodalom határvédelmére megszervezett, majd katonai-politikai megfontolásokból területileg és koncepciónálisan továbbfejlesztett Határőrvidék legfőbb rendeltetése a török elleni hatékony és folyamatos védelem biztosítása volt. Ennek megfelelően az első határőrezredek a 16. századtól kezdve alakultak meg főként Horvátország és Szlavónia területén. A bánsági Határőrvidéket 1764-ben Temes, Torontál és Krassó megyei területekből alakították meg, benne Pancsova székhellyel, a német-bánsági, Fehértemplom székhellyel pedig az oláh-illyr ezredet. 1776-ban a bánsági Határőrvidékhez csatolták a titeli csajkás zászlóaljat, 1779-ben az oláh-illyr ezred illyr részét Torontál megyébe osztották be, 1845-ben pedig megalakult az önálló szerb ezred. Ily módon a 19. század derekán a magyar Határőrvidéket a titeli csajkás zászlóalj, a német-, a szerb- és a román-bánsági ezredek alkották. Az abszolutizmus időszakában a Bach-rendszer az egész Határőrvidéket külön tartományként kezelte, a katonai közigazgatást a kiegyezés sem szüntette meg, ám 1868-ban a horvát-magyar kiegyezés meghatározta a Határőrvidék leendő területi megosztását Magyarország és Horvátország között.⁴

A Határőrvidék generális gazdasági-társadalmi alapegysége az un. házközösség volt, amely patriarchális nagycsaládokat egyesített a közös háztartás és az önellátó mezőgazdasági üzemszervezet keretei között. Minden házközösség birtokában – általános katonakötelezettséggel összekötött – el nem idegeníthető ingatlan törzsvagyon volt, amely házasság, öröklődés, vagy végrendelet útján sem vezethetett a házközösség feloszlásához. A földközösség és katonakötelezettség összekapcsolása, majd az ezredekben belüli etnikai homogenizáció, „a szuronytövi-

---

¹ EDELÉNYI SZABÓ DÉNES: Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Magyar Statisztikai Szemle, 1928. 6. szám. 674. p.

² „Emlékirat gróf Lónyay Menyhért miniszterelnökhöz Keve és Szörény vármegyék fölélesztése tárgyában”. Századok. 1872. 194. p.; PESTY FRIGYES: A szörény vármegyei hajdani oláh kerületek. Bp. 1876.; PESTY FRIGYES: A szörényi bánság és Szörény vármegye története 1–3 kötet. Bp. 1877–78.

³ A Határőrvidék létrejöttére, belső viszonyaira vonatkozó korabeli irodalomból kiemelhető: JOSEF SCHWICKER: Geschichte der österreichisch Militärgrenze. Wien 1883.; STASSIK FERENC: A volt határőrvidéki házközösségek. Nagybecskerek 1900.; SZENTKLÁRAY JENŐ: 100 év Dél-Magyarország történetéből Bp. 1879.; BODOR ANTAL: Délmagyarországi telepítések története és hatása a mai közállapotokra. Bp. 1914.

⁴ Az 1868. évi XXX. törvénycikk 65–66. paragrafusai.

sekkel tuskézett fa” valóban hatékony határőrizetet biztosított⁵, ám a török veszély elmúltával, s különösen az alkotmányosság 1867-es visszaállításával a személyes és általános védkötelezettség, a polgári magántulajdon, a szabad végrendelezés körülményei között, a Határőrvidék korszerűtlen belviszonyai mind nagyobb politikai teherként jelentettek Magyarországon és Bécsben egyaránt.

Ezt felismerve bocsátotta ki az uralkodó 1872. június 9-én kelt császári rendeleteit,⁶ amelyek megindították az anakronisztikus határőrvidéki állapotok radikális átalakítását, amennyiben a Határőrvidék egész területén életbe léptették a honvédségről és a népfelkelésről szóló törvényeket,⁷ szolgabírói járásokat, polgári bíróságokat hoztak létre, és a magyar állam fensőbbségét ismerték el adó, – igazság, – oktatás és börtönügyekben is. Miután a királyi rendeletek a Határőrvidéken gyakorlatilag megszüntették a katonai közigazgatást, 1873-ban az országgyűlés a magyar Határőrvidéket egyesítette az anyaországgal.

A magyar Határőrvidék polgárosításának területi-népességi következményei⁸

Közigazgatási egység	Terület (négyzet- mértföld)	Népesség (fő)
1873 előtt		
Román-bánsági ezred	60,6	98.779
Szerb bánsági ezred Fehértemplom nélkül	44,6	85.383
Német-bánsági ezred Pancsova nélkül	44,1	98.485
Titeli zászlóalj	13,9	32.011

⁵ „Mennyivel éberebbekké, mennyivel rettenthetetlenebbekké teszi őket az a gondolat, hogy nejeik és gyermekeik ott vannak abban a fenyegetett faluban, alig pár lépésnyire tőlük, és hogy nem hátrálhatnak meg a nélkül, hogy őket biztos halálba vagy rabszolgaságba ne taszítsák... eleven védgát, mely minden percben kész ekéjét a félig fölszántott barázda mellett hagyni és fegyvert ragadni, mely hátáról különben sem szakad le soha... Lehetett volna-e akkor célszerűbb és biztosabb eszközt kitalálni a határ elzárására?” Georges Perrot 1868-as utazása a Határőrvidéken. Fordította SÁMI LAJOS, Vasárnapi Újság, 1870. 19–22 szám.

⁶ A királyi rendeletek teljes szövegét közli a Magyarországi Rendeletek Tára 1873. évi kötete 484–500 p.

⁷ Az 1868. évi XL.–XLI.–XLII. törvénycikkeket.

⁸ Képviselőházi Irományok 1872. VII. kötet, 264 p.

Közigazgatási egység	Terület (négyzet- mértföld)	Népesség (fő)
Krassó megye	90,88	259.079
Temes megye	103,01	356.174
Torontál megye	119,26	413.010
Bács-Bodrog megye	179,73	576.149
1873 után		
Szörény megye	75,12	105.211
Krassó megye	101,08	282.831
Temes megye	115,24	388.208
Torontál megye	171,01	534.416
Bács-Bodrog megye	192,63	608.160

A visszacsatolásról és a polgárosításról rendelkező 1873. évi XXVII. törvénycikk a négy magyarországi határőrvidéki kerületet a szomszédos vármegyékbe olvasztotta, s emellett létrehozott egy teljesen újat, Szörény megyét. A szerb-bánsági ezred 9. 10. 11. századát és 6. századának Karas folyó bal partján lévő részeit Krassó megyéhez csatolta, a Karas jobb parti részeit, 4. 5. 8. századát és a német-bánsági ezred 11. 12. századát Temes megyéhez, a szerb-bánsági ezred többi részét és a német-bánsági ezred első tíz századát Torontál megyéhez, a titeli zászlóaljbat Bács-Bodrog megyéhez osztotta, a legnagyobb területű román-bánsági ezredből és a szerb-bánsági ezred 12. századából pedig létrehozta Szörény megyét.

A Szörény megyei polgári önkormányzat teljeskörű kiépítését illetően a törvény kivételes szabályokat léptetett életbe, s a hatályos önkormányzati törvény⁹ 91. és 92. paragrafusának rendelkezéseitől eltérően határozta meg a megyei képviselet és közigazgatás felépítését. A Határőrvidék polgárosításáról szóló törvény 10. paragrafusa ugyanis kimondta, hogy Szörény megyében – a vármegyei törvényhatóságok között egyedülálló módon – a megyei alakuló közgyűlés feladatait – a választópolgárokat teljesen mellőzve – egyszerűen a volt román-bánsági ezred és a volt szerb-bánsági ezred 12. századának ezredközösségi képviselőiből alakított

⁹ Az 1870. évi XLII. törvénycikk.

közgyűlés tartozik teljesíteni. Mindemellett Szörény megyében a régi járási tisztviselők is a helyükön maradtak mindaddig, „míg a törvényhatósági bizottság választott tagjainak fele új választás alá nem kerül”,¹⁰ azaz addig, amíg a kormány lehetőséget nem lát majd valamikor a bizonytalan jövőben a szörény megyei viszonyok demokratizálására. Ezzel – a meglévő vármegyékbe tagosított ezredekkel ellentétben – a szörény megyei közigazgatás teljes polgárosításának végrehajtása tulajdonképpen a kormány kompetenciájába került.

A polgárosítás folyamatának zökkenőmentessége érdekében az átmenetet szabályozó törvények¹¹ több helyütt érvényben hagyták a régi határőrvidéki szabályozást, illetve új kedvezményeket léptettek életbe.¹² Karánsebesen, Fehértemplomon és Pancsován királyi törvényszéket állítottak fel, s egyúttal mindhárom várost önálló törvényhatósági joggal ruházták fel.¹³ Nagy jelentőséggel bírt, hogy a volt Határőrvidék közigazgatási reformjai mellett, az átalakult vármegyék választókerületi beosztása, érintetlenül épült a régi ezredbeosztásra. A volt szerb-bánsági ezred és Fehértemplom városa így egy választókerületet képezett, a volt román-bánsági ezred Karánsebesel, a volt német-bánsági ezred Pancsovával hasonlóképpen, sőt a titeli zászlóalj is önálló képviselőküldési joggal rendelkezett. A polgárosítással foglalkozó képviselőházi vita során a nemzetiségi képviselők ennél is tovább mentek, és a Határőrvidék polgárosítási folyamatának speciális – főképp nemzetiségi – összetevőire hivatkozva politikai többletjogokat kívántak. Miletics Szvetozár szerb nemzetiségi képviselő a volt határőrvidéki területek számára 10–11 választókerület – ezen belül Szörény megyének két kerület – kialakítását tartotta szükségesnek.¹⁴ Javaslatra megvalósulása nyomán a Tisza-Maros közén a parlamenti képviselőket illetően, a volt határőrvidéki területek kerültek volna a legkedvezőbb helyzetbe. Összehasonlításképpen, a lényegesen fejlettebb 410 ezer lakosú Torontál vármegye 10, a 356 ezer lakosú Temes 9, a 260 ezres Krassó 6 képviselőt küldött ugyanakkor a parlamentbe.¹⁵

A volt határőrvidéki területeknek a magyar vármegyei rendszerbe történő integrálódásával kapcsolatban a legnagyobb nehézséget a Bánát logikátlan és arány-

---

¹⁰ 1873. évi XXVII. törvénycikk 12. §-a. 1872–1874. évi törvénycikkek Bp. 1896. 206–207 p.

¹¹ Az 1873. évi XXVII.–XXVIII.–XXIX. és XXX. törvénycikkek.

¹² Így többek között a felesleges kincstári épületeket térítésmentesen községi használatba adták, a só ára változatlan maradt, egy akóig lehetővé tették az adómentes pálinkafűzést, a házasságban élő határőrvidéki újoncokat azonnal leszerelték, a határőrezredek helyén szervezett új ezredek három évig a hadfogadó székhelyen maradtak, stb. Képviselőházi Napló 1872. VII. kötet. 65–68. p.

¹³ Később Fehértemplom és Karánsebes törvényhatósági jellegét az 1876. évi XX. törvénycikk 1. §-a megszüntette, Pancsova viszont az egész korszakban megőrizte törvényhatósági jogosítványait, legközelebb ezt az 1886. évi XXI. törvénycikk 1. §-a erősítette meg.

¹⁴ Képviselőházi Napló 1872. VII. kötet. 74 p.

¹⁵ A volt Határőrvidék lélekszáma 1873-ban 340 ezer fő volt.

talán közigazgatási beosztása jelentette. A 16.–17. században Dél-Magyarországon a rendi vármegye szinte nyomtalanul eltűnt, a feltámasztott bánati megyék viszont közigazgatási és közlekedésföldrajzi szempontból egyaránt kedvezőtlen területszervezést valósítottak meg. Mind a négy bánati vármegye keskeny, ám igen hosszú területtel rendelkezett, a megyék perifériái a székhelytől nagy távolságra voltak, ami jócskán megnehezítette a hatékony közigazgatást. A kormányzat éppen ezért még az 1873. évi XXVII. törvénycikk megszületése előtt a Határőrvidék beolvasztására három elvi koncepciót dolgozott ki.¹⁶ Az első, a megyehatárokat radikálisan északra toltá volna ki, Maroson túli (Marostól északra fekvő) területeket is bevont volna az új megyealakulások kombinációjába, a második, a fennálló megyei viszonyok konzerválásával a Határőrvidékből önálló új törvényhatóságot alakított volna ki, míg a harmadik – a lényegében megvalósult – változat, középutas megoldást kínálva, részben megyei területváltoztatásokkal, részben valamilyen módon önálló határőrvidéki törvényhatósággal is számolt. A megvalósított harmadik változat tehát lényegében elkerülte a nagyszabású – számos problémát felvető – területi reformok megkezdését, és engedett a katonai Határőrvidék valamiféle jogfolytonosságát kívánóknak. Szörény vármegye így a számos továbbélő határőrvidéki intézmény és részérdek befogadásában és védelmében is létrehozásának igazolását találhatta meg,¹⁷ de a megye létjogosultságát igazolta a történeti emlékezeten túl,¹⁸ a szörénységi táj morfológiai egysége, fejlődéstörténeti önállósága, járási beosztásának kiváló földrajzi elhatárolódása is.¹⁹ Joggal állapíthatta meg

---

¹⁶ A kormány javaslatait Szlávy József miniszterelnök ismertette a törvényjavaslatot tárgyaló képviselőházi osztályüléseken. Képviselőházi Napló 1872. VII. kötet 71. p.

¹⁷ Szörénynek ez a quasi érdekképviseleti szerepe még a megyeegyesítést követő években is tovább élt. Az 1880-as években a hajdani Szörény megye és székhelye Karánsebes városa képviselte legintenzívebben a megszüntetett Határőrvidék jogi, gazdasági, és nem egy esetben politikai érdekeit. 1882–83-ban jellemző módon Karánsebes, és több tucat szörénységi település folytatott – egyébként sikertelen – akciót annak érdekében, hogy a határőrvidéki nevelési és képzési alap és az általános határőrvidéki vagyonalap jövedelmeiből egy román főgimnáziumot létesíthessenek. Prefektúra Judeţului Severin 2/1882 12/18; 30/25–26. Direcţia Judeţeană Timiş A Arhivelor Naţionale Timişoara.

¹⁸ Pesty Frigyes szerint annak ellenére, hogy Magyarország délkeleti része „a változó politikai rendszerek mintaiskolájának használtatott, és sok oly intézményt mutatott fel tarka változatosságában, mely másutt e hazában ismeretlen volt” mégis „a 15. sz. közepe óta a szörényi és krassói területeket a források egységesen oláh kerületeknek nevezték”, később köztük a legnagyobb, a „karánsebesi districtus valóságos vármegyei életet” kezdett élni, végül magát „Szörény vármegyével azonosította”, s tulajdonképpen „ebben áll a közösség”. PESTY FRIGYES: A Szörény vármegyei hajdan oláh kerületek. Bp. 1876.

¹⁹ A karánsebesi járás a Bisztra és a Temes völgyét, a teregovai a Porta hágó két oldalát, a Temes és a Mehádia völgyek nyílásáig, a bozovicsi az Almás vidéket az orsovai a Cserna vidéket foglalta magába, szinte pontosan követve a természetföldrajzi határokat.

a földrajztudomány, hogy ha „az új megye politikailag nem volt életképes, azt már nem földrajzi elemek okozták. A megye önálló léte földrajzilag indokolt volt.”²⁰

Mindezek ellenére, még meg sem száradt a tinta a Határőrvidék polgárosítását és Szörény megye létrehozását elrendelő törvényeken, máris elkezdődtek a tervezgetések a bánáti közigazgatás átszervezéséről. Szapáry Gyula 1873 decemberében nyújtotta be a törvényhatóságok területének szabályozásáról és új beosztásáról szóló törvényjavaslatát. A korszak legalaposabb közigazgatási reformterve a Bánátban is lényeges változtatásokat javasolt. A törvényjavaslat Temes vármegye déli részéből (a Versec városa és Nagy-Szredistye, Laczunás községek északi határán húzott vonaltól délre) és Krassó vármegye déli részéből (Komoristye, Nagytikván, Csudanovecz, Steierdorf községek északi határán húzott vonaltól délre) Keve vármegye néven, Versec székhellyel egy új törvényhatóságot kívánt alakítani. A törvényjavaslat indoklása szerint „Temes megye 23 mértföldnyi hosszúsága, s a Dunáig elnyúlt alakja, kiterjedése, s nagy népessége miatt csak nehézséggel kormányozható, és különben meghagyott része magában is még mindig egyikét képezi az ország legnagyobb törvényhatóságainak”, másrészt „Krassó vármegye alsó része székhelyétől túl távol esvén, s attól részben nagy hegyek által lévén elválasztva, a megye többi részétől a közlekedés könnyítése és a lakosok kényelme miatt elszakítandó volt”.²¹

A törvényjavaslat az alig fél éve létrehozott Szörény vármegyét nem tartotta önállóságra alkalmasnak. A vármegye 105.211 fős népessége és 130.461 Ft-os államadója Szörényt valóban a kisebb törvényhatóságok közé sorozta. A szomszédos Temesnek például ugyanekkor 390 ezer lakosa, és 1.657 ezer Ft-os államadója volt, Krassó 290 ezer lakosa 765 ezer Ft államadót fizetett, vagy a hasonló lélekszámú Győr megye (103 ezer fő) 374 ezer Ft államadóval szerepelt a statisztikákban.²² Mivel a törvényjavaslat szerint, Szörény vármegye az önállóság feltételeivel nem rendelkezett, „kiegészítése pedig más törvényhatóságokból határszéli fekvése s területi nehézségek miatt nem eszközölthetett, ennél fogva Krassó vármegyével, mint amely déli része elszakítása által többé szintén nem bír az önálló törvényhatóság kellékeivel, s mint a melyre fekvésénél fogva különben is utalva van, egyesítendő.”²³ Mivel a Szapáry-féle javaslat képviselőházi tárgyalására sem került sor, Krassó és Szörény megye első egyesítési kísérlete egyelőre lekerült a napirendről.

---

²⁰ FODOR FERENC: A Szörénység tájrajza. Bp. 1930. 116. p.

²¹ Képviselőházi Irományok 1872. X. kötet. 65. p.

²² Képviselőházi Irományok 1872. X. kötet I. Csatolvány 86–91. p.

²³ Képviselőházi Irományok 1872. X. kötet. 66. p.

Legközelebb 1876-ban a Tisza Kálmán-féle területrendezési intézkedések²⁴ érintették a két megye határait. A törvényhatóságok területét szabályozó törvények Krassó megye egyik legfontosabb települését, Fehértemplomot és kilenc egykori határőrvidéki községet (Jaszenova, Dupla, Új-Palánka, Ó-Palánka, Rótkirchen, Vracsegva, Ablián, Krusicza, Redenberg) a szomszédos Temes megyéhez csatoltak. Fehértemplomot, mint a régióban jelentős települési helyzeti energiákkal bíró volt határőrvidéki várost, hagyományosan nehezen integrálták a vármegyei szervezetbe. (1873-ban az is komolyan felmerült, hogy Fehértemplom székhellyel egy nagy területű Duna-menti határőr vármegyét hozzanak létre, ami ellen a szörényi megyei közgyűlés természetesen a leghatározottabban tiltakozott.)²⁵ 1876–1877-ben Krassó megyét illetően egy másik területi változás is történt. Egy néhány házból álló határszéli községet, Vámamargát – a két törvényhatóság egyetértésével – Krassóból Szörény megyéhez csatolták.²⁶

1873-at követően a kormány azonnal megkezdte a szörényi megyei közigazgatás alkotmányos átalakítására irányuló munkálatokat, azonban hamar kiderült, gyors eredményre nem számíthat. A megyében a törvényhatósági bizottság és a megyei tisztikar megalakításához szükséges személyi feltételek szinte teljesen hiányoztak. A megye visszacsatolása után a megyei központi hivatalokat, az alispáni, tiszti ügyészi, jegyzői, számvevői állásokat csak nagy nehézségek árán más törvényhatóságokból önként vállalkozó és hivatalosan átvezényelt tisztviselőkkel sikerült részlegesen betölteni. A járási hivatalokban meghagyott katonatisztek²⁷ sem szakmai, sem politikai szempontból nem voltak alkalmasak a járási közigazgatás hosszú távú működtetésére. A katonatisztek közigazgatásból történő konszolidált eltávolítása érdekében a magyar kormányzat határozottan fellépett. Ennek eredményeképpen születtek meg 1874-ben és 1876-ban a királyi intézkedések, amelyek lehetővé tették a volt határőrvidéki katonatisztek visszalépését a közös hadseregbe, illetve – ha ezzel nem kívántak élni – a magyar államkincstár terhére végkielégítés, vagy nyugdíj kifizetését engedélyezte számukra.²⁸

²⁴ Az 1876: XXXIII. törvénycikk és 1877: I. törvénycikk

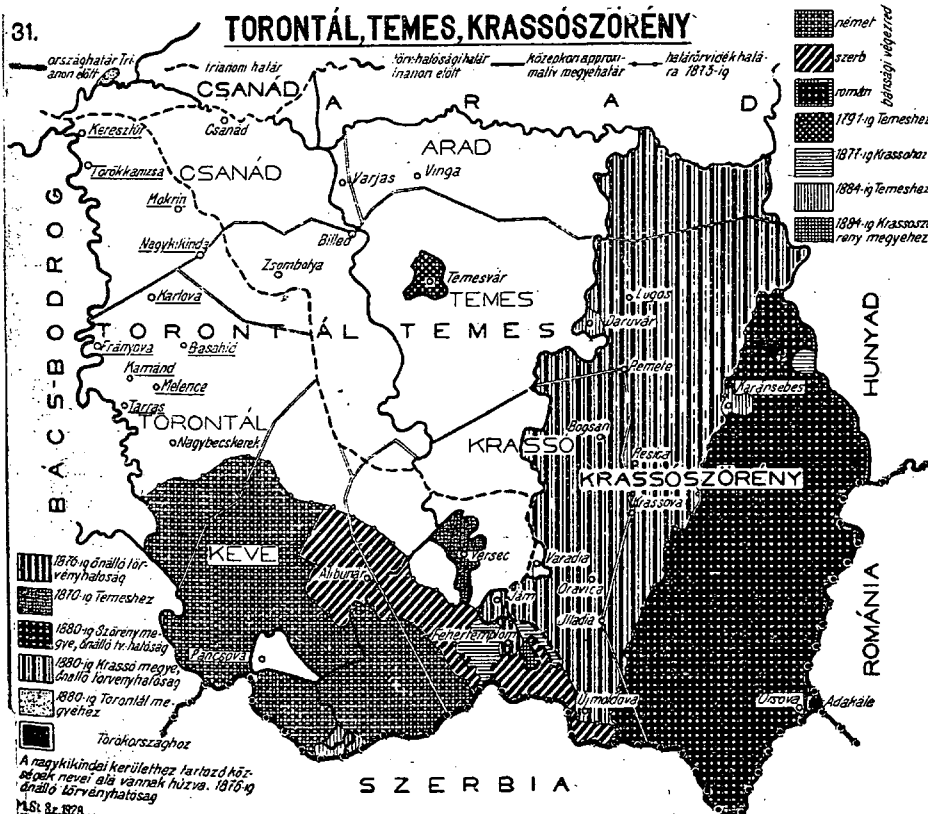
²⁵ „...ha bennünket azon mély szomorúság érne, hogy Szörény vármegye bár miként is eltöröltetnék, mi inkább Lugoshoz, mint Fehértemplomhoz tartozni kívánnánk”. BÁNOVITS SÁNDOR: Szörény vármegye emlékirata a helyhatóságok kihelyezéséről alkotott törvényjavaslatokbankimondott feloszlátása tárgyában. Bp. 1874. 9 p.

²⁶ EDELENYI SZABÓ DÉNES: Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Magyar Statisztikai Szemle 1928. 6. szám 685. p.

²⁷ Az egykori Határőrvidéken kétféle katonatiszt működött, „olyanok, akik valósággal katonai, azaz hadiszolgálatot teljesítettek, akik a határőrvidéki ezredekben, mint hadiszolgálatot teljesítő katonatisztek alkalmaztak, aztán az úgynevezett közigazgatási katonatisztek, akik nem hadiszolgálatot teljesítettek, hanem adminisztrációval foglalkoztak”. Képviselőházi Napló 1872. VII. kötet. 68 p.

²⁸ Képviselőházi Irományok 1875. XI. kötet 291–292. p.

A Bánát területváltozásai 1791–1920 között²⁹

Külön feszültséget okozott, hogy a valamilyen formában továbbra is működő ezredközségi képviselet a magyarországi megyei képviselettel igen nehezen volt összeegyeztethető. Míg a hatályos törvények értelmében a megyei törvényhatósági bizottság 120–600 tagból állt, a volt határőrvidéki ezredképviseletek csupán 20–40 tagot számláltak. Így például a Határőrvidék polgárosítását megelőzően a 413 ezer lakosú Torontál vármegye – az 1870. évi XLII. tc. által megengedett maximális létszámú – 600 fős törvényhatósági bizottságot működtetett, majd 1873-ban a német-bánsági terület odacsatolását követően, a 24 ezredképviselővel kibővülve, a bizottság 624 fősre növekedett, ellenben a megye lakosság száma ugyanakkor közel 100 ezer fővel emelkedett. Ily módon az egykori Torontál megye területén 670

²⁹ Ld. az első számú jegyzet 685. p.

lakosra, a volt német-bánsági területen 4125 lakosra jutott egy megyei képviselő, tehát az egyesülést követően a megyei lakosok képvisellete aránylag hatszorosa volt a határőrvidékiekének!

1876-ban a szörény megyei közigazgatás átalakításának irányítására a kormány királyi biztost nevezett ki, majd ugyanebben az évben, annak érdekében, hogy „a megyében feltalálható értelmiség is a közügyek intézésébe bevonatván az alkotmányos viszonyokkal megösmarkedjék, és ezek közreműködésével a kitűzött cél az ideiglenességből a végleges szervezetre való helyes átmenet annál biztosabban elérhető”,³⁰ megtették az előkészületeket – az 1876. évi VI. törvénycikk alapján – a szörény megyei közigazgatási bizottság megalakítására. A közigazgatási bizottságban a törvény intencióitól megint csak eltérve³¹ a közgyűlés által választott 10 tag felét a királyi biztos jelölte ki, a másik 5 tagot az ezredképviselek választották.

A szörény megyei nehézségeket felmérve, 1877 elején a kormány a parlamenthez fordult „a Szörény megyei ideiglenes közigazgatási rendszernek újabb három évre való fenntartásának” engedélyezéséért. A szörény megyei provizórium meghosszabbítását 1877. február 3-án a képviselőház vita nélkül jóváhagyta. A képviselők hangulatát az ügyben jól tükrözte Mocsáry Lajos hozzászólása, aki szerint „ha csakugyan annyira sikerült az abszolút rendszernek, a katonai kormányzatnak visszatartani, vagy elfojtani a szerencsétlen vidék értelmiségének fejlődését, hogy ott a megyei tisztikarnak, de különösen a központi közegeknek összeállítása nagy nehézségekbe ütközik: akkor lehetetlen a segítséget az eddigiekért és a felhatalmazást továbbra is megtagadni”.³²

A parlamenti felhatalmazás alapján a megyében felgyorsultak az események. Néhány hónap alatt az 1870. évi XLII. törvénycikk 57. paragrafusában felsorolt állások mindegyikére³³ kellő szakmai képzettséggel és nyelvismerettel rendelkező tisztviselőket találtak, és neveztek ki. 1877 augusztus 3-án formálisan is megalakult a közigazgatási bizottság.³⁴ Június 1-én az ezredközségi képviselők részvételével³⁵ megtartották Szörény vármegye alakuló közgyűlését. A közgyűlés tervezetet dolgozott ki a megyének szolgabírói járásokra osztásáról, a tisztikar és a

---

³⁰ Képviselőházi Irományok 1875. XI. kötet 292. p.

³¹ Az 1876. évi VI. törvénycikk alapján a közigazgatási bizottság elnöke a főispán, tagjainak száma 21, ebből 6 állami hivatalnok, 5 törvényhatósági tisztviselő, és ehhez járult 10 fő, akiket a törvényhatóság közgyűlése két évre választott meg.

³² Mocsáry Lajos felszólalása. Képviselőházi Napló 1875. X. kötet. 22. p.

³³ Alispán, jegyző, tisztviselő, árvaszéki elnök és ülnök, pénztárnok, főorvos, főmérnök, levéltárnok, főszámvevő, közgyám, állatorvos, szolgabírók és a helyi viszonyokhoz képest járási mérnök, járási számvevők és járási közgyám.

³⁴ Képviselőházi Irományok 1878. X. kötet 197. p.

³⁵ 1873. évi 27. törvénycikk, 10. paragrafusának rendelkezései szerint.

segédszemélyzet létszámáról, hatásköréről, a munka felosztásáról, a fizetések nagyságáról, az árvaszék szervezéséről, az árvaügyeknek a törvényszéktől való átvételéről. A tervezeteket a belügyminiszter jóváhagyta, és azok életbe léptek.³⁶ A vármegyei központi igazgatás kiépítését nem követték a járási és helyi igazgatásban hasonló pozitív lépések. Bár az 1871. évi XVIII. törvénycikk értelmében a községi képviselőket és elöljáróságokat a megye községeiben megalakították, a körjegyzői köröket kijelölték, de a jegyzői állások egy részét egyáltalán nem sikerült betölteni, és főleg nem jelentkeztek kellő számban magyarul – az állam hivatalos nyelvén – beszélő községi és körjegyzők.

A törvényhatósági bizottság megfelelő megalakítására – a megyei értelmiség szinte teljes hiánya következtében – továbbra sem volt remény. Az önálló törvényhatóság fenntartására, a közigazgatási, árva- és gyámhatósági költségek fedezésére pedig, a belügyminisztérium számításai szerint, olyan nagyságú megyei pótdátot kellett volna kivetni, amely elviselhetetlen módon megterhelte volna a lakosságot. Ezekre figyelemmel 1879 novemberében a kormány ismételten benyújtotta a szörény megyei ideiglenes közigazgatási rendszer újabb hároméves meghosszabbításáról szóló törvényjavaslatát. A törvényjavaslat indoklása még indirekt módon számolt a megye önálló törvényhatósággként való fennmaradásával („még nem jött el annak ideje, hogy Szörény megyében a megyei önkormányzatot életbe léptetni lehessen”), de már komolyan felmerült a Krassóval való egyesítés gondolata is („a szomszédos Krassó megyével való egyesítés pedig – melyhez fekvésénél fogva utalva van: ez idő szerint még a közszolgálatra, valamint a közigazgatásra káros hatással bír – nehézségekbe ütköznék”).³⁷

A törvényjavaslat parlamenti bizottsági tárgyalása alig kezdődött meg, amikor a szörény megyei események váratlan fordulatot vettek. 1880. január 9-én a szörény megyei közigazgatási bizottság rendes ülésével párhuzamosan, a megyénél általános pénztárvizsgálatot tartottak. A megyei árvapénztár átvizsgálásakor – egy hagyatéki ügyben – állami sorsjegyek eladásával kapcsolatosan nagyobb hiányt fedeztek fel. A sorsjegyek értékesítéséből befolyt pénz hollétéről, Pausz János szörény megyei alispán tájékoztatása szerint, az éppen vidéken tartózkodó árvaszéki elnök lett volna képes beszámolni, akit ennek alapján Újfalussy Miklós szörény megyei királyi biztos (egyúttal krassó megyei főispán) intézkedésére táviratilag azonnal hazarendeltek Karánsebesre.³⁸ Január 12-én reggel a vizsgálatot kiter-

---

³⁶ Tisza Kálmán belügyminiszter indoklása „az 1877. évi IV. tc. hatályának további 3 évre való kiterjesztéséről” szóló törvényjavaslatához. Képviselőházi Irományok X. kötet 197. p.

³⁷ Tisza Kálmán belügyminiszter indoklása „az 1877. évi IV. tc. hatályának további 3 évre való kiterjesztéséről” szóló törvényjavaslatához. Képviselőházi Irományok X. kötet 198. p.

³⁸ Prefektura Judejului Severin (Szörény megye közgyűlése jegyzőkönyve) 12/1880. 1–4 p. Direcția Judejeana Timiș a Arhivelor Naționale Timișoara.

jesztették az összes megyei pénzkezelésre. Még aznap délután Pausz János alispán hivatalában váratlanul felkereste a királyi biztost, akinek bevallotta, hogy a pénztárhányban felfedezett sorsjegyeket pillanatnyi pénzzavarában ő zálogosította el, „s egyúttal minden fölhívás nélkül megesküdött a maga és gyermekei boldogságára, hogy ezen kívül mindennemű pénz kezelése teljes rendben van”.³⁹ Az alispán vallomását követően a helyi vegyesvonattal Lugosra utazott. Másnap több közigazgatási bizottsági tag javasolta Pausz felfüggesztését. Kérelmüket a királyi biztos felterjesztette a belügyminiszterhez. Január 14-én a királyi biztos Lugosra utazott, ahol mint Krassó megye főispánja a megyei közigazgatási bizottság ülésén elnökölt. Közben a vizsgálat kiderítette, hogy az alispán különböző címenek (közmunka váltság, italmérési óvadék, stb.) több ezer forintot utalványozott ki saját magának. Ennek hatására több helyi világi és egyházi tekintély javasolta a királyi biztosnak Pausz azonnali felfüggesztését. A királyi biztos válaszában kifejtette, hogy a vonatkozó törvények szerint⁴⁰ az alispán felfüggesztését – a megfelelő feltételek megléte esetén – kizárólag a közigazgatási bizottság, a megyei közgyűlés, vagy a belügyminiszter hajthatja végre.

Január 20-án szinte egyidejűleg és egymástól függetlenül a közigazgatási bizottság és a belügyminiszter felfüggesztette állásából Pausz Jánost Szörény megye alispánját. Január 24-én Pausz lugosi és karánsebesi házában házkutatást tartottak, ahol „töméredek iromány találtatott fel, mely legnagyobb részben az elsikkasztott pénzekkel állt összefüggésben”.⁴¹ Január 26-án, az események újabb tragikus fordulataként, Hau Ferenc szörény megyei főpénztárnok az események hatása alatt (mint később kiderült, a sikkasztáshoz semmi köze sem volt,) agyonlőtte magát. Az alispán felfüggesztése a megyében folyó vizsgálat szigorodását és kiterjedését eredményezte. Február 11-én az összes szörény megyei szolgabírói hivatalban vizsgálatot indítottak.⁴² (Szinte azonnal fény derült arra, hogy Csorba Ákos megyei tisztviselő ügyész – aki még 1879 októberében felmondott – a megyei közalapoktól saját kezéhez kapott előlegekkel azóta sem tudott elszámolni.)

A szörény megyei vizsgálatokkal párhuzamosan a szomszédos – egyesítésre kizemelt – Krassóban is kitört a botrány. Kiderült, hogy Pascu Gyula járási főszolgabíró közel tízenkétezer forintot szedett be saját kiadásaira ujoncozási költségek, közgyám illeték, adóvégrehajtás, stb. címén. Gyakran megtörtént, hogy „a községektől beszedendő pénzekért csendlegényeket küldött, s az átvett összege-

---

³⁹ Prefektura Judejului Severin (Szörény megye közgyűlése jegyzőkönyve) 12/1880. 5 p. Direcția Judejeana Timiș a Arhivelor Naționale Timișoara.

⁴⁰ Az 1876: VIII. törvénycikk 2–4 paragrafusára alapján.

⁴¹ Prefektura Judejului Severin (Szörény megye közgyűlése jegyzőkönyve) 12/1880. 8 p. Direcția Judejeana Timiș a Arhivelor Naționale Timișoara.

⁴² Krassói Lapok, 1880. február 11.

ket természetesen nem nyugtázta”.⁴³ Pascu ellen – tanulva a szörényi példából – villámgyorsan megindították a bűnvádi eljárást,⁴⁴ de a lebukásoknak nem akart vége szakadni. Bíró Béla járási főszolgabíró szolgálati lakását mindenféle hatósági engedély nélkül építette fel,⁴⁵ Barajevan Döme csukicsi körjegyző többrendbeli „hivatalos visszaélés és sikkasztás”,⁴⁶ Tóth Pál bégai segédszolgabíró hatásköri túllépés,⁴⁷ Fekete Ákos iktató, hivatali hanyagság és visszaélés,⁴⁸ Kovács Sándor segédszolgabíró hivatali visszaélés⁴⁹ miatt kerültek fegyelmi eljárás alá.

A vizsgálatok következtében a két megye közigazgatása a működőképesség határára került. Jellemző adalék, hogy 1880 áprilisában a szörény megyei közigazgatási bizottság ügyviteli szabályzatát a Belügyminisztérium irattárából kellett lemásoltatni, mert az eredeti példány Pausz János alispánsága alatt elveszett.⁵⁰ Az országos sajtó a Krassó és Szörény megyei visszaélésektől volt hangos. „Megyénkről egész bűnlajstromokat állítottak össze, ... egyesek vétkei miatt egy egész megye morális hitelét vesztheti”.⁵¹

Ilyen előzmények után kezdte meg a Szörény megyei provizórium meghosszabbításáról szóló törvényjavaslat tárgyalását a képviselőház 1880. március 17-én. Az események hatására a kormány lépéskényszerbe került. A Ház minden oldaláról – bár különböző előjellel – gyors intézkedést követeltek. (A bizottsági tárgyalások során a törvényjavaslatban szereplő három éves provizóriumra vonatkozó javaslatot máris egy évesre csökkentették.) A szörény megyei közvélemény a magyar alkotmányosság bukácsolására még határozottabban reagált. Péchy Jenő a közigazgatási bizottság előadója pontosan érzékeltette, hogy a megyei közigazgatás botránysorozata „a legszerencsétlenebb helyen, a legszerencsétlenebb időben fordult elő, ... a legkevésbé fogja ott az alkotmányos szervezést népszerűvé tenni, valamint... az jó ürrügyl szolgál a magyar kormány, az alkotmányos szervezés elleni izgatásra azoknak, a kik ez alatt elvesztvén előbbi befolyásukat, vissza sóhajtoznak a régi katonai autocratia után”.⁵²

---

⁴³ Prefektura Județului Severin (Krassó megye Közigazgatási Bizottsági jegyzőkönyv) 2/1869. Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale Timișoara.

⁴⁴ Ugyanott. 81/237.

⁴⁵ Országos Levéltár BM K 150. 1880-II-9-3710. valamint Prefektura Județului Severin (Krassó megye közgyűlése jegyzőkönyve) 12/383. Direcția Județeană Timiș A Arhivelor Naționale Timișoara

⁴⁶ Országos Levéltár BM K 150-1880-II-9-8206

⁴⁷ Országos Levéltár BM K 150-1880-II-9-15122

⁴⁸ Országos Levéltár BM K 150-1880-II-9-14712

⁴⁹ Prefektura Județului Severin (Krassó megye közgyűlése jegyzőkönyve) 7/1881. 72/1807 Direcția Județeană Timiș A Arhivelor Naționale Timișoara.

⁵⁰ Országos Levéltár BM K 150-1880-II-2-17072

⁵¹ Krassói Lapok, 1880. február 25.

⁵² Péchy Jenő felszólalása. Képviselőházi Napló 1878. XI. kötet 148 p.

A bánati és a nemzetiségi képviselők számon kérték a kormánytól az alkotmányosság szörény megyei bevezetésének sorozatos halogatását. Szörény két év „várakozásnak daczára végeredményében mégis valószínűleg más törvényhatósághoz fog csatoltatni... az ígért Rachel helyett Leát nyeri, azt nyerte, hogy oda jut, hol a többiek már rég voltak, kiknek eddig is kedvezőbb helyzetük volt.”⁵³

Joannovics György szerint „e két kifejezés: „Szörény megye” és „közigazgatási nyomor” együtt jár minden ember elméjében, mint egymástól elválaszthatatlan fogalom”, ennek ellenére „lovagolni bajosan tanulhat valaki faparipán, hanem ló hátára kell őt ültetni, természetesen nem szilaj lóéra. Azt hiszem, hogy a mi municipalis önkormányzatunk úgy a mint ma van, szilaj paripának nem mondható... az önkormányzat Szörény megyében minden legcsekélyebb veszély nélkül életbeléptethető”.⁵⁴

Pap György nemzetiségi képviselő álláspontja szerint a Szörény megyei provizórium egyszerűen azért húzódik, mert a kormány nem akar nem magyar tisztviselőket tömegesen alkalmazni a megyében. Ezért inkább „importáltak oda az egész országból, magyarokat, Újfalusitól, Pausztól kezdve a legutolsó írnokig, akik mindnyájan arról nevezetese, hogy nem voltak jó próféták saját otthonukban”. Pap a kormány törvényjavaslatát részletes tárgyalás alapjául sem fogadta el, hanem ellenindítványt terjesztett elő, melyben „a Szörény megyében levő sajnós közállapotok megszüntetése céljából a ház utasítja a belügyminisztert az 1870. XLII. t. cz. hatályát Szörény megyére is kiterjeszteni haladék nélkül”.⁵⁵

Tisza felszólalásában – valószínűleg az év eleji botrányos események hatására – már egyértelműen Szörény megye megszüntetése mellett foglalt állást: „a köteles őszinteségnél fogva kívánom nyilvánítani azt, ... miszerint Szörény megye sem anyagi helyzeténél, sem egyéb viszonyainál fogva külön törvényhatóságot nem fog képezhetni, hanem mint ez más határvidéki megyékkel is történt, más törvényhatósággal kapcsolatosan kell, hogy a törvényhatósági jogok élvezetének összességébe bevezetessék”.⁵⁶ Tisza ígérete szerint az erre vonatkozó törvényjavaslatot a kormány legkésőbb 1880. októberére a képviselőház elé fogja terjeszteni.⁵⁷

---

⁵³ Lipthay Béla felszólalása. Képviselőházi Napló 1878. XI. kötet 151. p.

⁵⁴ Joannovics György felszólalása, Képviselőházi Napló 1878. XI. kötet, 152 p.

⁵⁵ Pap György felszólalása, Képviselőházi Napló 1878. XI. kötet, 156. p.

⁵⁶ Tisza Kálmán felszólalása, Képviselőházi Napló 1878. XI. kötet, 153. p.

⁵⁷ A képviselőház végül elfogadta az 1880: XI. törvénycikket, amely szerint „a Szörény megyei ideiglenes közigazgatási rendszernek három évre való fenntartásáról szóló 1877: IV.-ik t.-cz. hatálya további egy évre kiterjesztetik. Ezen év lefolyása alatt a belügyminiszter törvényjavaslatot fog beterjeszteni a Szörény megyét érdeklő viszonyok végleges rendezése iránt”. 1879–1880. évi törvényczikkek. Bp. 1896. 249 p.

A képviselőházi ülést követően három nappal – a kormány új politikájának jegyében – Újfalussy Miklós helyére Tabajdy Károly arad megyei főispánt nevezték ki Krassó megye főispánjának. Tabajdy feladatának a megyei közigazgatás helyreállítását és ezzel Krassó és Szörény megyék egyesítésének előkészítését kapta. „Jelen megbízatásához azon reményemet fűzöm, hogy Krassó megye törvényhatóságának működése a jó közigazgatás igényeinek minden tekintetben meg fog felelni”.⁵⁸ – írta Tisza Tabajdyhoz a kinevezés alkalmával. A fegyelmi ügyek és elbocsátások miatt megtizedelt krassó és szörény megyei közigazgatási apparátust a belügyminisztériumból ideiglenes megbízatással kirendelt tisztviselőkkel pótolták, akiknek legfőbb feladatuk az egyesítés előfeltételeinek megyei megteremtése volt.⁵⁹ A belügyminisztériumban közben elkezdték az egyesítési törvényjavaslat kidolgozását, amely a nyár közepére el is készült. A minisztertanács július 23-án tárgyalta és fogadta el a „Krassó és Szörény megye egyesítéséről” szóló törvényjavaslatot. Tisza Kálmán mint belügyminiszter 1880 július 25-én a törvényjavaslatot és indoklást a legfelsőbb királyi elhatározás tervezetét, és a felterjesztés német nyelvű fordítását „azon hódolatteljes kéréssel” terjesztette az uralkodó elé, „hogy ezen törvényjavaslatnak az országgyűlés elé terjesztését legkegyelmesebben megengedni méltóztasson”.⁶⁰

Közben Szörény vármegye utolsó kísérletet tett az egyesítés megakadályozására. Az 1880. augusztus 11-én Karánsebesen megtartott nagy megyei értekezlet határozatai alapján szeptember 25-én a megye feliratot küldött a belügyminisztériumba, és személyesen a miniszterelnökhöz.⁶¹ A petíció főképp „a volt határvidék tényleges viszonyaiban gyökerező sajátságokra és különleges jogi állapotra” hivatkozva látta indokoltnak Szörény vármegye önállóságának fenntartását. Úgy vélték, hogy a közel ötezer házközösség speciális jogi viszonyainak, a titkosan felosztott házközösségi birtokoknak és a megyei telekkönyveknek a rendezése, a volt határőrvidéki pénzalapok kezelése helyben intézhető a legszakyszerűbben. A felirat ígéretet tett a megyei hivatalok méltóbb elhelyezésére, és megkísérelte bebizonyítani a megye adózóképességének jövőbeli növekedését. Végkövetkeztetésében a felirat nem tartotta megengedhetőnek, hogy „a volt Határőrvidékből alkotott Szörény megye lakosságának... érdekei – vitális jogviszonyok veszélyez-

---

⁵⁸ Országos Levéltár BM K 150-1880-II-2-13047, valamint Krassói Lapok 1880. április 21.

⁵⁹ Képviselőházi Irományok. 1878. XVII. kötet 174. p.

⁶⁰ Országos Levéltár BM K 150-1880-I-2-55961

⁶¹ „Szörény megye lakossága képviselőinek kérvénye, melyben a megyének továbbra leendő önkormányzati főnállása és az 1870. évi 42. tcz. értelmében leendő szervezéséért esedeznek”. Országos Levéltár BM K 150-1880-II-2-46096

tetésével azon sajátserűségektől és különleges jogi állapotoktól távol, más törvényhatóságokkal összelegyítettessenek”.⁶²

Tisza ígéretének megfelelően október 4-én benyújtotta az országgyűléshez „a Krassó és Szörény megye egyesítéséről” szóló törvényjavaslatot. A törvényjavaslat az új vármegye székhelyének az „úgy fekvésénél, valamint forgalmánál és az ott létező megyei székháznál fogva az egyedül szóba jöhető” Lugost tette meg. (1. §) A törvényjavaslat rendelkezései alapján az új megyei bizottság megalakulásáig a korábbi krassó és szörény megyei bizottsági tagok együttesen képezték a törvényhatóság egyetemét, (2. §), a korábbi központi megyei tisztviselők mindkét megyében helyükön maradtak, kivéve, ha ezáltal az egyesített megyében a „kellő létszámot” túlhaladnák, ekkor a Szörény megyei személyzetből a fiatalabbak – egyévi fizetésüknek megfelelő végkielégítéssel – „lemondottnak tekintetnek” (4. §), az egyesült vármegyében az eddigi beosztás és választási székhelyek fenntartásával hét országgyűlési választókerület működik (7. §.), és végül kimondta, hogy amíg az új megye képviselői szerve és tisztikara meg nem alakul, a két megye törvényhatósági bizottsága, központi választmánya és tisztikara „működéseiket folytatni tartoznak” (8. §.).⁶³

A törvényjavaslatot rövid parlamenti vitát követően⁶⁴ november 23-án elfogadta a képviselőház, majd a december 6-i királyi szentesítést követően a törvényt december 9-én a képviselőházban, december 11-én a főrendiházban kihirdették. December 14-én a belügyminiszter rendeletet bocsátott ki, amelyben a törvény alapján elrendelte a megyeservezés folyamatba vételét. December 15-én Tisza utasította Tabajdy főispánt az egyesített megye törvényhatósági bizottságának újjáalakítására hivatott megyei közgyűlés 1881. január 4-i összehívására, külön kihangsúlyozva, hogy mindkét megyei bizottság „minden tagjához intézendő személyes meghívó levél menjen ki”.⁶⁵ Tisza mindemellett dodonai utasításokkal is ellátta kinevezett krassó-szörényi főispánját: „Méltóságod ügybuzgalmában és tapintatosságában kezességet látván arra nézve, hogy befolyását a kellő irányban érvényesíteni fogja, részemről csupán annak kijelentésére szorítkozom, az újon

---

⁶² Ugyanott. 8. p.

⁶³ Képviselőházi Irományok 1878. XVII. kötet 175. p.

⁶⁴ Az egyesítés ellenében a vita során tulajdonképpen egyetlen érv fogalmazódott meg, mégpedig az új megye méretére vonatkozóan: „... ily roppant lélekszám mellett, még ha jó tisztikar van is a megyében a jó, a helyes adminisztráció lehetetlen. Így van ez mindenütt, de különösen hazánkban, hol a közlekedési eszközök hiányossága, a közigazgatási tisztviselők többé-kevésbé kvalifikálatlan volta, a községek tengő élete, nagyon is szükségessé teszi a központból minden irányba kisugárzó gondos és hathatós ellenőrzést... Attól tartok tehát, hogy a tervben levő egyesítés, az erők egyesülése helyett, az erők elszibbadását fogja maga után vonni”. Joannovics György felszólalása. Képviselőházi napló 1878. XIV. kötet. 99. p.

⁶⁵ Országos Levéltár BM K 150-1881-II-12-57235

alakított megye vezetésénél követendő rendezéséhez azon várakozásomat fűzöm, miszerint ezen rendezés akként fog keresztül vitetni, hogy az úgy az állam, mint a megye érdekeinek teljesen megfeleljen”.⁶⁶ Decemberben megkezdődtek az új megyei hivatalok szervezésére irányuló munkálatok. A hónap közepén megszűnt a szörény megyei adófelügyelői hivatal,⁶⁷ december 11-én elkészült a legtöbb adót fizetők új lajstroma,⁶⁸ december 17-én felállt az új államépítészeti hivatal,⁶⁹ december 21-én kinevezték az egyesített megye posta és távirdaügyeinek vezetőjét.⁷⁰ December 11-én a belügyminiszter értesítette minisztertársait, miszerint eljött az ideje, „hogy az érdekelt szakminiszter urak az újon alakított Krassó-Szörény megye közigazgatási bizottságába saját közegüket kiszemeljék!”⁷¹ 1880. december végén köriratban értesítették valamennyi belügyminisztériumi ügyosztályt, hogy 1881 január 4-től a krassó és szörény megyei törvényhatóságok működése megszűnik.⁷²

A minisztériumban mindeközben intenzív egyeztetések zajlottak az egyesült megye költségvetéséről és tisztikarának létszámáról. Az új megye vezetésének álláspontja szerint, „a tisztí személyzet létszáma megállapításánál a feldolgozandó munka mennyisége az egyedüli irányadó”.⁷³ Tabajdy főispán január 3-án az egyesítést kimondó közgyűlés előtti napon⁷⁴ a két megyei törvényhatósági bizottság befolyásos tagjaival az új tisztikar összeállításának kérdésében „tüzetes megállapodásra” jutott.⁷⁵ A főispán által vezetett bizottság több ponton felülvizsgálta a minisztériumban született megállapodást. A megye által beterjesztett javaslatban egy aljegyzői, gyámpénztárnoki és gyámellenőri, egy harmadik állatorvosi, három-három írnoki és díjnoki, egy árvaszéki irattárosi és egy második tisztí ügyézi állás létesítése szerepelt többletigényként. A főispán hangsúlyozta, hogy az összes változás az ő hozzájárulásával, sőt indítványával jött létre,⁷⁶ hiszen a vármegye tisztviselői karának végleges megállapítása belügyminiszteri jóváhagyást igényelt.

---

⁶⁶ Ugyanott

⁶⁷ Országos Levéltár BM K 150-1881-II-23-666

⁶⁸ Országos Levéltár BM K 150-1881-II-57233

⁶⁹ Országos Levéltár BM K 150-1881-II-17

⁷⁰ Országos Levéltár BM K 150-1881-II-39470

⁷¹ Országos Levéltár BM K 150-1881-II-12-57232

⁷² Országos Levéltár BM K 150-1881-II-12-57878

⁷³ Országos Levéltár BM K 150-1881-II-12-2/234

⁷⁴ Másnap, 1880. január 4-én, ünnepélyes körülmények közepette az új vármegye alakuló közgyűlése „Krassó és Szörény megyék külön fennállását megszüntnek és azok helyébe Krassó-Szörény egyesített megyének szervezését megkezdettnek és életbe lépettnak jelentette ki”. Az egyesített Krassó-Szörény megye ezzel – 9300 km²-nyi területtel, 378 ezer lakossal – az ország egyik legnagyobb vármegyei törvényhatóságává vált. Országos Levéltár BM K 150-1881-II-12-2/234.

⁷⁵ Országos Levéltár BM K 150-1881-II-12-30/880

⁷⁶ Országos Levéltár BM K 150-1881-II-12-30/880

Az 1870. évi XLII. törvénycikk ugyan a megyei közgyűlések hatáskörébe utalta az új megyei hivatalok és állomások létesítését, a régiak megszüntetését, a fizetések szabályozását, és az erre vonatkozó szabályrendeletek megalkotását, de mindezt belügyminiszteri helybenhagyáshoz kötötte.⁷⁷

**Javaslat az egyesített Krassó-Szörény megye központi tisztikarának
fizetéséről, lakbérletményéről és úti átalányáról.⁷⁸**

	Évi fizetés (Ft)	Évi lakbér (Ft)	Úti átalány (Ft)
Alispán	2000	természetben	400
Főjegyző	1500	225	-
I. Aljegyző	1000	150	-
II. Aljegyző	800	120	-
III. Aljegyző	700	105	-
I. Aljegyző	900	150	-
II. Aljegyző	900	150	-
2 Tiszti ügyész	1200	150	-
Közigazgatási pénztárnok	1000	150	-
Közigazgatási pénztárellenőr	800	120	-
Gyámpénztárnok	1000	150	-
Gyámellenőr	800	120	-
Főszámvevő	1000	150	-
6 alszámvevő	600	90	-
Főorvos	800	természetben	400
Bujakórházi orvos	600	természetben	-
Árvaszéki elnök	1400	210	-
5 árvaszéki ülnök	1000	150	-
Árvaszéki jegyző	800	120	-

⁷⁷ 1870: XLII. törvénycikk III-IV. fejezet. 1869-1870 évi törvénycikkek. Bp. 1896. 215-219 p. valamint GRÜNWARD BÉLA: A közigazgatás rendszere. IV. kötet. Bp. 1889. 193-207 p.

⁷⁸ Országos Levéltár BM K 150-1881-2-12-1174/814. melléklet

	Évi fizetés (Ft)	Évi lakbér (Ft)	Úti átalány (Ft)
Árvaszéki számvevő	600	90	–
3 Állatorvos	450	75	Lugoson 200 Karánsebesen 150 Oraviczán 150

A krassói-szörényi alispán, néhány nappal később készült hivatalos jelentése⁷⁹ az „elkerülhetetlenül szükséges” létszámfejlesztések között elsőként említett két új aljegyzői állást, mivel a jegyzők számára a számos bizottsági és választmányi ülésen (állandó választmány, közigazgatási bizottság, statisztikai bizottság, fegyelmi választmány, stb.) való kötelező részvétel mellett, a megyében várhatóan az ügyfélforgalom is jelentősen növekedni fog. Számításai szerint Krassó megye 1880. évi ügyfélforgalma 18.494 ügyirat, Szörényé 9140 ügyirat volt. Az egyesülés után a közösen várható 28 ezer iratból hozzávetőleg háromezer elesik az átfedések miatt, ezret a számvevőség intéz el, így az alispán szerint a körülbelül 24 ezer ügyirat indokoltta teszi a két új aljegyzői állás rendszeresítését. Az alispáni jelentés másik javaslata a korábbi krassó megyei gyakorlat megszüntetésére vonatkozott, amely a tiszti főügyész és tiszti ügyész között különbséget tett. A két fizetési osztályba sorolt ügyészi állásnak egyébként törvényi háttere sem volt, de az alispán javaslata szerint, az egyik – éppen felfüggesztett – ügyész helyére felvett szörény megyei tiszti ügyész nem csak az előbbi szabálytalanságot szüntette volna meg, de „a volt szörény megyei házközösség sajátságos viszonyai, valamint az ott érvényben levő és a mienktől egészen eltérő peres és peren kívüli eljárás külön gondozása” is értő kezekben maradna.⁸⁰ Az alispáni jelentés az árvaszéknél tervezett nagyobb létszámbővítést,⁸¹ ahol árvaszéki irattárnoki, árvaszéki nyilvántartói, gyámellenőri, gyámpénztárnoki állás létesítését javasolta, a harmadik megyei állatorvos felvételét pedig a „Duna Fejedelemséggel való szomszédsággal” a „keleti marhavész gyakori pusztításával” indokolta. Az alispáni jelentés a tisztviselői illetmények vonatkozásában nagy önmérsékletet tanúsított. A megnövekedett feladatok ellenére a fizetések gyakorlatilag egyetlen megyei beosztásban sem növekedtek, sőt néhány helyen csökkentek. Míg például a krassó megyei alispán évi 2400 Ft, a

⁷⁹ Országos Levéltár BM K 150-1881-II-12-1174

⁸⁰ Országos Levéltár BM K 150-1881-II-12-1174

⁸¹ Az árvaszék ügyforgalma 1880-ban Krassó megyében 12.140, Szörény megyében 3200 darabos volt. Országos Levéltár BM K 150-1881-II-12-1174

szörény megyei alispán 2200 Ft évi fizetést kapott, az egyesített krassó-szörényi alispánnak 2000 Ft évi fizetéssel kellett megelégednie.⁸²

A Krassó-Szörény megye által igényelt tisztviselői létszám és segédszemélyzet teljes költségigénye a két megye korábbi különálló működéséhez viszonyítva számottevő költségvetési megtakarítást eredményezett. Szörény megyében 1880-ban a megye tisztviselő-segéd és kezelő személyzetének összes fizetése 18.400 Ft-ot tett ki, míg az egyesített Krassó-Szörény megye Szörényből átvett, és újonnan létrehozott állásainak együttes költségigénye mindössze 13.145 Ft-ra rúgott.⁸³

A költségmegtakarítást is eredményező megyei javaslatokat a belügyminisztérium mérsékelt lelkesedéssel fogadta. Az árvaszéki irattárban a javasolt két írnok helyett csak egyet fogadott el, s a „meglévő irodai személyzet nagy számánál fogva” a tervezett második díjnoki állást is mellőzendőnek vélte.⁸⁴ Az elfogadott javaslatokat is kizárólag „tekintettel az átmenet nehézségeire” tartotta elfogadhatónak, vagy egyenesen kikötötte, – például a hatodik aljegyzői és a hatodik számvevői állás esetében – hogy a betöltött szolgálati helyek ideiglenesnek tekintendők „melyek a beálló első üresedések alkalmával múlhatatlanul beszüntetendők lesznek”.⁸⁵ Végsősoron a belügyminisztérium új állásként, 2 aljegyzői, 2 tisztügyi, 2 alszámvevői, 1 árvaszéki ülnöki, 1 gyámpénztárnoki, 1 gyámpénztárnoki ellenőri, 1 gyámnyilvántartói, 1 allevéltárnoki, 1 állatorvosi, 3 írnoki, és 2 díjnoki statust engedélyezett 1881. január 9-én.⁸⁶ Ezek után volt lehetőség arra, hogy az ország legfiatalabb vármegyéjének első – ötvenezer Ft-ot meghaladó – éves költségvetését elfogadják.⁸⁷ Ezzel az aktussal zárult le a tulajdonképpeni megyeegyesítés folyamata.

A lélek, alkotmányos szabadság és magyar szellem nélküli Határőrvidék helyén⁸⁸ Magyarország második legnagyobb törvényhatósága működött. Még harmincnégy évig.

---

⁸² Országos Levéltár BM K 150-1881-II-12-1174

⁸³ Országos Levéltár BM K 150-1881-II-12-1174/81

⁸⁴ Országos Levéltár BM K 150-1881-II-12-1174

⁸⁵ Ugyanott.

⁸⁶ További megkötésként a belügyminisztérium azt is kimondta, hogy az állások többsége (17 állásból 14) „okvetlenül a volt Szörény megye központi tiszti karából lesz betöltendő, illetőleg a megfelelő személyzet ezen megyében átveendő” Országos Levéltár BM K 150-1881-II-12-1174

⁸⁷ Ugyanott.

⁸⁸ Péchy Jenő szavai. Képviselőházi Napló. 1878. XI. kötet 148. p.

DIE VEREINIGUNG DER KOMITATE KRASSÓ UND SZÖRÉNY

Der vom ungarischen Parlament im November 1880 verabschiedete Gesetzartikel Nr. 55, der die Komitate Krassó und Szörény zu einem Munizipium vereinigte, hat damit nach dem Abschluss eines seit mehr als einem Jahrhundert andauernden, mühsamen, wechsellvollen, oft als hoffnungslos erscheinenden Prozess der Gebietsverwaltung und der politischen Reintegration die im staatsrechtlichen Sinne genommene Einheit des Mutterlandes hergestellt. Infolge der Vereinigung der beiden Komitate bzw. durch die Aufhebung des halb-militärisch organisierten Komitates Krassó konnten sich nun die Grundsätze und die Basisinstitutionen der repräsentativen Demokratie – nahezu anderthalb Jahrzehnte nach dem Ausgleich von 1867 im ganzen Gebiet des Landes durchsetzen.

Die Vereinigung der Komitate Krassó und Szörény galt als der wichtige abschließende Akt und zugleich als die staatsrechtliche Garantie der bürgerlichen Umgestaltung der Militärgrenze von Ungarn.

Die der Vereinigung der Komitate vorausgehende Skandalreihe in der Verwaltung und deren Behandlung durch die Behörden, die als Folgeerscheinung eingetretenen Diskussionen im Parlament und die im Hintergrund durchgeführten zwischenministerialen Kollaudierungen hatten prägnant die Regularitäten, die Stärke und die Schwäche des täglichen Funktionierens des Tiszaschen Verwaltungssystems bloßgelegt.

GICZI ZSOLT

EGY ESZMECSERE ÉS ELŐZMÉNYEI

**Vélemények a katolikus-protestáns egység megvalósításának lehetőségéről
a Magyar Szemle és a Protestáns Szemle 1937–1938-as évfolyamaiban**

Az előzmények

Az 1919 és 1945 közötti Magyarországon a dualizmus liberális szellemiségű időszakához képest megnövekedett a történelmi keresztény egyházak hatása a társadalom életére. A Horthy-korszak történetét tanulmányozva a hitélet fellen-dülése, az egyházak reneszánsza, valamint az állam és a keresztény felekezetek szoros és hatékony együttműködése tapasztalható. A kormányzati rendszer hivata-los ideológiája hangsúlyozta keresztény és nemzeti jellegét, az államhatalom pedig jelentős befolyást biztosított a történelmi egyházaknak a politikai, kulturális és közéletben. Az egyházak hitbuzgalmi, oktató-nevelő, szociális és egyéb tevékeny-ségük révén szinte megszámlálhatatlanul sok szállal kapcsolták magukhoz az ország lakosságát. Az egyházi rendezvényeken és a vallási egyesületek tarka sokaságán keresztül jelen voltak híveik ünnepnapjaiban és munkás hétköznapjaiban. Így érthető, hogy a kor alapvetően vallásos magyar társadalma érdeklődő figyelemmel kísérte saját egyházi közössége sorsának alakulása mellett a keresztény felekezetek egymáshoz való viszonyát is. Ezt a viszonyt a két világháború között meglehetősen hullámozó tendencia jellemezte.

A Horthy-korszakban az egyházak vezetői mind katolikus, mind protestáns részről azt hangoztatták, hogy készek a felekezeti béke megteremtésére és fenntar-tására. Az ilyen tartalmú nyilatkozatok megtételére a magyarországi népesség vallásilag vegyes megoszlásán túl bizonyos reálpolitikai megfontolások ösztönözték a keresztény felekezetek képviselőit. Hiszen a lakosság mintegy kétharmadát híveként számon tartó katolikus egyház nem hagyhatta figyelmen kívül az állam-polgárok több mint egynegyedét tömörítő protestáns egyházi közösségek érdekeit és véleményét. Ugyanakkor a reformátusok és az evangélikusok sem feledkezhettek meg a hazai katolicizmus tömegbefolyásáról és a protestánsokhoz képest sok szempontból még mindig előnyösebb pozícióiról. Emellett az állami vezetés – amelyben egyébként jelentős számban voltak képviselve a protestánsok – nagy súlyt helyezett a felekezetek közötti béke biztosítására. A mindenkori kormányok a nemzeti egység megóvásának fontosságát hangoztatták, s a társadalmi összefogás szükségességét a történelmi egyházak se kérdőjelezhették meg. Ezért az általunk vizsgált időszakban az ünnepélyes deklarációk szintjén általában a békességre való

készségüket emelték ki a reformáció tanainak követői ugyanúgy, mint a Rómához hű egyházi személyek.

Ennek ellenére gyakran kerültek nyilvánosságra a magyarországi katolikusok és protestánsok nézeteltérései, amik többször heves egyházi viták kirobbanását eredményezték. A vitatott kérdések meglehetősen széles skálán mozogtak. Kifejezetten hittani témákon kívül (például a Szent Jobb tisztelete) szerepeltek közöttük az egyházak gyakorlati kapcsolattartásának terén felmerülő problémák is. (Például: jelen lehet-e katolikus pap olyan istentiszteleten, amelyen protestáns lelkészek aktívan közreműködnek?)¹ A vegyes házasságok és a reverzálisok ügye szintén újra és újra felborzolta a kedélyeket. Hasonló indulatok csaptak össze akörül, hogy az egyes felekezetek mekkora államsegélyre jogosultak.² A vitatémák sorát hosszan lehetne folytatni ... Így az 1919-től 1945-ig terjedő időszak egészét nézve megállapítható, hogy Magyarországon a katolikus-protestáns viszonyban nyugodtabb és feszültebb periódusok váltakoztak. Az alaphangulatot azonban inkább az ellentétek és polémiák jellemezték, nem pedig az egymáshoz való közeledés, vagy éppen a vallási egység megteremtésére irányuló próbálkozás. Csak a Horthy-korszak vége felé bukkant fel a katolikusok és a protestánsok közötti unió lehetőségének gondolata. De ezt az egységtörésméti kezdeményezést sem nevezhetjük a mai értelemben véve ökumenikus jellegűnek! Hiszen napjainkban ökumenizmuson a keresztény felekezetek különböző hitelvi alapokon történő együttműködését, illetve a kereszténység egységének létrehozását célul kitűző azon erőfeszítéseket értjük, amelyekben a katolikus, protestáns és ortodox egyházak egyformán és egyenrangú félként vesznek részt. Az ellenforradalmi rendszer éveiben viszont hazánkban ökumenikus mozgalomnak a protestáns egyházak körében jelentkező egységtörésvést nevezték. Ennek oka az, hogy a katolikusok akkor még hivatalosan elhatárolták magukat ettől az irányzattól,³ az ortodoxoknál elvileg meglevő ilyen jellegű nyitottság pedig nálunk egyelőre nem eredményezett komoly gyakorlati lépéseket.⁴ Magával az ökumenizmus kifejezéssel is a protestáns szóhasználatban találkozhatunk ebben az időszakban. A magyarországi katolikus szerzők általában kerültek e fogalom alkalmazását és az unió, reunió vagy egységtörékvés szavakkal helyettesítették. Jellemző, hogy a Bangha Béla által szerkesztett Katolikus Lexikon 1930-

---

¹ Az említett kérdések olyan nagy jelentőséget kaptak, hogy a magyar katolikus püspökök egyes konferenciáin is foglalkoztak velük. Lásd: A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből 1919–1944. Szerk. és vál.: GERGELY JENŐ. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984. 113., 122–123. és 201. p.

² GERGELY JENŐ: Id. mű, 119., 122., 125–130., 133–134; 137. és 150–151. p.

³ SÓLYMOS SZILVESZTER–GÁL FERENC: Ökumenizmus. Katolikus teológiai főiskolai jegyzet. Pécsi Szikra Nyomda, 1981. 29. p.

⁴ Az orthodox kereszténység. Szerk.: BERKI FERIZ. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1984. 403. p.

as évek elején megjelent négy kötetében egyáltalán nem szerepel az ökumenizmus címszó.⁵ Ez a fogalmazásbeli eltérés mindenekelőtt arra a különbségre vezethető vissza, ami a két félnek a Krisztusban hívők egysége megteremtési módjával kapcsolatos nézeteiben fennállt.

A XIX–XX. században kibontakozó ökumenikus jellegű szervezeteket Makay Miklós, aki református lelkészként az 1930-as és 1940-es években egyházán belül az ökumenikus kezdeményezések egyik leglelkesebb propagálója és rendkívül tájékozott szakértője volt, négy kategóriába sorolta. Az első csoport a speciális célú nemzetközi vallási szerveződések, a második az azonos felekezetek világszövetségeit, a harmadik az egy országban különböző egyházak között létrejött föderációkat, a negyedik a különféle egyházakat egyesítő nemzetközi mozgalmakat foglalta magába.⁶ Makay a csoportokat a bennük megvalósuló ökumenizmus növekvő mértéke szerint állította a fenti sorrendbe. Így a negyedik kategória az, amelyben az egyházak közeledése és együttműködése a legteljesebben megvalósult. Az ide tartozó organizációk már egyértelműen ökumenikus világszervezetek. A két világháború között létrejött egyházi szerveződések közül ilyen volt az 1925-ben Stockholmban megalakult Élet és Munka (Life and Work), illetve az 1927-es lausanne-i konferencián útjára induló Hit és Szervezet (Faith and Order) nevű mozgalom.⁷ E két nagy kezdeményezésben alapvetően a reformáció egyházai jártak élen, de az ortodox egyházi közösségek szintén bekapcsolódtak a bennük folyó tevékenységbe.⁸ 1938-ban Utrechtben az Élet és Munka, valamint a Hit és Szervezet képviselői létrehoztak egy közös Ökumenikus Tanácsot, azzal a feladattal, hogy készítse elő egy egységes ökumenikus világszervezet kiépítését. Ennek a szervezőtevékenységnek eredményeként alakult meg 1948-ban Amszterdamban – még mindig a katolikusok részvétele nélkül – az Egyházak Világtanácsa.⁹

A magyarországi protestáns felekezetek csatlakoztak a XX. század első felében egyre erőteljesebben jelentkező ökumenikus mozgalomhoz. Ezt magától

---

⁵ Katolikus Lexikon I–IV. kötet. Szerk.: BANGHA BÉLA SJ. Magyar Kultúra kiadása, Budapest, 1931–1933.

⁶ MAKAY MIKLÓS: Az ökumenikus gondolat és a magyar református gyülekezeti élet. Tiszántúli Könyv- és Lapkiadó Résztvénytársaság, Debrecen, 1944. 43–49. p.

⁷ FARKAS JÓZSEF: Századunk és az ökumenikus mozgalmak. = Confessio. A Magyarországi Református Egyház figyelője. Felelős szerk.: Tenke Sándor. 1988/3. szám, 74. p. – Itt kell megjegyeznünk, hogy az Élet és Munka szervezetet sokszor Gyakorlati Kereszténység Világmozgalmának (vagy Világkonferenciájának) emlegetik. A Faith and Order fordításaként pedig a Hit és Egyházszervezet, illetve a Hit és Egyházalkotmány elnevezés is használatos a magyar nyelvű szakirodalomban.

⁸ VICTOR JÁNOS: Ökumenikus mozgalmak. = Diákvilág. (A Pro Christo Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség kiadásában havonta megjelenő lap.) Felelős szerk.: Major László. 1935/9. szám (május), 5. p.

⁹ FARKAS JÓZSEF: Id. mű, 74. p.

értetődővé tette számukra az a gazdag kapcsolatrendszer, amelyet az európai testvéregyházakkal évszázadok alatt kiépítettek. Ráadásul hazánkban az első világháború befejeződésekor a református és az evangélikus egyház között már nagy múltra visszatekintő együttműködés létezett! A két protestáns irányzat jó viszonyát szemlélteti, hogy Sztéhlo Kornél – aki az evangélikus egyház tiszteletbeli egyetemes főügyésze volt – az 1920-as évek második felében egyenesen a reformátusok és az evangélikusok egyházi uniójának megteremtését sürgette. (Hozzátehetjük, hogy erre vonatkozóan Magyarországon a XVII. századtól kezdve többször történtek komoly próbálkozások.) Sztéhlo megállapította, hogy a reformáció lutheri és kálvini ágát dogmatikailag több elem köti össze, mint amennyi elválasztja, majd így folytatta: „Nincs is semmi értelme annak, hogy minket protestánsokat a huszadik században theologiai szőrszálhasogatások egymástól elválasszanak. Mindkét egyházunk szerkezete demokratikus alapon nyugszik, alkotmányaink, az egyházi törvényhozás, közigazgatás, törvénykezés terén jóformán azonosak, mi választ el egymástól? Legfeljebb egyéni érdekek, amelyeknek a nagy célra való tekintettel háttérbe kell vonulniuk.”¹⁰

Bár a református és az evangélikus egyház egyesülésére hazánkban a két világháború között sem került sor, kapcsolataik tovább fejlődtek és még gyümölcsözőbbé váltak. A magyarországi reformátusság és evangélikusság képviselői együtt vettek részt az előbbieken említett nemzetközi ökumenikus tanácskozáson és egyéb ilyen jellegű rendezvényeken. Az 1925-ös stockholmi konferenciára utazó magyar küldöttséget például Ravasz László református és Raffay Sándor evangélikus püspök vezette.¹¹ Ők más fontos külföldi ökumenikus gyűléseken szintén jelen voltak. Ugyanúgy, mint Victor János, Lencz Géza és Vasady Béla református teológiai tanárok, illetve Karner Károly és Pröhle Károly evangélikus teológiai professzorok.¹²

Ám mialatt a két jelentős magyarországi protestáns felekezet itthoni és külkapcsolataiban folyamatosan haladt előre az ökumenizmus útján, a magyar katolikus egyház mereven elzárkózott a keresztény egységtörekvés ezen formája

---

¹⁰ SZTEHLO KORNÉL: A protestántizmus helyzete és teendői a többi magyar egyházzal szemben. In: A protestántizmus Magyarországon. A protestáns szellem hivatása a magyar nemzet életében. Sajtó alá rend.: VIDA GYULA. A Bethlen Gábor Szövetség kiadása, Fráter és Társa Könyvnyomdája, Budapest, 1928. 179. p. – Sztéhlo egyébként az unitáriusokat sem zárta volna ki az általa sürgetett magyarországi protestáns unióból, bár róluk szólva utalt a nagyobb dogmatikai különbségek miatt felmerülő nehézségekre. (Uo.)

¹¹ VICTOR JÁNOS: A stockholmi egyetemes keresztyén kongresszus. In: A protestántizmus Magyarországon. A protestáns szellem hivatása a magyar nemzet életében. 228. p.

¹² Interjú Czeglédy Sándorral „Amszterdam – 1948” jelentőségéről. In: „Hogy mindnyájan egyek legyenek”. 50 éves az Ökumenikus Tanács Magyarországon. Szerk.: HAFENSCHER KÁROLY. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1993. 69. p.

elől. Az ökumenizmus fogalma ugyanis már századunk első felében magában hordozta azt a tartalmát, hogy az ebben a mozgalomban részt vevő egyházak hit-tani tanításaik eltérő volta ellenére egymás értékeinek kölcsönös megbecsülésére törekсенek és egyenrangú partnerként kezelik a másik felet. A katolikus egyház azonban a megosztottságban élő kereszténység egységének megteremtését csak úgy tartotta megvalósíthatónak, ha az a római pápa fősege alatt jön létre. Ebből a felfogásból pedig hiányzott a nem katolikusok egyenlő félként történő kezelésének elve. Ezért sem nevezhetjük az általunk vizsgált időszakban a katolikusok részéről a protestánsok felé irányuló közeledési kísérleteket ökumenikus jellegűeknek, csupán uniós vagy még inkább reuniós tartalmúaknak.

A katolikus világegyház tehát hosszú ideig elfogadhatatlannak minősítette az ökumenikus szellemiségű törekvéseket és híveinek megtiltotta az azokban való részvételt. A pápák, mint a katolikus egyház legfőbb tanítói és a hit kérdéseiben tévedhetetlennek tartott vezetői, többször kifejtették ezirányú véleményüket. Az e témában mérvadó pápai útmutatást korszakunkban az 1928. január 6-án XI. Pius által kiadott „Mortalium animos” kezdetű enciklika adta meg.¹³ Ebben a pápa rámutatott, hogy a katolikus egyház Krisztus egyedüli igaz egyháza. Minden rajta kívül eső keresztény vallási csoport szakadárság és tévelygés. Róma – a hitbeli igazságok abszolút és kizárólagos birtokosa – csak olyan módon tudja elképzelni a Krisztust megváltójuknak vallók egységének helyreállítását, hogy minden tőle különálló keresztény közösség csatlakozik az egyedül üdvözítő katolikus anyaszent-egyházhoz. A római központú egyházba visszatérőknek természetesen fel kell adniuk a katolicizmustól eltérő dogmáikat. Ezt követően a pápai körlevél értelmetlennek, sőt károsnak minősítette mindazokat a keresztény egységtörekvéseket, amelyek nem a fenti elvek alapján állnak. A katolikus egyházfő a leghatározottabban megtiltotta az egyház valamennyi tagjának, hogy ezekben a mozgalmakban részt vegyen. Mondván: „... teljességgel világos, hogy sem az apostoli Szék nem vehet részt semmi módon az ő gyűléseiken, sem a katolikusoknak nem szabad semmiként sem az ilyen kezdeményezéseket nyilatkozatokkal támogatni, vagy azokon közreműkölni, mert ha ezt tennék, valami olyan hamis keresztény vallásnak adnának tekintélyt, mely nagyon is távol áll a Krisztus egyetlen Egyházától.”¹⁴

Az a merev elutasítás, amely az ökumenikus mozgalmat illetően a Vatikánból érkezett, hazánkban és szerte a világon éles kritikát váltott ki a protestánsok körében. A magyarországi protestánsoknak az enciklikát bíráló reakciói közül

---

¹³ SZÁNTÓ KONRÁD: A katolikus egyház története II. kötet. Ecclesia Szövetkezet, Budapest, 1985. 539. p.

¹⁴ Theológiai Szemle. Az Országos Református Lelkészegyesület kiadása. Szerk.: Csikesz Sándor, 1928/5–6. szám, 332. p. A folyóirat közli az enciklika teljes latin szövegét és annak magyar fordítását.

határozott hangvételével kiemelkedett Baltazár Dezső református püspöknek az Országos Református Lelkészegyesület (ORLE) 1928. szeptember 3-i közgyűlésén elmondott beszéde. Ebben Baltazár – aki az ORLE elnöke volt – a „Mortalium animos” szövegében foglaltakat „szentírásba ütköző, emberszeretettelenes és alázatosságnélküli” megnyilvánulásnak nevezte.¹⁵ A pápai körlevél külföldön és Magyarországon is megrontotta a katolikusok és a protestánsok viszonyát. Az 1928-as és az 1929-es év folyamán itthon mindkét tábor részéről egymást követték a másik felet támadó nyilatkozatok. A helyzet annyira feszültté vált, hogy Serédi Jusztinián esztergomi érsek több alkalommal tárgyalt Horthy Miklós kormányzóval és Bethlen István miniszterelnökkel. E megbeszélések során a hercegrímás arra kérte az ország két legmagasabb rangú állami méltóságát, hogy önmérsékletre bírják rá a protestánsokat. Serédi református oldalról különösen Baltazár Dezső, az evangélikusok közül pedig Raffay Sándor püspök kijelentéseit nehezményezte.¹⁶ Horthy és Bethlen, noha mindketten reformátusok voltak, politikai megfontolások miatt teljesítették az érsek kérését, s békülékenyebb magatartásra kérték a reformáció egyházainak vezetőit. A katolikus főpásztorok azonban úgy határoztak, hogy az 1929. október 26. és 29. között Budapesten megrendezendő XXI. Országos Katolikus Nagygyűlésen ünnepélyesen kifejtik álláspontjukat a protestánsok által a katolicizmus ellen felhozott kifogásokkal kapcsolatban. Az erre vonatkozó beszéd megtartására a katolikus püspökkari konferencia Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspököt kérte fel.¹⁷

A nagyon jó szónoki képességgel rendelkező Glattfelder ügyesen oldotta meg a rá bízott feladatot. Teljes mértékben a „Mortalium animos” enciklika útmutatását követve utasította el a katolikusok részéről az ökumenikus mozgalomba történő bekapcsolódás lehetőségét. De ehhez azonnal hozzátette, hogy a pápai körlevélben semmi nincs, amin a nem katolikus keresztények megütközhetnének. Hiszen az a katolikus tanítás értelmének megfelelően hangoztatja ugyan a római egyházon kívüli keresztény egység megvalósításának lehetetlenségét, ám ezt nem szeretetlenségből teszi, hanem azért, mert ragaszkodik az isteni kinyilatkoztatás igazságaihoz. Ezután a püspök utalt a vallási viták meddő és értelmetlen voltára. Majd mesteri fordulattal az össznemzeti érdekekre hivatkozva kérte a felekezeti béke helyreállítását a protestánsoktól. Mindezt anélkül tette, hogy az általuk vitatott kérdésekben katolikus szempontból a legkisebb engedményre hajlott volna: „Épp ezért ne zavarjanak minket katolikusokat szent meggyőződésünkben, mi viszont szeretettel feltételezzük minden embertársunkról a jóhiszeműség komolyságát és biztosak vagyunk benne, hogy ha egymás kegyeletét nem érintjük, a polgári,

---

¹⁵ Theologiai Szemle, 1928/5–6. szám, 343. p.

¹⁶ GERGELY JENŐ: Id. mű, 153–154. p.

¹⁷ Id. mű, 154. p.

politikai és gazdasági együttműködés oly biztató és zavartalan lehetőségei nyílnak számunkra, mely (sic!) a haza minden fiának különbség nélkül boldogulását biztosítja.”¹⁸

Az idézett Glattfelder-beszéd elhangzását követő hónapokban csökkent a hazai katolikusok és a protestánsok közötti feszültség. Ez azonban nem a csanádi püspök megnyilatkozásának következményeként fogható fel elsősorban, hanem inkább az állami vezetés békítő magatartásával és a gazdasági világválság hatásának magyarországi jelentkezésével magyarázható. Az egyre súlyosbodó gazdasági gondok, a fokozódó munkanélküliség és nyomor, valamint az éleződő politikai feszültségek ugyanis bizonyos mértékig háttérbe szorították a felekezeti nézeteltéréseket. De azt, hogy ezek az ellentétek változatlanul léteztek, mutatják az 1930-as években kibontakozó újabb katolikus-protestáns viták. 1933-ban például a Szent Jobb kultuszával, 1935-ben a nagypéntek és a reformáció emléknapja munkaszünetté nyilvánításának lehetőségével kapcsolatban ütköztek össze az eltérő vélemények.¹⁹ Ezek a polémia vizsont már nem váltak annyira komolyakká, mint az 1928–1929 folyamán lezajlott felekezeti csatározások. Az 1930-as évek közepétől kezdve pedig egyre többen látták úgy mindkét táborban, hogy a náci Németország befolyásának megnövekedése és a hazai fasiszta irányzatok elleni védekezés hatékonyabbá tétele megköveteli a történelmi keresztény egyházak összefogását. Ilyen körülmények között a protestánsok továbbra is napirenden tartották a keresztény egység megvalósításának gondolatát. Ennek részeként a Pro Christo Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség folyóiratának, a *Diákvilágnak* 1935. májusi számában ismert katolikus és protestáns személyiségeket kérdeztek meg a két vallási közösség viszonyáról és annak jövőjéről.²⁰ A választ adó katolikusok közül gróf Széchenyi György – a *Korunk Szava* című katolikus közéleti lap tulajdonosa és főszerkesztője – úgy látta, hogy a katolicizmus és a protestantizmus szembenállásának mértéke csökken. Kifejtette azon meggyőződését, hogy a még meglevő katolikus-protestáns ellentétek előbb-utóbb oldódni fognak, hiszen a történelmi egyházak közös értékei veszélybe kerültek, s ezeket egymást segítve kell megvédeniük. Arra, hogy a veszély fő forrásának a nácizmust tekinti, az a megjegyzé-

---

¹⁸ Nemzeti Újság. Keresztény politikai napilap. Felelős szerk.: Tóth László. 1929. október 29. 20. p.

¹⁹ GERGELY JENŐ: Id. mű, 201. és 226. p.

²⁰ Diákvilág, 1935/9. szám (május), 6–8. p. – A folyóiratot megjelentető Pro Christo Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség a református és az evangélikus egyház közös ifjúsági szervezete volt. Neve a Magyar Diákok Pro Christo Szövetsége formában is előfordul. A Diákvilág szerkesztőinek az ökumenizmus iránti elkötelezettségét mutatja, hogy a lap alcímében ekkoriban a Jézus főpapi imádságából vett „Ut omnes unum sint” szavak szerepeltek.

se utalt, mely szerint Németországban a keresztények összefogása a védekezés terén sokkal jobban kifejlődött, mint Magyarországon.²¹

A hazai katolicizmuson belül kialakuló demokratikus irányzat meghatározó alakjának számító Széchényi véleményét nem azonosíthatjuk teljesen a katolikus egyházi vezetés hivatalos álláspontjával, azonban az egyházellenes erőkkal szembeni interkonfesszionális összefogás egyre több katolikus számára kívánatosná vált. Részben ez az igény vezette a magyarországi katolikusság egyik kiemelkedő egyéniségének, a jezsuita Bangha Bélának tollát, amikor a tekintélyes konzervatív társadalomtudományi folyóirat, a *Magyar Szemle* 1937. februári számában „Keresztény unió?” címmel tanulmányt írt. Bangha ezzel egy évekig tartó katolikus-protestáns eszmecserét indított el.²² Ennek az eszmecserének az első szakaszát vizsgáljuk meg a továbbiakban.

Az eszmecsere

Egy pillanatig talán meglepő, hogy 1937 elején az a Bangha Béla vetette fel a kereszténység egységének problémáját, aki az ecclesia militans fáradhatatlan katonájaként korábban állandó küzdelmet folytatott nem csak a liberalizmus és baloldali munkásmozgalmi ideológiák, hanem a protestantizmus ellen is. Ám írását elolvasva meggyőződhetünk arról, hogy a reformáció követőivel kapcsolatos alapállása nem változott meg, csupán hangvétele lett békülékenyebb. A „Keresztény unió?” című dolgozatát azzal indította, hogy a Krisztusban hívő emberek közül sokak kívánsága a világ keresztényeinek egyesítése.²³ A kereszténység megosztottságát nagy szerencsétlenségnek tartotta és erre vezette vissza a mohamedán invázió sikereit, valamint a francia forradalmat és az azután jelentkező egyházellenes tendenciákat. Bangha hosszú távon nem vélte megvalósíthatónak a „ne azt keressük, ami elválaszt, hanem ami egyesít” elve alapján álló ökumenikus gyakorlatot.²⁴ A keresztény egység megeremtésének előfeltételeként az egyházak közötti alapvető ellentétek megszüntetését jelölte meg, de ezt az adott helyzetben megoldhatatlannak látta.

Ezt követően a szerző a görögkeleti egyházak kérdését mellőzve a katolikus-protestáns viszonyra összpontosította figyelmét. Ezzel kapcsolatban megállapította, hogy a Róma-központú egyház nem mondhat le hittani tételeiről. Azok értelmében viszont a két vallási közösség uniója csak abban az esetben történhetne

---

²¹ Diákvilág, 1935/9. szám (május), 8. p.

²² BANGHA BÉLA: Keresztény unió? = Magyar Szemle. Szerk.: Szekfű Gyula. 1937. február, XXIX. kötet 2. szám, 105–115. p.

²³ Magyar Szemle, 1937. február, 105. p.

²⁴ Magyar Szemle, 1937. február, 106. p.

meg, ha a protestánsok sajátos dogmáikról lemondva visszatérnének a katolikus egyházba. Ezt persze nem lehet elvárni a reformáció híveitől, hiszen teljes teológiai önfeladásukat jelentené.²⁵ Bangha ezután sorra megvizsgálta egy feltételezett reunió történeti, érzelmi és politikai akadályait. Kifejtette, hogy különösen a politikai tényezők jelentenek nagy problémát az egységtörekvés szempontjából, mert minden felekezet a saját érdekeinek gyakorlati érvényesítésére törekszik a politikában.²⁶ Az említett tények ellenére mégsem volt teljesen pesszimista a tanulmány írója a protestánsok és a katolikusok egyesülésének lehetőségét illetően. Az ezzel kapcsolatos halvány reményét arra alapozta, hogy a reformáció elindulása óta eltelt évszázadok során mindkét egyházi irányzatban bekövetkeztek bizonyos változások, amelyek a másik fél álláspontjának árnyaltabb értékelését és a felekezetközi feszültségek enyhülését eredményezték.²⁷

Az változatlanul igaz – írta a neves jezsuita –, hogy a katolikus egyház sem hittani, sem egyházszervezeti téren nem engedhet az alapelveiből, ám ezek közül bizonyos dogmatikai főtételeket a protestánsok szintén elfogadnak. Utalt arra, hogy a protestantizmus egyik jellemző vonása a kritikai szellem, amit a modern katolicizmus se utasít el, ha az lojális keretek között mozog. A protestánsok a hierarchikus egyházkormányzatot ugyan az egyetemes papság elve alapján elvetik, saját egyházi szervezetüket sokmindenben mégis a katolikus egyház mintájára alakították ki. Ráadásul az *Actio Catholica* révén a katolikusok, a reformált felekezetekhez hasonlóan, egyre nagyobb működési lehetőséget adnak a világiaknak az egyház életében. A hitújítók által oly hevesen támadott szentkultuszról Bangha megjegyezte, hogy az a korábbiaknál szerényebb helyet kapott a XX. századi katolikus egyházban. A Rómával egyesült egykori ortodox egyházak esetében pedig az Apostoli Szentszék bebizonyította, hogy az unió megvalósítása érdekében hajlandó reális egyházfegyelmi engedményekre.²⁸ A dolgozat szerzője a felsoroltakon kívül biztató körülményként említette a vallásos lelkület várható elmélyülését. Szerinte ugyanis a növekvő mértékű szekularizáció hatására számosan elhagyják az egyházakat, de a körükben megmaradók lelki élete intenzívebbé fog válni. Ez újabb lehetőséget teremt a katolikusok és a protestánsok közeledésére. Kívánatosná teszi ezt a közeledést a közös ellenségnek, a hitetlenségnek erősödő áradata is, ami egy általános vallásellenes terror kibontakozását eredményezheti Európában.

Végezetül Bangha újra feltette azt a kérdést, hogy lehet-e keresztény unióról szó. Válasza így hangzott: „Egyelőre sajnos alig, de a távolabbi jövőben

---

²⁵ Magyar Szemle, 1937. február, 108. p.

²⁶ Magyar Szemle, 1937. február, 109. p.

²⁷ Magyar Szemle, 1937. február, 109–111. p.

²⁸ Magyar Szemle, 1937. február, 112–114. p.

talán lassan mégis! A közeledés nem dogmatikai engedményeken vagy hitvitákon fog múlni, sem valami szatócsi alkudozáson a két vagy több fél között; hanem sokkal inkább két dologon: a felekezeti ellentétek érzelmi atmoszférájának enyhülésén és a belső, vallási lelkület erősödésén.”²⁹ A tanulmány gondolatmenete félreérthetetlenül kifejezte, hogy Bangha Béla a katolikus-protestáns egység lehetőségét elemezve a legteljesebb mértékben a hivatalos vatikáni állásponthez igazodik. Ezen a téren tehát írása semmi meglepőt nem tartalmazott. Maga a katolikus oldalról történő kérdésfelvetés és a visszafogott fogalmazásmód volt az, amiért az általa megszólított magyarországi protestánsok felfigyeltek a *Magyar Szemle*ben megjelent eszmefuttatására.

A Bangha tanulmányával kapcsolatban napvilágot látott protestáns értékelések közül időrendi sorrendben az első igazán nagy jelentőségű véleménynyilvánítást a *Protestáns Szemle* 1937. áprilisi száma közölte. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság folyóiratában nem kisebb rangú egyházi személyiség válaszolt ekkor a jezsuita páternek, mint Ravasz László református püspök, aki felekezete legtekintélyesebb vezetőjének számított.³⁰ Ravasz rámutatott Bangha írásának fontosságára, s benne egy erős többség üzenetét látta a kemény és elszánt kisebbség számára. Méltányolta a katolicizmus neves képviselőjének jóindulatát, de azonnal hozzáfűzte, hogy ez az egyetlen nyilatkozat önmagában igen csekély következményekkel jár a katolikus-protestáns unió megteremtése szempontjából. Teljesen egyetértett Banghával abban, hogy a keresztény egység létrehozása előtt óriási akadályok állnak. Ezek közül a dogmatikai akadályt tartotta a legnagyobbnak. Hiszen Róma kizárólag a protestánsok visszatérítése révén tudta elképzelni az egyesülést, a reformáció egyházai viszont a Bibliára alapozott evangéliumi elveik tökéletes érvényesülésével. De ha a protestáns egyházak irányítói netalán hajlanának a katolikusok hittani feltételeinek elfogadására – vetette fel Ravasz –, attól még kétséges maradna, hogy a hívők tömegei követnék-e őket ezen az úton. A fentieket figyelembe véve a püspök megállapította, hogy katolikus-protestáns unióról beszélni csak sok évszázados perspektívájú előretekinetéssel lehet.³¹ Leszögezte azonban, hogy ezzel a ténnyel számolva is lehetséges, sőt szükséges a két nagy egyházi közösség együttműködése. Erre a közös munkálkodásra kell ösztönöznie a katolikusokat és a protestánsokat az egész kereszténységet fenyegető bolsevik és náci egyházellenességnek, meg a terjedő vallási közömbösségnek.³² Ugyancsak együttes fel-

---

²⁹ Magyar Szemle, 1937. február, 115. p.

³⁰ RAVASZ LÁSZLÓ: Egység, vagy barátság. – Válasz Bangha Béla cikkére. = Protestáns Szemle. (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása.) Főszerk.: Ravasz László. 1937/4. szám (április), 161–166. p.

³¹ Protestáns Szemle, 1937/4. szám, 161–162. p.

³² Protestáns Szemle, 1937/4. szám, 163–165. p.

lépést tartott szükségesnek Ravasz a szociális nyomor elleni küzdelemben, valamint a szabadság, a rend, a béke és a tiszta közélet megvalósítása érdekében. Hangsúlyozta, hogy e tiszteletreméltó célok elérésére akkor tudnak hatékonyan összefogni a különböző felekezetek, ha saját hitük megvallásával párhuzamosan megbecsülik a másik fél meggyőződését. Ez a kor által feladott nagy lecke, amit a keresztény egyházaknak meg kell tanulniuk, ha el akarják kerülni az őket fenyegető katasztrófát.³³

Ravasz László ismertetett gondolatainak megjelenése után hamarosan egy másik református egyházi személy, Victor János reagált Bangha Béla tanulmányára. Victor dolgozatát a *Magyar Szemle* 1937-es évfolyamának májusi számában olvashatták az érdeklődők.³⁴ A jónevű református teológus Ravasz püspökhöz hasonlóan elismeréssel nyilatkozott Bangha cikkéről, kiemelve annak tárgyilagos hangnemét. Egyetértését fejezte ki a katolikus szerzőnek az egyházi unió megteremtését nehezítő tényekről írt soraival. Maga Victor is úgy látta, hogy a katolikusok és a protestánsok egyesülése az adott körülmények között gyakorlatilag keresztülvihetetlen. Ugyanakkor hangoztatta azon véleményét, hogy a keresztény egység létrehozásának elvi lehetőségéről nem szabad lemondani.³⁵ A dolgozat írója Banghával megegyező módon a dogmatikai ellentéteket tartotta az unió előtt álló legfőbb akadálnak. De ehhez hozzátette, hogy a hittani kötöttségek protestáns részről legalább akkora erővel jelentkeznek, mint katolikus oldalról. Az ilyen ellentétek alapvető feloldását Victor belátható időn belül nem vélte keresztülvihetőnek, ám felhívta a figyelmet az apró lépések fontosságára a katolikus-protestáns közeledés terén.³⁶ Kifejtette, hogy ezt a közeledést jól szolgálhatja a vallásszabadság védelmezése, a vallási türelmesség elmélyítése, valamint a katolicizmus és a protestantizmus értékeinek kölcsönös elismerése.

A szociális problémák kezelésében szerzett tapasztalatok cseréjét szintén azon gyakorlati lehetőségek között említette, amelyek elősegíthetik a két vallási irányzat fokról fokra történő kibékülését.³⁷ A felekezetközi helyzet tekintetében arra számított, hogy a vallásosság remélhető elmélyülése és az egyes egyházakban ezt tükröző megújulási folyamat előrehaladása előnyös változásokhoz vezet. A tanulmány református írója a témával kapcsolatban előtte nyilatkozókhoz hasonlóan

---

³³ Protestáns Szemle, 1937/4. szám, 165–166. p.

³⁴ VICTOR JÁNOS: Keresztény unió? = Magyar Szemle, 1937. május, XXX. kötet 1. szám, 5–15. p. Victor hosszú időn keresztül tanított Budapesten, a református teológiai akadémián. A fenti cikk írásakor gyülekezeti lelkészként működött a fővárosban. Az ökumenikus kapcsolatok fejlesztésében élenjáró szerepet töltött be.

³⁵ Magyar Szemle, 1937. május, 7. p.

³⁶ Magyar Szemle, 1937. május, 8–9. és 11. p.

³⁷ Magyar Szemle, 1937. május, 11–13. p.

reális veszélyként szólt arról, hogy az európai és a magyar keresztényeknek esetleg „az elszabadult vallásellenes erők terrorjának megpróbáltatásait” kell elszenvedniük.³⁸ Feltételezte azt, hogy ha ez bekövetkezne, akkor előmozdítaná a protestánsok és a katolikusok egymásra találását. Ám az ilyen nemkívánatos külső tényezők helyett az egyházak egység iránti belső vágya ugyancsak eredményezhet előrehaladást a távoli célt jelentő unió felé vezető úton – vont le végső következtetését Victor János. A dolgozatnak egyébként volt még egy – a fogalmak tisztázása szempontjából igen fontos – része, amely megvilágította a vallási egység katolikus és protestáns értelmezése közötti eltérést. Ebben Victor rámutatott, hogy a korabeli katolikus felfogás szerint az unió a teljes szervezeti egyesülést jelentette. A protestánsok véleménye ellenben az volt, hogy az egyház egységéhez nem szükséges elengedhetetlenül a látható, külsőleges eggyé válás, bár feltétlenül jó, ha ennek megvalósulása elérhető. Ezért a reformáció követői a többfajta egyházszervezet fennállása mellett is lehetségesnek tartották a keresztény felekezetek belső összetartozásának érvényesülését.³⁹ Nyilvánvaló, hogy ez a felfogásbeli különbözőség a katolikus és a protestáns ekkleziológia eltérő tételeiből adódott.

A keresztény unió megvalósíthatóságának esélyeiről kibontakozó eszmecseréből természetesen a magyarországi evangélikusság képviselői sem maradtak ki. Raffay Sándor, a bányai egyházkerület püspöke az *Evangélikus Élet* című hetilap 1937. március 21-i számában szólt hozzá Bangha Béla tanulmányához. Raffay a protestánsok döntő többségéhez hasonlóan üdvözölte a katolikus részről érkező kezdeményezést, mert úgy érezte: „... ez az első eset, hogy a megbecsülés előfeltételével közelednek hozzánk.”⁴⁰ Az evangélikus püspök egyetértett azzal, hogy a katolikus-protestáns unió az adott helyzetben lehetetlen, de az együttműködésnek nem látta elháríthatatlan akadályát. Hangsúlyozta, hogy az elvi kezdeményezés után a katolikus egyháznak gyakorlati lépéseket kell tennie szándékai komolyságának bizonyítására. Erre kiváló lehetőségként jelölte meg a vegyes házasságok ügyének a protestánsok számára elfogadható rendezését. Befejezésül megerősítette, hogy a reformált egyházak a közeledésre készen várják a katolicizmus tettekben megnyilvánuló további egységtörekvését.⁴¹

Míg Raffay főként a kereszténység egységének gyakorlati előfeltételeire fordította figyelmét, addig Pröhle Károly – a soproni evangélikus teológián 1937. október 10-én elmondott dékáni székfoglaló előadásában – elméleti megközelítés-

---

³⁸ Magyar Szemle, 1937. május, 15. p.

³⁹ Magyar Szemle, 1937. május, 10–11. p.

⁴⁰ RAFFAY SÁNDOR: Unio. = Evangélikus Élet. Egyháztársadalmi, kulturális és belmissziói, egyházpolitikai hetilap. Felelős szerk.: Kemény Lajos, 1937. március 21. 90. p.

⁴¹ Ugyanott.

ben vizsgálta az egyházi unió gondolatát.⁴² Pröhle először összefoglalást adott az első világháborút követő évek nemzetközi ökumenikus próbálkozásairól és azok eredményeiről, valamint a katolikus világegyháznak e kérdéskörrel kapcsolatos magatartásáról. Ez utóbbiról ő sem mondhatott mást, mint a vallási egység lehetőségéről előtte nyilatkozó protestánsok. Így leszögezte, hogy a katolikus egyház dogmatikai alapállásának ezen a téren tapasztalható gyökeres eltérése a reformáció követőinek hittani felfogásától az esetleges unió legfőbb gátló tényezőjét jelenti.⁴³ Azonban megállapította, hogy vannak biztató jelek, amelyek a katolikus-protestáns viszony javulását mutatják. Ezek között említette Bangha Béla 1937. februári tanulmányát, aminek részletes elemzésére ezúttal nem tért ki, de kiemelte konciliáns hangvételét. Pröhle előadása fő mondanivalóját a következő mondatokban foglalta össze: „A keresztyén egység gondolatának kétségkívül megvan a maga saját meggyőző igazságereje, mely a keresztyénségnek egész területén egy új ökumenikus, testvéries, megértő atmoszférát teremt, némaságra és gyáva rejtőzködésre kényszerítve a felekezeti szűkkeblűséget, a gyűlölködést és visszavonást. És mindezzel szemben ott van az istentelenség, mint harciasan szervezett új világ-hatalom, melynek gyilkos szándékai sokkal inkább mint valaha az egység keresésére, összefogásra intik az egész keresztyénséget. Hogy ez mikor és miként valósul meg, a keresztyén egyházak világszövetsége, vagy teljes keresztyén unió formájában-e, annak csak a jó Isten a tudója.”⁴⁴

A katolikusok és a protestánsok egységének kérdéséről nagy számban megszülető nyilatkozatok arra készítették Bangha Bélát, az eszmecsere elindítóját, hogy a témára visszatérjen a *Magyar Szemle* 1937. decemberi számában.⁴⁵ A „Még egyszer: A keresztyén unió” című tanulmányában konkrétan Ravasz László és Victor János általunk is tárgyalt véleménynyilvánítására válaszolt, illetve újabb javaslatokat tett arra, hogyan és milyen kérdésekben lehetne a katolikus-protestáns hittani ellentétet mérsékelni. A neves jezsuita meglepedéssel nyugtázta, hogy az unió eszméjét egyetlen illetékes személyiség sem utasította el. Ezt már önmagában véve eredménynek érezte, annak ellenére, hogy az óhajtott egység egyelőre megvalósíthatatlannak látszott. Bangha megállapította, hogy az egyesülés problémáinak békés és jóindulatú megtárgyalása alkalmasnak bizonyult a felekezeti feszültségek enyhítésére. Ugyanakkor hozzátette: a teljes béke a katolikusok és a protestánsok

---

⁴² DR. PRÖHLE KÁROLY: A keresztyén egység gondolata korunkban. = *Protestáns Szemle*, 1937/11. szám (november), 509–516. p.

⁴³ *Protestáns Szemle*, 1937/11. szám, 514. p.

⁴⁴ *Protestáns Szemle*, 1937/11. szám, 515. p. – Pröhle egyébként behatóan foglalkozott Bangha cikkével a *Keresztyén Igazság* című folyóirat 1937. márciusi számában.

⁴⁵ BANGHA BÉLA: Még egyszer: A keresztyén unió. = *Magyar Szemle*, 1937. december, XXXI. kötet 4. szám, 297–308. p.

viszonyában csak az unió létrejöttével születhet meg.⁴⁶ Leszögezte, hogy a keresztény felekezetek egységének megteremtésében felmerülő akadályokat illetően egyetértés mutatkozik közte és a dolgozatával kapcsolatban állást foglalók között a dogmatikai nehézségek elsődlegességének hangsúlyozásában. Ezzel egyidejűleg kiemelte az érzelmi tényezők fontosságát, melyek nem csak a XVI. századi egyházszakadásban játszottak jelentős szerepet, de még évszázadok múltán is nagy erővel hatnak.

Bangha úgy vélekedett, hogy az unió előkészítéséhez mindkét fél részéről elengedhetetlenül szükséges a hittani tételekhez társuló érzelmek kiküszöbölése. A kíméletlen pártatlanság módszerét javasolta a dogmabeli eltérések elemzéséhez, mert ezt használva szerinte kiderülhet, hogy egyes hevesen vitatott teológiai kérdésekben talán megegyezhetnek a protestánsok a katolikusokkal.⁴⁷ A következőkben ilyen kérdésként jelölte meg a szentek tiszteletét, a jó cselekedetek szükségességét az üdvözüléshez, a pápai hatalmat és vele összefüggésben a legfőbb egyházi tekintély mibenlétét. Igyekezett bizonyítani, hogy az ezekre vonatkozó katolikus állásfoglalás nincs feloldhatatlan ellentétben a reformáció követőinek vallási meggyőződésével. A felsoroltakból látható, hogy a tanulmány szerzője éppen azokat a dogmatikai problémákat tartotta megoldhatónak, amelyek a katolikus és a protestáns hitrendszer különbözőségének alapvető hordozói és megjelenítői.⁴⁸ Érvelése során a katolikus egyház tanításának az általa említett témákat felölelő részéből azokat az elemeket domborította ki, amelyek legjobban hasonlítanak a protestáns felfogáshoz. Így próbálta meg közelíteni a párbeszédben részt vevő másik felet saját álláspontjához. Végül kifejtette, hogy ezen az úton haladva a vallási feszültségek további csökkenése várható, ami óriási nyereséget jelenthet valamennyi felekezet számára.⁴⁹

Azt a tényt, hogy Bangha minden bizonnyal a katolikus egyház magyarországi vezetésének egyetértésével jelentette meg a *Magyar Szemle* oldalain a katolikus-protestáns közeledést kezdeményező két dolgozatát, többek között mutatja gróf Zichy Gyula, kalocsai érsek egyik megnyilvánulása. Zichy a *Politika* című hetilap 1938. január 2-i számában fejtette ki véleményét az aktuálpolitikai helyzetről és a keresztény egyházak ezzel kapcsolatos feladatairól.⁵⁰ Az érsek elítélt minden szélsőséges közéleti irányzatot, közülük a nyilas mozgalmat tartva legveszélyesebbnek az ország rendjére és békéjére. Ezért a nemzetiszocialista eszméket Magyar-

---

⁴⁶ Magyar Szemle, 1937. december, 297–298. p.

⁴⁷ Magyar Szemle, 1937. december, 300–304. p.

⁴⁸ Magyar Szemle, 1937. december, 304–308. p.

⁴⁹ Magyar Szemle, 1937. december, 308. p.

⁵⁰ Gróf ZICHY GYULA: Küzdelem a szélsőségek ellen. = Politika. Független politikai hetilap. Felelős szerk.: Fodor Lajos. 1938. január 2. 1–2. p.

országgra importáló szélsőjobboldali erőkkal szembeni összefogásra szólított fel. Örömmel állapította meg, hogy kialakulóban van az a lelki egység, amely a keresztény magyarságot az újpogányságot hirdető nyilas izgatás ellen tömöríti. Majd ezekkel a szavakkal folytatta: „Keresztény hitünk és magyar fajtánk szeretete sürget bennünket, amikor minden keresztény magyar testvérünket egy táborba hívjuk, hogy egyesült erővel tegyük lehetetlenné a szélsőséges izgatások előrehaladását. ... A magyarországi protestáns felekezetek vezető köreivel eddig folytatott, minden formalitás nélküli és éppen ezért a legközvetlenebb tárgyalások azt mutatják, hogy ilyen bensőséges, lelki síkon mozgó megegyezésre, a római katolikus és a protestáns tábor között való együttműködés előkészítésére, egyöntetű megállapodásokra és eljárásokra mindkét részen megvan a legnagyobb hajlandóság. Ez nemcsak jóleső érzéssel tölt el bennünket, hanem feljogosít a legjobb reményekre is.”⁵¹

A Bangha Béla által felvetett uniós – vagy még inkább reuniós – kérdés legalaposabb teológiai elemzését a reformáció követőinek oldaláról Vasady Béla, a debreceni tudományegyetem református hittudományi karának tanára adta meg.⁵² A *Protestáns Szemle* 1938 áprilisában közölte Vasady „Ábránd-é vagy lehetőség?” című tanulmányát. Ebben a szerző először a világviszonylatban jelentkező ökumenikus törekvések rövid történetét, illetve a katolikus egyház rájuk vonatkozó álláspontját ismertette. Rámutatott, hogy a „Mortalium animos” kezdetű enciklika érvényben van, tehát a hivatalos katolikus elutasítás az ökumenikus kezdeményezésekkel szemben változatlanul fennáll. Ezt figyelembe véve kell értékelni a Bangha Béla részéről a katolikus-protestáns unió kérdésében kezdeményezett eszmecsere.⁵³ Vasady ezután lényegretörően összefoglalta Bangha első írásának, valamint Ravasz László és Victor János arra adott válaszainak fő mondanivalóját, majd rátért a jezsuita szerző második dolgozatának részletes elemzésére.⁵⁴ Egyetértett Banghával abban, hogy a hittételekhez erős érzelmek fűződnek mindegyik egyházban, s ezek kiküszöbölése jótékony hatású lenne. Ám azonnal hozzátette, hogy a

---

⁵¹ Politika, 1938. január 2. 2. p. – A lap ugyanezenszáma közölte MAKLÁRY KÁROLY református és RAFFAY SÁNDOR evangélikus püspökök cikkeit, amelyekben a protestáns egyházak teljes mértékben támogatták a kalocsai érsek idézett álláspontját. – Bár sem Zichy, sem Bangha nem említette egy szóval se, de nyilvánvaló, hogy a magyarországi katolikusoknak azért is nagy szüksége volt 1937–1938-ban a felekezetiközi békességre, mert 1938 májusának végén tartották Budapesten a XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszust. Ennek az igen jelentős katolikus rendezvénynek az előkészítését és lebonyolítását megnehezíthette volna, ha a protestánsok a korábbi évek gyakorlatához hasonló keménységgel támadják a számukra katolikus erődemonstrációként ható megmozdulást.

⁵² VASADY BÉLA: Ábránd-é vagy lehetőség? (A keresztyén unió kérdéséhez.) = *Protestáns Szemle*, 1938/4. szám (április), 161–177. p.

⁵³ *Protestáns Szemle*, 1938/4. szám, 161–165. p.

⁵⁴ *Protestáns Szemle*, 1938/4. szám, 165–168. p.

zavaró emocionális mozzanatokat csak egy – a vallási értelemben vett – abszolút tekintélyhez való igazodással lehet megszüntetni. A protestánsok számára ez a megfellebbezhetetlen hitbeli tekintély kizárólagosan a Szentírás. A katolikusok viszont dogmatikai szempontból a Biblia kijelentéseivel egyenlő rangúnak tartják a szenthagyományt és az egyházi tanítóhivatal határozatait. Amíg ez a különbség létezik, addig a katolikusok és a protestánsok közötti hitelvi közeledésben az érzelmi tényező kikapcsolása nem eredményezhet jelentős előrehaladást – állapította meg a dolgozat református írója.⁵⁵

Vasady egyértelműen helyeselte a katolikus-protestáns közeledésre irányuló erőfeszítéseket és hangsúlyozta, hogy a reformáció egyházai készek az ilyen célú lépések megtételére. Kétségtelennek tartotta, hogy az egymás ellen feszülő indulatok mérséklése hasznos és kívánatos a keresztény felekezetek gyakorlati együttműködéséhez. Leszögezte, hogy ezen a téren éppen a nemzetközi ökumenikus konferenciák jártak elől a példaadásban. Sajnos az Apostoli Szentszék nem követte ezt a példát! Vasady a továbbiakban kitért azokra a dogmatikai kérdésekre, amelyekről Bangha második tanulmányában úgy vélekedett, hogy velük kapcsolatban csökkenteni lehet a protestánsok teológiai álláspontjának eltérését a megváltoztathatatlan katolikus hittani tételektől. A református szerző nem kérdőjelezte meg az eszmecserében részt vevő katolikus partnere jóindulatát, de nem hallgatta el azt a véleményét sem, hogy Bangha nagyon leegyszerűsítette a rendkívül összetett hittani problémákat. Ilyen módszerrel azonban nem látta lehetségesnek komoly eredmények elérését a két vallási közösség viszonyának jobbá tételében.⁵⁶ Befejezőként kifejtette azon meggyőződését, hogy a katolikusok azzal tudják leginkább előmozdítani az unióhoz való közelebbjutást, ha a „Mortalium animos” kezdetű pápai körlevél szellemiségétől eltérően egyenrangú feleknek tekintik a protestáns egyházakat, s a katolicizmus felelős vezetői hivatalos tárgyalásokat folytatnak velük. Ha ez nem történik meg, akkor a keresztény egység csak ábránd marad.⁵⁷

Vasady Béla írásával a katolikusok és a protestánsok közötti unió lehetőségeiről 1937-ben kibontakozott eszmecsere lezárulni látszott. Ezen eszmecsere következtében nem játszódott le semmilyen látványos vagy meglepő fordulat a magyarországi katolicizmus és protestantizmus viszonyában. Azonban a katolikus-protestáns egység kérdéséhez hozzászólók békülékeny hangneme már önmagában nagy változást jelentett a korábbi évek felekezeti torzsalkodásaihoz képest! Ráadásul az 1937–38-ban lezajlott véleménycsere olyan légkört teremtett a hazai történelmi egyházak két nagy irányzata között, amely lehetővé tette, hogy rövid idő elteltével a párbeszéd új lendületet vegyen. Hamarosan ismét napirendre került a lelki

---

⁵⁵ Protestáns Szemle, 1938/4. szám, 169–171. p.

⁵⁶ Protestáns Szemle, 1938/4. szám, 172–175. p.

⁵⁷ Protestáns Szemle, 1938/4. szám, 176. p.

és a vallási egység témája, s további apró, de reményt keltő lépésekre került sor a nemrég mereven szembenálló felek közeledése terén. Ez a közeledés része lett a világszerte lassan kibontakozó és a katolikus egyház ökumenikus mozgalom iránti magatartásának átértékelését eredményező folyamatnak. Magyarországi vonatkozásban az e változás felé tett első lépésnek kell tekintenünk az általunk figyelemmel kísért 1937–38-as eszmecserét, amit a hazai egyháztörténet egyik el nem hanyagolható elemeként kell számon tartanunk.

EIN MEINUNGSUSTAUSCH UND SEINE VORGESCHICHTE

Meinungen über die Möglichkeit der Verwirklichung der katholisch-protestantischen Einheit in den Jahrgängen 1937-1938 der Periodika „Magyar Szemle“ [Ungarische Rundschau] und „Protestáns Szemle“ [Protestantische Rundschau]

Zwischen 1919 und 1945 waren etwa zwei Drittel der ungarischen Bevölkerung katholisch und mehr als ein Viertel protestantisch. Während der Horthy-Ära hatten sich im Verhältnis der beiden großen christlichen Richtungen ruhige und gespanntere Perioden gewechselt. Die von den Katholiken bzw. Protestanten oft heftig geführten Diskussionen erreichten 1928-1929 ihren Höhepunkt. Einen Anlass zum Zusammenstoß lieferte damals die von Papst Pius XI. Anfang 1925 erlassene Enzyklika „Mortalium animos“. In dieser hat nämlich das Oberhaupt der katholischen Weltkirche die Bestrebungen der internationalen ökumenischen Organisationen abgelehnt und den katholischen Gläubigen aufs Entschiedenste verboten, sich auch nur auf irgendeine Art und Weise an diesen zu beteiligen. Die ungarischen Calvinisten und Lutheraner hatten dieses Dekret des Papstes – nicht anders als ihre Glaubensgenossen im Ausland – einer scharfen Kritik unterzogen.

In den 1930er Jahren wurden in Ungarn die verschiedensten Fragen von Katholiken und Protestanten diskutiert. In den beiden Lagern waren aber immer mehr Leute zur Einsicht gekommen, dass es infolge des zunehmenden Einflusses des nationalsozialistischen Deutschland sowie des zunehmenden Einflusses der faschistischen Parteien in Ungarn notwendig sein wird, die historischen christlichen Kirchen zusammenzuschließen. Dieser Ansicht hat auch die namhafte Persönlichkeit des ungarischen Katholizismus, der Jesuitenpater Béla Bangha Ausdruck gegeben, als er 1937 eine Studie mit dem Titel „Keresztény unió?“ [Christliche Union?] in der Februarnummer der angesehenen konservativen Zeitschrift „Magyar Szemle“ veröffentlichte. In dieser Studie hat Bangha die Möglichkeit der Union der Katholiken und der Protestanten untersucht. Er kam zum Schluss, dass es vorläufig nicht möglich ist, die Einheit der beiden Glaubensgemeinschaften herzustellen, man muss jedoch bemüht sein, die zwischen ihnen bestehenden Gegensätze zu verringern. Die ungarischen Protestanten reagierten lebhaft auf die Darlegungen des berühmten Jesuitenpaters. In den Jahrgängen 1937-38 der Literarischen Gesellschaft der Ungarischen Protestanten „Protestáns Szemle“ hatten sich mehrere Studien mit der Frage der christlichen Union beschäftigt. Unter den Verfassern dieser Studien findet man den Calvinistenbischof László Ravasz, die gelehrten kalvinistischen Theologen János Victor und Béla Vasady sowie auch den lutheranischen Theologieprofessor Károly Pröhle. Sie alle waren soweit einverstanden, dass es wegen der bestehenden dogmenbedingten Hindernisse nicht möglich

ist, die Union der Katholiken und der Protestanten zu verwirklichen. Mit Freude haben sie aber die sich von der katholischen Seite offenbarende Initiative begrüßt und ihre Bereitschaft zur Schaffung der Zusammenwirkung der beiden Glaubensgemeinschaften zum Ausdruck gebracht. In seiner Antwort an László Ravasz und János Victor hat Béla Bangha die Neigung der Protestanten zur Beseitigung der zwischen den christlichen Kirchen bestehenden Spannungen mit Genugtuung zur Kenntnis genommen.

Der sich in den Jahren 1937 - 1938 entfaltende Meinungsaustausch der ungarischen Katholiken und Protestanten hat keine spektakuläre Wende in den Beziehungen der beiden großen Religionsgruppen herbeigeführt. Im Ergebnis dieses Meinungsaustausches war aber eine dermaßen versöhnliche Atmosphäre im Verhältnis der früher heftig diskutierenden Parteien eingetreten, die einen erneuten Aufschwung in dem nach kurzer Zeit einsetzenden Dialog ermöglichte.

BELÉNYI GYULA

AZ 1945. ÉVI FORDULAT TÁVLATI KÖVETKEZMÉNYEIRŐL.

**A kelet-európai történelmi régió társadalomszervezési modelljének
behatolása Közép-Európába**

Írásomban két kérdéssel kívánok röviden foglalkozni. Az első, amelyet csak jelzésszerűen érinthetek, a korszakváltás időpontjával és az erre adott választól függően az átalakulás természetével kapcsolatos, s így hangzik: mikor, melyik esztendőben is volt 1945? A paradox megfogalmazás mélyén a második világháborút követő változások tudományos szempontból egyik legfontosabb problémája húzódik meg. Az nevezetesen, hogy az 1944 őszén elkezdődött és 1949-ig tartó változási folyamatok mennyire függték össze, sőt következtek egymásból, illetve – ellenkező felfogás szerint – mennyire különültek el és végső soron mennyire álltak ellentétben egymással? A szakmai és világnézeti okokra egyaránt visszavezethető megközelítési különbségek következtében született már olyan értelmezési kísérlet is, amely a kommunista rendszer bevezetését Magyarországon – nem kellő árnyaltsággal – 1945-től datálja (s nehogy csak mai, hazai példára gondoljunk, megemlítem: a 60-as években használatos Nagy Brit Enciklopédia „Hungary” címszava alatt is hasonlót lehetett olvasni). Született viszont olyan is, amely teljesen elkülöníti és tartalmilag függetleníti az 1945–47-es periódust – amit tévesen a magyar demokrácia története csúcspontjának tart – az 1948-cal kezdődő korszakról, és ennek értelmében „két rendszerváltásról” beszél az 1940-es évek második felében. (Ez bizonyos mértékig korszerűsített változata annak az egykor hivatalosnak számító értékelésnek, amely szerint előbb egy „népi demokratikus”, majd egy „szocialista” forradalom zajlott le 1945 és 1948 között, csak ma már utóbbit nem tekintik történelmünk legkiemelkedőbb eseményének.)

A „mikor is történt 1945?” kérdésre adott összefoglaló válaszuk a magyar jelenkortörténet-írás azon áramlatához áll közel, amelynek képviselői rámutatnak, hogy már 1944/1945 fordulójától megjelentek és működtek a politikai rendszerben azok a diktatórikus erők, amelyek 1948 után egyeduralkodóvá váltak. Továbbá, hogy a második világháború befejezésével nem ért véget a kommunista stratégiák által „osztályháborúként” felfogott nemzetközi harci folyamat, csak –

Sztálint idézve – a „háború természete” változott meg.¹ Mi is úgy látjuk ugyanis, hogy a háborút követő hatalmi fordulat, amely kizökkentette történelmi fejlődésünket addigi pályájáról, 1944/45 és 1949 között egységes egészet alkotott, csak az átalakulás különböző okokból több fokozatban, több lépcsőben zajlott le.

Az 1945–1948 közötti éveknek politikatörténeti szempontból volt egy sajátos vonása: a politikai életben – a szovjetek teljes támogatásával² – egy olyan párt, a Magyar Kommunista Párt került hatalmi pozícióba, amely a társadalom egészének „forradalmi átalakítására” törekedett. Elutasítva a magyar történelmi fejlődés addigi eredményeit, egy gyökeresen új politikai rendszer, egy teljesen más gazdasági berendezkedés és a korábbival merőben ellentétes szellemi-ideológiai élet kialakítására törekedett, s ráadásul mindezt összekapcsolta egy radikális elitcsere tervével. A helyzet azért volt sajátos, mert dacára annak, hogy 1944/45 fordulóján – mint azt 1947-ben Rákosi is elismerte³ – egyedül voltak a politikai porondon, nem láttak azonnal hozzá programjuk megvalósításához, hanem inkább – az ő terminológiájukkal – a népi demokrácia hívének mutatkoztak. Ez a furcsa kettősség elsősorban a Szovjetunió politikájából eredeztethető: nem akarta a nyugati szövetségesekkel fenntartott viszonyát kockára tenni a kis kelet-közép-európai államok gyors szovjetizálásával. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy 1945 novemberében, a nyugati nyomásra megtartott demokratikus választások eredményeként a magyar társadalom valódi politikai akaratát tükröző parlament jöhetett létre a Kisgazdapárt abszolút többségével, miközben a döntő hatalmi pozíciók nagy részét változatlanul az MKP birtokolta. Az FKgP győzelme elvileg felcsillantott egy olyan esélyt, hogy ez az 1945 utáni Európa több országában sikeresen működő néppártokhoz hasonló párt egy polgári és nemzeti demokratikus átalakulás élére álljon. Ám az ország erősen korlátozott szuverenitása miatt a demokratikus irányú elmozdulás is csak erősen korlátozott lehetett, s az ún. „köztársaság ellenes összeesküvés”⁴ címén indított rendőri akció pontot is tett a végére. A kékcédulás választások után, a szélsőbaloldal számára egyre kedvezőbb külső feltételek mellett, megkezdődött a közvetlen átmenet a „proletárdiktatúrába”, 1948

---

¹ Vö.: SZAKÁCS SÁNDOR – ZINNER TIBOR: A háború „megváltozott természete”. Budapest, é.n. Az 1945 utáni magyar történelem összefoglaló elemzését ld. újabban: IZSÁK LAJOS: rendszerváltástól rendszerváltásig. Kulturtrade Kiadó. Budapest, 1998. és ROMSICS IGNÁC: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó. Budapest, 1998.

² Ez kezdetben főleg a SZEB segítségével történt. Vö.: FÖLDESI MARGIT: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon 1945–1947. IKVA. Budapest, 1995.

³ RÁKOSI MÁTYÁS: A fordulat éve. Szikra. Budapest, 1948.

⁴ A per történetét ld.: SZAKÁCS – ZINNER: i.m.; CSICSERY-RÓRAY ISTVÁN – CSERENYÉY GÉZA (szerk.): Konceptiók per a Független Kisgazdapárt széttűzésára 1947. Tanulmány és dokumentumok. Budapest, 1998.

második felévéől pedig már gyors ütemben bontakozott ki az ország szovjetizálása.

A bevezetőben említett második kérdés az 1948-tól kiépített rendszer minőségével és e társadalmi berendezkedés magyarországi alkalmazhatóságával kapcsolatos és úgy fogalmazható meg, hogy mennyire következett ez az 1950-es évek elejére kiépített rendszer a magyar történelmi fejlődésből, illetve mennyire követett hagyományidegen mintákat? S ez számos további kérdést von maga után, részben a politikai rendszerrel, a gazdaságszervezéssel, a társadalom erőszakos átstrukturálásával és a szellemi-kulturális élet átalakításával kapcsolatban. Írásom terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy e két utóbb említett kérdéssel is foglalkozzam, sőt néhány más fontos kérdést is érinthetek csupán. Így például a rendszer súlyos önértékelési zavarát, minek következtében a szocialista rendszert az emberi történelem leghaladóbb, minden korábbi „társadalmi formációt” messze felülmúló fejlődési fokának tekintették, holott – mint majd szólni fogunk róla – ez a rendszer, s különösen annak sztálinista változata inkább visszalépés volt a kapitalizmus korához, a polgári berendezkedéshez képest is. Végül, de egyáltalán nem utolsó sorban válaszra vár az a kérdés is, hogy mint az 1945-től kezdődő átalakulás végpontjának, az 1948-tól bevezetett rendszernek a távlatok szempontjából mi volt a szerepe a magyar történelemben? Itt is csupán jelezzük, de nem fejtjük ki a választ: egy olyan modellt teremtett, amely többszöri, életképesebb mutánsokat teremtő átalakulással bár, de négy évtizeden keresztül működött Magyarországon.

A társadalmi berendezkedésnek az a modellje, amelyet 1948-tól kezdve Magyarországon kiépítettek, nem a hazai társadalmi, gazdasági, politikai és szellemi fejlődési folyamatokból következett, hanem bevallottan a szovjet mintát követte. Nyíltan beszélt erről Rákosi 1948 novemberében, az MDP központi vezetőségének ülésén, amikor fenyegető éllel azt hangoztatta, hogy a szocializmus építésében nincs külön „magyar út”.⁵ (A fenyegető fellépés később is megfigyelhető: Vas Zoltán OT elnök például a tervgazdaság „szovjet tudományának” bármilyen „magyarizálási” kísérletét „veszélyesen ellenséges” nézetnek minősítette egy 1951-ben írott cikkében).⁶ Tehát nem hogy az önálló megoldási módok keresését tiltották, de a szovjet modell adaptálási, a magyar viszonyokra való alkalmazási kísérleteit is elfogadhatatlannak tartották, ami – lett légyen bármilyen fejlett is egy rendszer – eleve csak rossz politikai megoldásokhoz és ennek nyomán torz társadalmi és gazdasági változásokhoz vezethetett. Ám az 1949-től gyors ütemben bevezetett szovjet rendszer messzemenően nem volt fejlett, sőt határozottan elmaradottabb volt annál, amilyen szintet Magyarország fejlettsége az 1940-es évek

---

⁵ RÁKOSI MÁTYÁS: Népi demokráciánk új feladatai. Beszámoló MDP központi vezetőségének 1948. november 27–28-i ülésén. In: Építjük a nép országát.

⁶ VAS ZOLTÁN: Tervmunkánk fejlődése és hiányosságai. Társadalmi Szemle, 1951. 1. sz.

végéig elért. Ennek bizonyítására ma már talán nem kell hosszasan statisztikai adatokat felsorakoztatni, ezért csak egyetlen adatpárral illusztráljuk állításunkat: míg a hivatalosan a világ legfejlettebb országának mondott Szovjetunióban a szocialista iparosítás kezdetén a lakosság közel fele volt írástudatlan, addig Magyarországon, ugyancsak az iparosítási politika megindításának előestéjén kevesebb mint 5%-a⁷! A kelet-európai régióban kialakult szocialista rendszer természetesen ennél jóval fontosabb kérdésekben is magán viselte az ottani történelmi fejlődés sajátos jegyeit. Utalhatunk például a XIX–XX. század során elért szabadságjogok sokkal alacsonyabb szintjére, amelyet ott – hagyományosan – a társadalom sem értékelt magasra, ezért hiányukat is kevésbé szenvedte meg. Említhetjük továbbá a nagy történelmi múltú, ám más eszmei és kulturális meghatározottságokat teremtő ortodox vallás szerepét; a magánvállalkozás és a magántulajdon hagyományának és fejlettségi szintjének, s nem utolsósorban ezek társadalmi elismertségének alacsonyabb szintjét; az állam sokkal nagyobb szerepét a gazdaságszervezésben; a központosított bürokrácia nagy befolyását az állam működtetésében és így tovább.

A kelet-európai régió sajátosságait és a nyugat-európai eredetű marxista társadalmi vízió jegyeit – sajátos elegyként – egyszerre magán viselő rendszer a fogadó oldalon ráadásul semmilyen konkrét előzménnyel nem rendelkezett. (Az SZDP két világháború közötti politikája és társadalmi szerepe a polgári rendszer kereteibe illeszkedett, s határozottan elutasította 1919 hagyományát.) Így tehát a történelmi előzmények nem kínáltak kedvező talajt a radikális, „forradalmi” társadalom-átalakító program megvalósítási kísérletének. Bizonyos vonatkozásban ezt az MDP vezetői is észlelték, csak éppen a magyar társadalmat okolták érte, s ezért még indokoltabbnak vélték e társadalom forradalmi „átgyűrását”, hogy az MDP főtitkáranak a szóhasználatát idézzük.⁸

Bár a szocialista politikai rendszer kialakulásának kezdetei 1945-ig nyúlnak vissza – a politikai rendőrség apparátusának kiépítése például már 1945 elején megkezdődött –, maga a rendszer, mint egész csak az 1940-es évek végétől formálódott ki, hogy az ország élete egészének meghatározó, hatalmas túlsúlyú alrendszerévé váljon. Ez a minden diktatúrában megfigyelhető túlsúlyosság a szocialista rendszerben hatványozottan érvényesült, mert itt az állam gazdasági, kulturális és más természetű befolyása – a rendszer lényegéből következően – nagyobb volt, mint a magántulajdont elfogadó, vagy például az egyházak működését kevésbé korlátozó diktatúrákban.

1948/49 fordulójára befejeződött a többpártrendszer maradványainak felszámolása. A politikai pluralizmust, a szovjet példa szolgálai lemásolása következ-

---

⁷ CIEPIELEVSKI, JERZY: A Szovjetunió gazdaságtörténete. KJK. Budapest, 1977. és 1949. évi népszámlálás 7. KSH. Budapest, 1950.

⁸ RÁKOSI: Népi demokráciánk új feladatai. i. m.

tében még formálisan, például az egyébként az MKP (MDP) által irányított népfőnt működésének lehetővé tételével sem tartották összeegyeztethetőnek. A politikai másféleség iránti intoleranciára mi sem jellemzőbb, mint az, hogy de Gaulle tábornokot 1948-ban Rákosi „neofasiszta kalandornak”, a magyar politikai élet egyik legszelídőbb pártját, a Demokrata Néppártot pedig a „fasizmus legális búvóhelyének” minősítette⁹.

A parlament politikaformáló szerepe – amely 1945 és 1947 között is korlátozott volt – 1949-től megszűnt: a hatalom által társadalomstatistikai szempontok alapján kiválogatott országgyűlési képviselők a pártközpontban megfogalmazott felszólalásokat olvastak fel (jól-rosszul), és szavazták meg 100%-os többséggel a beterjesztett törvényjavaslatokat; a döntéshozatalra befolyásuk nem volt. A végrehajtó hatalom, a pártállam hasonló módon és mértékben gyűrte maga alá a bírói hatalmat is. Nem csupán a bírói függetlenség szűnt meg teljesen (a bíróságok közvetlen pártutasítások szerint működtek), de a bírói kart is a politikai megbízhatóság, mint egyetlen fontos szempont szerint alakították át. Az ún. Katonai Felsőbíróság bírái között például voltak olyanok, akik egyetemi végzettséggel sem rendelkeztek, de – vagy éppen ezért – könnyű szóval mondtak ki halálos ítéleteket¹⁰. A törvényeket pedig, s ezzel végső soron a törvény előtti egyenlőség elvét is megsértették, „osztályhelyzet szerint” kellett alkalmazni, s ugyanazon bűncselekmény minősítésében másként jártak el és másként ítélték, ha „dolgozó paraszt”, vagy gyári munkás és megint másként, ha „kulák”, vagy „úri értelmiségi” volt az illető. Ha pedig az elkövető a pártnomenklatúrához tartozott, akkor az esetek nagy részében nem is folytattak eljárást. E politikai viszonyok kialakítása a marxizmus elméletében gyökerezett, hiszen Marx szerint a szocialista államhatalom – a rendi abszolutizmus korához hasonlóan és a polgári kor államszervezésével ellentétben – megszünteti a hatalmi ágak elválasztását, csak most nem az abszolút uralkodó, hanem a „forradalmi párt” kezében egyesíti azt.

Maga a végrehajtó hatalom lényegében törvényi szabályozottság nélkül, önkényuralmi jelleggel működött. Fontos tudni, hogy az MDP működését semmilyen részletes belső szabály nem regulálta, létrehozhatott és ellenőrzés nélkül, lényegében titokban működtethetett például olyan szervet, mint az államvédelmi bizottság¹¹, amelynek lelkén megannyi koncepciós per elhatározása szárad, s amelynek még a taglétszáma sem volt állandó. A törvény általi szabályozottság

---

⁹ Uo.

¹⁰ Ilyen, egyetemi diplomával nem rendelkező bíró mondott ki például két halálos ítéletet az ún. mórakalmi perben. Vö.: BELÉNYI GYULA: Politika, gazdaság, társadalom 1950–1970 között. In: Mórakalom. A település népe és földje. Szerk.: JUHÁSZ ANTAL. Mórakalom, 1992.

¹¹ Ld. erre KOROM MIHÁLY tanulmányát a Vissza a történelemhez c. tanulmánykötetben! Szerk.: IZSÁK LAJOS és STEMLER GYULA. Napvilág Kiadó. Budapest, 1997.

teljességgel hiányzott a rendszer működésében kulcsfontosságú szerepet játszó ÁVH esetében is. Ezt a drámai önleplezés történelmi pillanatában, 1953 júniusában e hírhedt, emberiségellenes bűnökért felelős szervezet új vezetője, Piros László is bevallotta, mondván: „nincsenek alapvető szabályok, aminek alapján dolgozni kell, nincs meghatározva, hogy mihez van és mihez nincs joga (az embernek – B. Gy.). Nemcsak a vezetők, hanem a beosztottak is élet-halál urai a maguk területének”¹². A „párt vezető szerepe” mint a rendszer egyik alapelve szintén antidemokratikus doktrína volt, hiszen a politika alakításában emiatt *elvileg* is kevesebb lehetőséget kaptak azok, akik nem voltak párttagok. Ez persze a párttagok esetében is csak papíron adott lehetőség volt, ténylegesen néhány ember, egy szűk klikk (a „négyesfogat”, majd a „trojka”) irányította az ország életét.

A rendszer hivatalos ideológiája szerint a politikai hatalom, a proletárdiktatúra a társadalom óriási többségének az érdekeit képviselte: „a munkásosztály vezette dolgozó parasztság és a haladó értelmiség” hatalma volt. Ezzel szemben a valóság az, hogy az MKP 1945-ben a szavazatok mindössze 17%-át kapta, aminél reálisan – számolva a választójogi törvény szűkítésének és a kékcédulás csalásoknak a hatásával – az 1947-es sem lehetett sokkal több. De a támogatásnak ez a mértéke is radikálisan csökkent azt követően, hogy a diktatúra rendszere a maga valójában tárult fel a lakosság előtt. (1952-ben már olyanok is – például volt agrárproletárok – tömegesen és radikálisan szembefordultak az MDP-vel, akik 1948/49 fordulóján még szimpatizáltak vele.) Minderre azért fontos kitérni, mert a társadalmi támogatottság alacsony foka miatt felmerül a kérdés, hogy ebben az esetben mi működtette a rendszert, hogyan tudta hatalmát 1956-ig megtartani? A válasz kézenfekvő: elsősorban az elnyomó apparátus segítségével, azaz represszió útján, amiben döntő szerepe volt az ÁVH-nak,¹³ amelyet nem csupán a politikai jellegű ellenállás, a másként gondolkozás elnyomására és üldözésére alkalmaztak, hanem a mindennapi élet megszervezésében is eminens szerepet szántak neki azzal például, hogy szervezeteit, besúgó hálózatát a munkahelyeken is működtették. Az 1956-os budapesti munkástanácsok teljes iratanyagának áttekintése alapján jelenthetjük ki például, hogy a fővárosi munkások gyakrabban követelték az ÁVH (és a személyzeti osztályok meg a gyári pártszervek) eltávolítását a gyárakból, mint a béremelést. (Egy fiatal munkás már 1949-ben azért nem volt hajlandó egy egyszerű hangulatjelentés kérdésére válaszolni, mert – mint mondta – nem akart az Andrásy út 60-ba kerülni véleménye őszinte elmondása miatt.)

A politikai rendszer represszív jellegére mi sem jellemzőbb, mint az, hogy 1950. január 1. és 1953. I. negyedéve között a bíróságok 387 ezer személy ellen

---

¹² MOL M-KS-276. f. 53/122. 6e. Az MDP politikai bizottsága 1953. június 20-i ülése.

¹³ Az ÁVH történetére ld.: FARKAS VLADIMÍR: Nincs mentség. Budapest, 1990.

hoztak marasztaló ítéletet. Az is bűncselekménynek számított, ha valaki hatósági engedély nélkül levágta saját disznóját, vagy a vállalat engedélye nélkül munkahe-lyet változtatott (erre még visszatérünk). A legkirívóbbak persze az ún. nagyi-téletes perek voltak, amelyekben százával ítélték halálra és ezer meg ezer számmal hosszú börtönbüntetésre embereket. Az ekkor kialakult börtönvilág abszurditásai¹⁴ több szempontból még az 1956-os forradalom utáni megtorláson is túltesznek, mert itt az esetek nagy részében nemhogy a cselekmény minősítése volt jogsértő, de cselekmény sem volt.

Ilyen körülmények között teljesen illuzórikussá vált az egyesülési, a gyüle-kezési, a lelkiismereti, a szólás- és a sajtószabadság igénye. Egyesületek és más szervezetek csak a pártállam irányításával és ellenőrzésével működhetek, tehát lényegében a monolitikus társadalomszervezés megnyilvánulásai voltak. Különösen jelentős két nagy múltú és fontos társadalmi funkciót ellátó szervezet szigorú állami ellenőrzés, illetve irányítás alá vonása: az egyházaké és a szakszervezeteké. Még a mindennapos beszédfordulatokból is tanácsos volt például száműzni azokat, amelyekben az „Isten” szó szerepelt. A diktatórikus rendszer a tömegtájékoztatást a saját politikája kiszolgálójává tette, kádereit ültette az „osztályharc e frontjának” vezetői székeibe és megkezdte a felnevelését egy a lenini pártosság elveinek meg-felelő, konformista tömegtájékoztatási értelmiségnek.

E politikai rendszer antidemokratikus jellegét tagadó, vagy azt kimagya-rázni-menteni törekvő állásponttal nem találkozni az utóbbi évtized történeti irodal-mában. (Amely azonban mintha elfordítaná figyelmét ennek kulcsfontosságú négy-öt évnek a történetéről, holott az mind több évtizedre szóló modellteremtő szerepe miatt, mind mint az 1956-os forradalom közvetlen kiváltó okaként a tudományos elemzés különösen fontos tárgya kellene legyen.) Tudunk viszont olyan – igaz, nem alapkutatásokon nyugvó – értékelési kísérletről, amely a diktatúra tényét nem tagadja ugyan, de azt megbocsájthatónak, sőt indokoltnak tartja, mondván a hata-lom a gazdasági és társadalmi korszerűsödés útját egyengette. E felfogás hívei a Rákosi rendszert ennek megfelelően „modernizációs diktatúrának” nevezik. E tetszetős megnevezés argumentációja azonban enyhén szólva fogyatékos. Vélemé-nyünk szerint már maga a megnevezés is *contradictio in adiecto*, hiszen a XX. század közepi Európában lehet-e valami egyszerre „modern” és „diktatúra”?

De fordítsuk figyelmünket arra, amit a kifejezés sugall: megfelel-e a valóságnak, hogy diktatúra árán bár, de a gazdasági és a társadalmi viszonyok gyors korszerűsödésen mentek volna keresztül? Nos, a rendszer egyik leglényege-sebb vonásának tartjuk, hogy letérítette a magyar gazdaságot arról a fejlődési

---

¹⁴ FEHÉRVÁRY ISTVÁN: Börtönvilág Magyarországon 1945–1956. Magyar Politikai Foglyok Szövet-ségének kiadása, Budapest, 1990.

pályáról, amelyre 1867-től kezdve állt rá, s amelyen az első világháborút követő nagy megrázkódtatások után is meg tudott maradni. Ez a gazdasági rendszer tagadta a modern és ismereteink valamennyi, a XX. századi világban sikeresen működő gazdaságra jellemző két alapelv érvényességét: a magántulajdonét és a gazdasági folyamatok piac általi szabályozottságát. Helyettük az etatista gazdaságszervezés eszközéhez nyúlt, nem csak a nagy és közepes tulajdonok, hanem a kismagántulajdon létjogosultságát is tagadva: 1955. december 31-én a hivatalos statisztikák szerint egyetlen egy magánkisiparos volt, aki 3-nál több és mindössze 13, aki három alkalmazottal dolgozott!¹⁵ (Különösen Budapesten rombolták le a kisipart.) Az állami tulajdon óriási túlsúlya miatt a gazdasági cselekvés korlátai elmosódtak, ami óriási mértékű pazarláshoz vezetett, hiszen a folyamatokat irányító központi államapparátus és a vállalatvezetés egyaránt csak a központilag kitalált tervszámok teljesítését tartotta fontosnak, a gazdaságossággal – hiszen nem az ő tulajdonáról volt szó, fizetését mindenképpen megkapta az államtól – nem törődött. Hasonló nagyságú problémákat vont maga után a centralizált, központi utasításokon alapuló és katonai fegyelemmel működő gazdaságirányítás is. A rendszer egyik gazdasági vezetője úgy foglalta össze az irányítással kapcsolatos alapelvet, hogy az az ideális társadalom, amely egyetlen központból, egyetlen nagy terv alapján irányítható.¹⁶ Ennek következtében óriási gazdasági bürokrácia alakult ki. E gazdaságirányítási rendszer szélsőséges ágazati egyoldalúsággal, a hadiipar érdekeinek egyoldalú kiszolgálásával párosult, már azt megelőzően, hogy 1951-ben Sztálin a szocialista országok vezetőit Moszkvába rendelte és a fegyverkezés fokozására utasította őket.

Az MDP gazdaságpolitikája, amelyet 1953 júniusában saját maga minősített „kalandor” jellegűnek, teljesen szem elől tévesztette minden gazdasági tevékenység fő értelmét: a lakosság életszínvonalának emelését. Számításaink szerint a mélypontnak bizonyult 1952-es esztendőben a magyar társadalom fogyasztási szintje mintegy 35–45%-kal maradt el az 1938-as mögött! Pontosabb adatok csak néhány évvel későbből, 1956-ból állnak rendelkezésünkre. Ekkor készített, szigorúan titkos számítások szerint a bérből és fizetésből élők 40%-a a minimálisan elfogadható fogyasztási szint (akkori kifejezéssel: létminimum) alatt élt Magyarországon.¹⁷ Ha ehhez hozzászámítjuk, hogy az akkor még a társadalom relatív többségét alkotó parasztság – ugyancsak hivatalos és szintén nem publikus adatok szerinti – fogyasztási szintje 18–19%-kal maradt el a bérből és fizetésből élők

---

¹⁵ Statisztikai Évkönyv 1955. KSH. Budapest, 1957.

¹⁶ FRISS ISTVÁN: A szocialista iparosítás elvi kérdései. Magyar-Szovjet Közgazdasági Szemle, 1951. 1. sz.

¹⁷ MOL-M-KS-276. f. 66/36. öe. Tájékoztató a munkások és alkalmazottak létminimumának alakulásáról.

mögött, látható, hogy a magyar társadalom mintegy fele a szegénység, egy kisebb része pedig a súlyos szegénység körülményei között kényszerült élni. (Jellemző, hogy amikor 1956 szeptember elején az említett létminimum számítás Gerő Ernő asztalára került, így reagált: az anyag „alkalmas arra, hogy ellenséges, pártellenes elemek – amennyiben ezt megismerik – ellenünk felhasználják”.¹⁸ 50 nappal voltunk október 23 előtt...

A gazdaságirányítás és a társadalomszervezés ugyanilyen problematikus vonása volt a munka világának szabályozása. Ezek a szabályozási kísérletek ugyanis a kapitalizmus kor előtti – hogy ne mondjuk: premodern – eszközöket használtak. Ennek az alapját az teremtetten meg, hogy a munkaadó és a munkavállaló viszonya kikerült a magánszférából (ahová tartozott 1945-ig tartozott) és átalakult az állam, mint munkáltató és a munkavállaló viszonyává. Ez viszont utat nyitott ahhoz, hogy államhatalmi eszközökkel, a személyi függés sajátos formáinak kialakításával kezdjék szabályozni a két oldal kapcsolatát. 1951-től a munkahelyről vállalati engedély nélküli kilépés, az ún. „önkéntes kilépés” bűncselekménynek számított Magyarországon.¹⁹ Az állam a megfelelő bérezés helyett tehát a büntetőjog eszközét próbálta használni éppen azoknak az ipari munkásoknak a munkaerő-piaci mozgása megakadályozására, akikről az ideológia szintjén azt állította: az ő hatalmukat testesíti meg. A munkahelyválasztás szabadságának korlátozása határozottan rendi jellegű intézkedésnek tekinthető. A munkaerő személye feletti ellenőrzést ezen kívül más eszközökkel is megvalósították: bevezették a kötelező munkakönyv-rendszert, a munkahelyeken felállították a káderezést végző személyzeti osztályokat, s mint említettük titokban az ÁVH is beépült a munkahelyekre.

Hasonló természetű volt több, a parasztsággal kapcsolatos intézkedés is. 1952-re katasztrofálissá vált a mezőgazdaság helyzete, s ezért menekülés-jellegűvé fokozódott a parasztság kilépési mobilitása, ami az ország már addig is alacsony szintű élelmiszer-ellátását végveszélybe sodorta. Ekkor titkos határozattal elrendelték: az a földtulajdonos, aki nem tudja biztosítani földjének megművelését, nem költözhet el állandó bejelentett lakóhelyéről. Egy parasztember a lényegre tapintott, amikor ezzel kapcsolatos panaszlevelében azt írta: úgy látja, hogy a dolgozó paraszt szabad költözködési jogát is elveszik.

A magyarországi valóság e gazdaság- és társadalomszervezési modellnél jóval fejlettebb szabályozást igényelt, s a gyakorlatban igyekezett is lerázni magá-

---

¹⁸ Uo.

¹⁹ BELÉNYI GYULA: A sztálini iparosítás emberi ára. Foglalkozási átrétegződés és belső vándorlás Magyarországon 1948–1956.

ról az egyszerre rendies²⁰ és militarista jellegű regulációt. A tilalmak ellenére például száz- és százezrek változtattak munkahelyet jobb munka és bérezési feltételek elérése reményében, miként 1952-ben a parasztok is tömegesen vándoroltak a városokba dolgozni.

Amikor pedig az elnyomás felülkerekedni látszott ezen, a társadalom forradalommal válaszolt.

---

²⁰ A szocialista rendszer társadalmi viszonyait sem pozitív sem negatív értelemben nem azonosítjuk a több mint egy évszázaddal korábban véget ért rendi társadalommal, ám a személyi kötöttségek rendszerének érzékeltetésére nem találtunk jobb terminológiát, mint a szövegben használt „rendies” szót, amelynek értelme: „*a rendi viszonyokra (is) emlékeztető*”. – E megjegyzés megtételében segített az a kisebb disputa, amely a Doktoranduszok Országos Szövetsége által 1999-ben rendezett konferencián a terminológia körül zajlott. Különösen Romsics Ignác és Hatos Pál megjegyzéseit tudtam hasznosítani.

ÜBER DIE PERSPEKTIVISCHEN FOLGEN DER WENDUNG VON 1945

In der Studie werden zwei Fragen von prinzipiellem Charakter behandelt. Eine von diesen steht mit den Ursachen des nach dem zweiten Weltkrieg in Ungarn eingetretenen historischen Umbruchs in Verbindung. Der Verfasser unternimmt den Versuch, das Wesentliche an diesem Umbruch zu erfassen. Er kommt zum Schluss, dass sich der Umbruch nicht von einem Augenblick zum anderen vollzogen hatte, sondern das Endergebnis eines jahrelang andauernden Vorganges war.

Der umfangreichere zweite Teil der Studie beschäftigt sich mit der seit dem Ende der 1940er Jahre in Ungarn eingeführten Gesellschaftsordnung mit einigen Charakterzügen des sozialistischen Systems. Sie ist bestrebt, die Antwort vor allem auf die Frage zu finden, inwieweit das seit dem Ende der 1940er Jahre Ungarn aufdenötigte sowjetische Modell den ungarischen Verhältnissen entsprach. Die Antwort fällt so aus, dass die Sowjetisierung des Landes weder wegen der historischen Traditionen noch infolge des Entwicklungsniveaus der beiden Länder (der Sowjetunion und Ungarns) begründet war. Die Sowjetunion zeichnete sich durch die Wesenszüge der osteuropäischen historischen Region, Ungarn dagegen durch die Merkmale der ost-mitteleuropäischen Region aus, und diese beiden erwiesen sich vielfach als unvereinbar.

Die Studie erbringt effektive Beweise dafür, dass das Rákosi-Regime vorkapitalistische prämoderne Mittel bei der Regelung der wirtschaftlichen Vorgänge, bei der Leitung der politischen Verhältnisse, bei der Regelung des gesellschaftlichen Zusammenlebens und sogar im geistigen Leben (z.B. mit Hilfe der Zensur) angewandt hatte.

TARTALOMJEGYZÉK

Köszöntjük a 70 éves Dr. Gaál Endrét	5
Dr. Gaál Endre műveinek válogatott bibliográfiája	10
<i>Marjanucz László</i> : Szeged város hatóságának magatartása a betelepülő zsidósággal szemben a XVIII–XIX. század fordulóján	17
<i>Szabó Pál Csaba</i> : Krassó és Szörény vármegye egyesítése	43
<i>Giczi Zsolt</i> : Egy eszmecsere és előzményei. Vélemények a katolikus-pro- testáns egység megvalósításának lehetőségéről a <i>Magyar Szemle</i> és a <i>Protestáns Szemle</i> 1937–1938-as évfolyamaiban	65
<i>Belényi Gyula</i> : Az 1945. évi fordulat távlati következményeiről. A kelet- európai történelmi régió társadalomszervezési modelljének behato- lása Közép-Európába	85

A tördelést a JATEPRINT,
a Bölcsészettudományi Kar Kiadványszerkesztősége végezte
WordPerfect 5.1 kiadványszerkesztő programmal.

Készítette a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30–34.
Felelős kiadó: Dr. Marjanucz László tanszékvezető egyetemi docens
Felelős vezető: Szőnyi Etelka kiadói főszerkesztő
Méret: B/5, példányszám: 300, munkaszám: 28/2000.